

LUOKANOPETTAJA VAI LUOKAN OPETTAJA?

Abiturienttien yhdyssanataidot osittaissanelutestillä mitattuna

Pro gradu -tutkielma
Tarja Eerola

Jyväskylän yliopisto
Kielten laitos
Suomen kieli
Huhtikuu 2010

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta – Faculty Humanistinen tiedekunta	Laitos – Department Kielten laitos
Tekijä – Author Tarja Eerola	
Työn nimi – Title <i>Luokanopettaja vai luokan opettaja? Abiturienttien yhdyssanataidot osittaissanelutestillä mitattuna</i>	
Oppiaine – Subject Suomen kieli	Työn laji – Level Pro gradu -tutkielma
Aika – Month and year Huhtikuu 2010	Sivumäärä – Number of pages 70 + liitteet
Tiivistelmä – Abstract <p>Sanojen yhdistäminen on suomen kielen yleisin sananmuodostuskeino. Joidenkin laskelmien mukaan kielemme sanastosta on yhdyssanoja jopa 65 %. Täten myös yhdyssanavirheet ovat yleisiä.</p> <p>Ylioppilaskokelaiden yhdyssanataidot ovat tutkimusten mukaan heikentyneet koko ajan ainakin 1970-luvun alkupuolelta lähtien. Tutkielmani tarkoituksena onkin selvittää, millaiset abiturienttien yhdyssanataidot ovat. Aineistoni käsittää 106 abiturientin osittaissanelutestin vastaukset. Testi koostuu yhteensä 52 virkkeestä, jotka sisältävät sanoja tai sanaliittoja yhteensä 17:stä morfologisesti rajatusta luokasta. Yhteensä testattavia sanoja ja sanaliittoja on 64. Yhdys-sanojen ja sanaliittojen hallinnan lisäksi testattiin yhdysmerkin käyttöä.</p> <p>Kaikista testatuista yhdyssanoista ja sanaliitoista oikein kirjoitettiin hieman yli 80 %. Parhaiten hallittiin sanaliitot, joista osattiin kirjoittaa oikein yli 90 %. Kaksiosaiset yhdyssanat hallittiin kolmiosaisia paremmin. Eniten kolmiosaisissa sanoissa oli virheitä jälkimmäisessä yhdyssanakohdassa. Yhdyssanan pituuden lisäksi genetiivi vaikeutti sanan hahmottumista. Sanaliiton sisältävistä yhdyssanoista oli osattu kirjoittaa oikein yhteen vain runsas neljännes. Yhdysmerkkivirheitä tehtiin runsaasti sanaliiton sisältävissä yhdyssanoissa, mutta jonkin verran myös muissa yhdyssanoissa.</p> <p>Erilaiset yhdyssanavirheet kertovat sekä huolimattomuudesta että yhdyssanatajuna heikkoudesta. Aiemmin heikkouden syyksi on esitetty kouluopetusta, minkä vuoksi analysoin myös joitakin lukion oppikirjoja. On selvää, ettei lukion äidinkielen kurseilla painoteta yhdyssanataitoja. Täten myös muiden opettajien kuin äidinkielen opettajien tulisi vaatia hyvää ja virheetöntä kirjoitettua kieltä.</p>	
Asiasanat – Keywords kielenhuolto, lukio-opetus, oikeinkirjoitus, yhdyssana, äidinkielen opetus	
Säilytyspaikka – Depository Jyväskylän yliopisto, Kielten laitos, suomen kieli	
Muita tietoja – Additional information	

SISÄLLYS

1. YHDYSSANATAITOJA TARVITAAN	1
2. YHDYSSANAT JA SANALIITOT	3
2.1. Yhdyssana	3
2.1.1. Kopulatiiviset ja determinatiiviset yhdyssanat	9
2.1.2. Muita yhdyssanaluokitteluja	12
2.1.3. Nominatiivi- ja genetiivialkuiset yhdyssubstantiivit	14
2.1.4. Muut yhdyssubstantiivit	19
2.2. Yhdysmerkki	20
2.3. Sanaliitto	21
3. TUTKIMUSKYSYMYKSET	23
4. MENETELMÄT	24
4.1. Aineisto	24
4.2. Yhdyssanatesti	24
4.3. Sanelukirjoitus testausvälineenä	29
4.4. Analyysimenetelmät	30
4.5. Luotettavuus	31
5. YHTEEN VAI ERILLEEN	34
5.1. Yhdyssanat	34
5.1.1. Kaksiosaiset yhdyssanat	35
5.1.2. Kolmiosaiset yhdyssanat	37
5.1.3. Yhdysmerkin käyttö kaksi- ja kolmiosaisissa yhdyssanoissa	42
5.1.4. Sanaliiton sisältävät yhdyssanat	48
5.2. Sanaliitot	51
6. TULOSTEN TARKASTELUA JA VERTAILUA	53
7. PÄÄTÄNTÖ	56
7.1. Syitä heikkoihin oikeinkirjoitustaitoihin	56
7.2. Oppikirjojen tarkastelua	63
7.3. Lopuksi	65
LÄHTEET	68
LIITTEET	

1. YHDYSSANATAITOJA TARVITAAN

Kielivirheiden lisääntyminen koululaisten ja ylioppilaskokelaiden teksteissä on kestopuheen aihe mediassa. Vaikka toisinaan keskustelu ei kovin vilkasta olekaan, se nousee aika ajoin esille, useimmiten ylioppilaskirjoitusten tulosten julkistamisen aikaan. Myös havainnoimalla omaa elinympäristöään voi saada käsityksen kielivirheiden olemassaolosta, kun kaupassa on myytävänä *erikois tarjouksessa karkki pusseja* ja parturissa on *ale:ssa hiustenleikkuu*. Television chattiohjelmassa etsitään *tyttö ystävää Suomalaiselle miehelle* ja jopa tekstitelevision uutisissa predikaatit eivät kongruoi subjektien kanssa.

Tekstin pintarakenne on se asia, jonka ulkopuoliset ihmisen kirjoitustaidoista näkevät. Arkkipiispa Jukka Paarma (2008: 170) toteaa virheettömän, oikean kieliopin hallinnan olevan hyvin valmistellun kirjallisen tekstin ensimmäinen edellytys. Paarman mukaan ”kielioppivirheet romahduttavat helposti koko tekstin uskottavuuden, kirjoittajan asiantuntemus saa epäilyttävän varjon”. Samanlaisen viestin kertoo myös Helsingin yliopiston opettaja ja kirjailija Virpi Hämeen-Anttila (2008: 179): ”Ruma, kömpelö kieli haittaa asian ymmärtämistä ja vähentää lukijan mielenkiintoa, kun taas moitteeton, kaunis ja sujuva suomen kieli helpottaa lukemista ja kutsuu puoleensa.”

Sanojen yhdistäminen on suomen kielen yleisin sananmuodostuskeino. Yhdyssanojen oikeinkirjoitusta käsitelläänkin jokaisessa oikeinkirjoitusoppaassa. Erkki Lyytikäinen (2000b: 605) esittelee Kirsi Hietanoro-Backmanin (1997) seurantatutkimusta, jonka mukaan vuonna 1996 äidinkielen ylioppilaskokeen kielivirheistä yhdyssanavirheet olivat toiseksi suurin virheluokka. Suurin virheluokka, pilkkuvirheet, oli pysynyt samana vuodesta 1972. Kaikkien virheiden määrä vuodesta 1972 vuoteen 1996 sen sijaan oli otoksessa lisääntynyt 800:sta 1 804:ään, pilkkuvirheiden määrä oli noin 3,4-kertaistunut ja yhdyssanavirheiden määrä 2,5-kertaistunut.

Tulevana äidinkielen ja kirjallisuuden opettajana olen kiinnostunut lasten ja nuorten oikeinkirjoitus- ja erityisesti yhdyssanataidoista. Kandidaatintutkielmassani selvitin seitsemäsluokkalaisten yhdyssanataitoja normitetun sanelutestin avulla. Saamani tulokset osoittivat yhdyssanataidoissa olevan paljon puutteita. Tulosten toivoin antavan opettajille tietoa siitä, miten oppilaiden opetusta voitaisiin kohdentaa kahtena viimeisenä perusopetusvuonna. Tässä tutkielmassa päädyin abiturienttien testaamiseen osittaissanelutestin avulla. Halusin tietää, millaiset ovat ylioppilaskokelaiden yhdyssanataidot ylioppilaskirjoitusten kynnyksellä: millaiset sanat mielletään helpoimmin sanaliitoiksi. Lisäksi testasin sanaliittojen hallintaa ja yh-

dysmerkin käyttöä. Kandidaatintutkielmani aineistossa yhdysmerkin käyttöä ei hallittu kovinkaan hyvin, ja samansuuntaisia tuloksia on saatu myös aiemmissa tutkimuksissa (Niinimäki 1991).

Kiinnostukseni ulottuu myös yhdyssanavirheiden syihin. Anneli Niinimäen (1992: 24, 28) mukaan syy on kouluopetuksessa: yhdyssanat käsitellään ortografisina yksiköinä, vaikka kyse on sananmuodostuksen keinosta. Pohtiessani syitä tarkastelin sekä lukion opetussuunnitelman perusteita että muutamia lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirjoja. Opetussuunnitelma edellyttää, että opiskelijat saavuttavat hyvän kirjakielen hallinnan, mutta oppikirjoissa asiaa yleensä vain sivutaan.

2. YHDYSSANAT JA SANALIITOT

2.1. Yhdyssana

Sanoista voidaan muodostaa uusia sanoja. Tavallisesti se tapahtuu yhdistämällä sanoja toisiin sanoihin, kahdentamalla sana, laajentamalla sanaa affiksien avulla tai vaihtamalla jokin sanavartaloon kuuluva äänne toiseen. Yhdistäminen on kuulunut vanhastaan kieleemme sananmuodostuskeinoihin, joten yhdyssanat ovat hyvin eri-ikäisiä ja morfologialtaan kirjavia. Uusia yhdyssanoja voidaan muodostaa olemassa olevien mallien mukaisesti: analogian merkitys sananmuodostuksessa on suuri (E. Itkonen 1966: 234, 239; Penttilä 1963: 258.) Nykysuomen sanakirjan hakusanoista yhdyssanoja on Pauli Saukkosen (1973: 338) laskelmien mukaan noin 65 %. Yhdistäminen on myös rekursiivista: pisimmäksi käytössä olevaksi suomen kielen yhdyssanaksi väitetään kuusikymmentäyksikirjaimista ja kymmenosaista *lentokonesuihkkuturbiinimoottoriapumekaanikkoaliupseerioppilasta*, joka on päässyt myös Guinnessin ennätysten kirjaan vuonna 2005 (Guinness World Records 2006, 2005: 142). Kieliopillisesti sana on mahdollinen, mutta kyseisen sanan käytöstä ei kuitenkaan esitetä missään todisteita, joten kyseessä on todennäköisesti vain urbaanilegenda.

Suomen kieleen syntyykin uusia yhdyssanoja jatkuvasti, koska yhdyssanojen muodostusehdot ovat melko väljät. Myös kontekstin osuus on sananmuodostuksessa suuri. Tämä käy ilmi parhaiten yhdyssanoista, erityisesti nominatiivialkuisista yhdysnomineista. Tilapäisiä mutta kontekstiinsa hyvin sopivia ad hoc -kompositumeja näkyy usein esimerkiksi sanomalehdissä. Suomen kielessä onkin hyvin vähän muodollisia rajoituksia sanojen yhdistämiselle. Olennaisinta produktiivisuudelle on liitoksen semanttinen väljyys. (Räisänen 1986: 156.) Muodostamista säätelevät lähinnä vain pragmaattiset tekijät: lekseemit voidaan yhdistää, jos ne käyttöyhteydessään muodostavat mielekkään kokonaisuuden (Häkkinen 1985: 30).

Yhdyssanan muodostamisesta ja tulkitsemisesta ei siten voida antaa tarkkoja sääntöjä. Tärkein yhdistymistä rajoittava asia onkin semantiikka: kaikki ne ainekset, joiden avulla voidaan ilmaista ymmärrettäviä kokonaisuuksia, voidaan yhdistää. Se, mikä on ymmärrettävää, riippuu pitkälti kielenulkoisista seikoista. Siten kyseiset seikat määräävät myös yhdyssanojen merkityksen. (Häkkinen 1997: 144.) *Kalakauppias* on ihminen, joka myy kaloja, koska tiedämme, ettei kala voi toimia kauppiana, vaikka kielen systeemi sallisi merkityksen 'kaloja myyvä kauppias' lisäksi merkityksen 'kauppiana toimiva kala'. Tilapäistarpeeseen muodos-

tetuilla yhdysnomineilla saattaa myös olla jokin toinen leksikaalistunut merkitys. Usein leksikossa varattuna olevat sana-asut estävät luovan produktiivisuuden, mutta este ei ole ehdoton. Jäärata-ajajat odottavat talvea, jolloin alkaa *jääkausi*, jolla ei suinkaan viitata historialliseen ajanjaksoon. Samoin jalkapalloilijat voivat pelissä ottaa *maa-* tai *ilmapalloja*, mutta tuskin kukaan kuvittelee kentällä lentelevän planeettoja tai ilmaa kevyemmällä kaasulla täytettyjä kumi- tai foliopalloja. (Räisänen 1986: 158–159.)

Monet kielenkäyttäjät mieltävät yhdyssanat pelkiksi oikeinkirjoitusongelmiksi. Marsa Luukkonen (2006: 280) korostaa, etteivät yhdyssanat ole pelkkä oikeinkirjoituskysymys, vaan ”kirjoittamalla samoja sanoja yhteen ja erilleen saadaan ilmaistuksi eri merkityksiä”. Luukkonen toteaaakin yhteen ja erilleen kirjoittamisella syntyvän merkityseron olevan ”yksi suomen kielen ilmaisurikkauden hienovaraisia tekijöitä. Sanoilla siis rakennetaan merkityksiä ja samalla jäsennetään maailmaa: kirjoittamalla sanoja yhteen tehdään tarkkarajaisia käsitteitä ja termejä, ja kun samat sanat kirjoitetaan erikseen, sanat säilyttävät omat merkityksensä ja ilmaisevat yksittäisiä tapauksia.”

Iso suomen kielioppi (A. Hakulinen ym. 2005: 388) määrittelee yhdyssanan seuraavasti: ”Yhdyssana on kokonaisuus, joka koostuu kahdesta tai useammasta sanasta, mutta on kielen yksikkönä yksi sana. Yhdistäminen eli kompositio tarkoittaa sanojen liittämistä toisiinsa yhdeksi sanaksi ja on johtamisen ohella toinen [suomen kielen] keskeinen sanamuodostuskeino. Yhdistäminen on luonteeltaan rekursiivista: yhdyssanoista on edelleen muodostettavissa toisia yhdyssanoja.” Lauri Hakulinen (2000: 384) huomauttaa yhdyssanan voivan olla koostumukseltaan yhtä läpinäkyvä kuin mikä tahansa attribuuttirakennelma (esim. *sadepäivä*).

”Yhdistyksen eli komposition avulla muodostettujen sanojen, yhdyssanojen eli kompositiivien, osat palautuvat kahteen tai useampaan itsenäiseen sanaan” (E. Itkonen 1966: 234). Yhdyssanojen osia nimitetään tavallisesti yhdysosiksi tai yhdyssanan jäseniksi. Osia, joiden nykyinen tai aikaisempi itsenäinen käyttö on ainakin suhteellisen helposti selvitettävissä, voidaan kutsua myös kantasanoiksi tai tyviksi. Yhdysosat voivat olla sekä perussanoja ja johdoksia että yhdyssanoja ja sanaliittoja. Yleisin tyyppi koostuu kahdesta johtamattomasta perussanasta. Primaarisia yhdysosia on yhdysosien määrästä huolimatta yleensä vain kaksi. Yhdysosissa olevien yhdyssanojen yhdysosat ovatkin siten toisasteisia, kolmasasteisia ja niin edelleen. Esimerkkinä sanassa *ylioppilastutkintolautakunta* on vain kaksi primaarista yhdysosaa, *ylioppilastutkinto* ja *lautakunta*. Mikäli yhdyssanan osana on yhdyssana tai muu sanayhtymä, on yhdyssana kompleksinen. Tällöin yhdyssanan rakenne on kerroksinen ja sen osien suhde hierarkkinen. Kuten yksinkertainen yhdyssana *kivitalo* jakautuu määriteosaan *kivi* ja perusosaan *talo*, jakautuu kompleksinen sana *peruskoulunopettaja* määriteosaan *peruskoulu*

ja perusosaan *opettaja*. Jakautuminen määriteosaan *perus* ja perusosaan *koulunopettaja* ei ole mahdollinen, koska merkitys muuttuisi. Yksiosaisia yhdyssanoja ovat elliptiset yhdyssanat. Tällaisia ovat sellaiset yhdyssanat, joiden toinen osa on jätetty toistamatta (*aamu- ja iltavuoro*). Rinnasteiset yhdyssanat voivat koostua myös useista primaareista yhdysosista (*suomalais-ruotsalais-saksalainen (sanakirja)*). Myös ketjusanassa voi olla enemmän kuin kaksi osaa (*ei-kenenkään-maa*). Yhdyssanoista voidaan lisäksi johdinten avulla muodostaa uusia johdoksia. (A. Hakulinen ym. 2005: 392–393; Häkkinen 1997: 144; Karlsson 1982: 229; Penttilä 1963: 258–260; Vesikansa 1978: 27–28.)

Yhdyssanoja voidaan kuvata myös muilla tavoilla. Generatiivinen kielitiede kuvaa yhdyssanat kielen generoimina tuotoksina. Voidaankin kysyä, kuinka paljon kaikki yhdyssanat, mutta erityisesti uudismuodosteet, ovat leksikon ja kuinka paljon syntaksin tuotosta. Yhdys-sanojen kuvaaminen on generatiivisessa kuvausperinteessä lähinnä verbikeskeisen syntaksin kuvausta. Vaikka generatiivinen perinne ei tutki leksikon rakennetta, käsitys leksikon luonteesta liittyy kiinteästi siihen, millaiseksi yhdyssanojen kielioppi kuvataan. (Mäkisalo 2000a: iii.) Mäkisalo (2000a: 79–80) viittaa Spenceriin (1991), jonka mukaan yhdyssanat voivat koostua vain yhdestä konstituentista, pääsanasta määritteineen. Useista konstituenteista koostuvien yhdyssanojen konstituentijärjestys voi olla tapauksen mukaan joko vapaa tai sidonnainen. Järjestykseen vaikuttaa se, onko rakenne näkyvä muulle syntaksille. Pääkonstituentti kuitenkin kontrolloi aina riippuvaa konstituenttia.

Tämän tutkielman aineiston käsittelyssä kuvaan yhdyssanoja perinnäisen näkemyksen tavalla kahden tai useamman sanan yhtymäksi, joka jakautuu määrite- ja perusosaan. Toisinaan käsittelen kolmiossaisten yhdyssanojen osia myös siten, etten ota huomioon kuvaamaani jakautumista. Lisäksi käsittelen sanaliiton sisältävät yhdyssanat täysin omana kokonaisuutenaan.

Yhdyssanat ovat siis mielenkiintoinen kielenilmiö. Ne kuuluvat leksikkoon, ja niiden oikeinkirjoitusta säädellään kielenhuollon normein. Kuitenkin yleensä vain vakiintuneet muodosteet lasketaan kuuluviksi leksikkoon, jolloin produktiivisten sääntöjen avulla muodostetut niin sanotut tilapäismuodosteet jäävät sen ulkopuolelle. Ongelmana onkin nimetä leksikaalis-tumisen tunnusmerkit. Mikäli ehdot ovat jyrkät, voi leksikko muuttua varsin ahtaaksi. Semi-oottisesti yksimorfeemisten sanojen ja yhdyssanojen välillä ei olekaan juuri eroa. Tässä mielessä ne rinnastuvat johdoksiin. Morfologisesti ja kielitieteellisesti nämä kolme ryhmää kuitenkin poikkeavat merkittävästi toisistaan. Yhdyssana on kahden itsenäisen sanan liitto. Mikäli yhdyssanoja käsitellään sanoina, ne kuuluvat morfologian alaan. Kuitenkin niitä voidaan ajatella myös tiivistyneenä syntaksina, jolloin yhdyssanat olisivat johdettavissa säännöin pe-

rustyyppisistä lauseista (esim. *kivi+talo* 'talo, joka on tehty kivistä'). Yhdyssanan muodostamisen ehto tuntuu olevan vahvasti tilannesidonnainen. Vakiintuneiden yhdyssanojen voidaan ajatella olevan leksikon yksiköitä, kun taas tilapäismuodosteiden taustalla siten olisi kielioppi. Leksikon ja kieliopin raja ei ehkäpä siten olekaan niin jyrkkä kuin on ajateltu. (Mäkisalo 2000a: 9; Mäkisalo 2000b: 576–577; Räisänen 1986: 155.)

Mäkisalo (2000a: 57–58) viittaa morfologi Aronoffiin (1967; 1994), jonka mukaan yhdyssanat eivät kuulu morfologian alaan, vaan ne kuuluvat syntaksiin. Aronoff toteaa yhdyssanojen muodostamisen olevan lekseemien muodostamisen tyyppi, joka operoi ensisijaisesti syntaktisten kategorioiden tasolla ilman viitteitä konstruktion morfologiseen sisältöön. Mäkisalo viittaa myös Bakeriin (1998), jonka mukaan sanojen yhdistämiseen voidaan soveltaa joi-takin syntaktisia periaatteita. Tärkein niistä on se, että verbin valenssi heijastuu deverbaaliseen ja synteettiseen yhdistämiseen. Yhdyssana voi siis saada ulkoisen ja sisäisen täydennyksen, mutta vain toisen kerrallaan. Ulkoinen täydennys kohdistuu verbiin ja sisäinen täydennys määritteeseen. Täten lause **John on 14-pyöräisen rekankuljettaja* (eng. **John is a truck-driver of 14-wheeler*) on epäkieliopillinen, koska ulkoinen täydennys kohdistuu yhdyssanan määriteosaan eikä deverbaaliseen perusosaan. Mäkisaloon esimerkkiä mukaillen vastaava suomenkielinen sana voisi olla **pakasterekankuljettaja*, joka yhdyssanana on epäkieliopillinen samasta syystä kuin edellinen.

Yhdyssanojen syntyä voidaan valottaa assosiaatioteorialla, jonka mukaan toistensa yhteydessä tai läheisyydessä esiintyvät sanat mielletään tavalla tai toisella yhteen kuuluviksi. Jokin sana herättää ihmisessä yleensä mielikuvan, joka reaalistuu toisena tai useina muina sanoina. Mitä useammin sanat esiintyvät toistensa läheisyydessä, sitä voimakkaampia ovat assosiaatiot. (Hakanen 1973: 5.) Teoria selittää sanaliittojen kirjoittamisen väärin yhteen: sanaliiton osat hahmotetaan yhteenkuuluviksi, joten ne kirjoitetaan yhteen. Mielestäni voidaan pohtia, voiko tämä väärin yhteen kirjoittaminen johtua siitä, ettei yhdyssanoja mielletä semanttiseksi kokonaisuudeksi, vaan yhteen ja erilleen kirjoittaminen mielletään nimenomaan ortografiseksi kysymykseksi.

Toinen tapa tarkastella yhdyssanojen syntyä on motivaatioteoria. Sanat ovat yleensä motivoituneita, eli niiden ilmiäsu on jollakin tavalla perusteltavissa. Motivoimattomia sanoja on pääosa kielen johtamattomista ja yhdistämättömistä sanoista. Näitä voidaan kutsua myös opaakeiksi eli läpikuultamattomiksi sanoiksi. Hakanen (1973: 10) viittaa Stephen Ullmanniin, joka jakaa sanojen motivaation foneettiseen, morfologiseen ja semanttiseen. Motivoituneita sanoja voidaan kutsua myös transparenteiksi eli läpikuultaviksi sanoiksi. Foneettisesti motivoituneita ovat onomatopoeettiset, luonnonääntä matkivat sanat. Morfologisesti motivoituneita

ta ovat sellaiset johdokset ja yhdyssanat, joiden komponentteina olevat morfeemit kielenkäyttäjä tuntee entuudestaan. Semanttisesti motivoituneita ovat tapaukset, joissa sanaa käytetään kuvaannollisesti jossakin alkuperäiselle läheisessä merkityksessä. Yhdyssanat voivat siis olla sekä morfologisesti että semanttisesti motivoituneita, missä on kyse osaksi merkin ja käsitteen, osaksi sanan ja sen tarkoitteen välisestä suhteesta. Näitä kahta on myös lähes mahdotonta erottaa toisistaan.

Yhdyssanat ovatkin perinnäisen näkemyksen mukaan saaneet alkunsa melko myöhään kiinteän kokonaisuuden muodostaneista sanaliitoista. Uralilaisissa kielissä yhdyssubstantiivit ovat muotoutuneet sanaliitoista, joissa määriteosa on ollut mitä ilmeisimmin nominatiivimuotoinen ja vain pääsana on taipunut. Sanaliitto on lauseopillinen keino, jossa merkitysseikat liittävät lauseena tai lauseenjäsenenä olevan sanaparin tai -ryhmän yhteen. Tällöin sanaliittojen tutkimus kuuluu lauseopin tehtäviin. Tarkoittaahan lauseopin vierasperäinen nimitys syntaksi varsinaisesti sanaliitto-oppia. Kun sanaliitto tiivistyy yhdyssanaksi, tapahtuu siirtyminen syntaktisesta muotokeinosta morfologiseen. (Häkkinen 1997: 159; E. Itkonen 1966: 235)

Raja yhdyssanan ja liittosanan eli jukstapositumin välillä onkin usein häilyvä. Liittosana on vakiintunut sanaliitto, jonka merkitys vastaa yksinäistä sanaa, mutta jonka jäsenet voidaan vielä tajuta itsenäisiksi. Suomen kielessä onkin tapauksia, jotka voidaan käsittää sekä yhdysettä liittosanoiksi (*nurinpäin ~ nurin päin, poismennyt ~ pois mennyt*). (Häkkinen 1997: 159; E. Itkonen 1966: 235–236; Vesikansa 1978: 26.) Ikolan (2001: 10, 107) mukaan erilleen kirjoittamista on tulkinnanvaraisissa tapauksissa suosittava, jolloin yhteen kirjoitetaan vain vakiintuneet tapaukset tai tapaukset, joissa yhteen kirjoittaminen on ainoa perusteltu tapa. Kuitenkin Ikola toteaa myös, että yhteen voidaan kirjoittaa myös sellaiset sanat, joita ei tavallisesti kirjoiteta yhteen, mikäli yhteen kirjoittamisesta on selvyuden kannalta etua, esimerkiksi *talon tytär* mutta *järveen hukkuneen talontyttären tarina*. On myös toisensuuntaisia näkemyksiä, joiden mukaan yhdyssanat ovatkin syntyneet väljistä syntaktisista sanaliitoista, konneksioidista, jotka ovat tiivistyneet ja kehittyneet kiinteiksi sovinnaisiksi merkeiksi, kuten sana *vastapäätä*. Täten kaiken komposition taustalla olisi syntaksi. (Ravila 1975: 76.)

Yhdyssanat ja sanaliitot ovat alkaneet eriytyä myös rakenteeltaan. Suomessa ei ole enää mahdollista käyttää nominatiivimuotoista substantiiviattribuuttia paitsi tittelinä, mutta yhdysanoissa nominatiivimuotoinen määrite on tavallinen. Merkitykseltään vastaavan sanaliiton muodostaminen edellyttää muita morfologisia operaatioita, kuten substantiivin muuttamista adjektiiviksi (*kivitalo – kivinen talo*). Toisaalta on myös rakenteita, joissa sekä yhdysana että sanaliitto on mahdollinen. Tällaisia ovat erityisesti genetiivialkuiset rakenteet (*luokanopettaja – luokan opettaja*). Raja on horjuva, ja yleensä se määräytyy sen mukaan, kuinka kiinteäksi

kokonaisuus tajutaan. Mitä kiinteämpi se on, sitä todennäköisemmin päädytään yhdyssanaan. Kiinteyttä lisää se, että kokonaisuuden merkitys eroaa osien yhteenlasketusta merkityksestä. tai kokonaisuus on luonteeltaan termimäinen. (Häkkinen 1997: 146–147.) Mielestäni voidaan puhua myös kontekstin vaikutuksesta: lausekonteksti määrää, kuinka kiinteäksi osien välinen yhteys tajutaan.

Yhdyssana saattaa myös äänteellisen erikoiskehityksensä johdosta loitontua sanoista, jotka ovat sen osina. Tällöin kielenpuhujat eivät enää havaitse sanan alkuperää ja yhdyssanan luonnetta. Tällaisia sanoja esiintyy etenkin murteissa, mutta myös kirjakielessä (esim. *kiuas* < *kivikota*). (E. Itkonen 1966: 239.) Myös sanojen yhdistämisen ja johtamisen välinen raja on toisinaan hämärtynyt. Sana *outous* on alun perin ollut yhdyssana, jonka yhdysosina ovat adjektiivi *outo* ja *vuosi*-sanasta tuleva *us*. Koska *us*-muodon ja *vuosi*-sanan yhteyttä ei enää ymmärretä ilman kielihistoriaa, katsotaan *us* nykyään johtimeksi ja *outous* johdokseksi. Useat nykyiset johtimet ovatkin alun perin olleet itsenäisiä sanoja. (Penttilä 1963: 259.)

Yhdyssanalla onkin kaksi keskeistä tuntomerkkiä: sanapaino ja merkityksen muutos vastaavaan sanaliittoon nähden. Penttilän (1963: 259) mukaan juuri pääpaino tekee sanejonosta yhdyssaneen. Yhdyssanoissa ensimmäinen tavu on pääpainollinen ja toisen primaarisen yhdysosan ensimmäinen tavu on sivupainollinen. Täten yhdyssanoissa erilliset sanat yhtyvät yhden ainoan pääpainon alaiseksi. Koska suomen kielen sanapaino on kiinteä, pääpaino on kaikissa sanoissa ensimmäisellä tavulla. Lisäksi neli- tai useampitavuisissa sanoissa on sivupaino joka toisella tavulla eli kolmannella, viidennellä ja niin edelleen tavulla. Viimeinen tavu on kuitenkin aina painoton. (E. Itkonen 1966: 155.) Yksittäisessä sanassa oleva pääpainollinen tavu voi siis muuttua yhdyssanan osana sivupainolliseksi. Yhdyssanan erottaa helpoimmin sanaliitosta tämän painotuksen avulla. Yhdyssanassa on vain yksi pääpaino, kun taas sanaliitossa pääpaino on kunkin sanan ensimmäisellä tavulla. Yhdyssanalla ja sanaliitolla on merkitysero, joka ilmaistaan yhteen ja erilleen kirjoittamisella, mutta puheessa painotus ei aina noudata kirjoitusasua. (Ikola 2001: 107.)

Erkki Itkonen (1966: 237) viittaa Herman Pauliin, jonka mukaan yhdyssanojen tärkeimpänä tuntomerkkinä voidaan pitää sitä, että yhdyssana on yhtenäisen käsitteen ilmaus eli sanakokonaisuus on jollakin tavoin, joko äänteellisesti tai merkitysoyhtäisesti irtautunut osistaan. Yhdyssanan semanttisena tuntomerkkinä voidaankin pitää sitä, että se nimeää yhtenäisen käsitteen. Vaikka useat irralliset lekseemit ovat monitulkintaisia, eivät nämä kaikki tulkintamahdollisuudet tule kysymykseen yhdyssanaa tulkittaessa. Yhdyssanan merkitystä ei kuitenkaan automaattisesti voi päätellä rakenneosien merkityksen perusteella. *Lauta* ei yhdyssanoissa *lautakunta* ja *lautamies* tarkoita rakentamisessa tarpeellista puukappaletta, vaan alustaa,

pöytää tai penkkiä, jonka päällä tai ääressä valamiehet istuivat. (Häkkinen 1997: 153.) Räisänen (1986: 160) toteaa yhdyssanan tiivistävän sanottavasta oleellisimman. Joidenkin yhdyssanojen takana on selvä propositiolauseke, mutta kaikille sellaista on tuskin löydettävissä. Räisänen (1986: 160) viittaaakin Eugenio Coseriuhun (1977), jonka mukaan determinatiivisen yhdyssanan $x + y$ systeemimerkitys ei voi olla mitään muuta kuin se, että 'x:llä on jotakin tekemistä y:n kanssa'. Tarkemman tulkinnan antaa vasta normimerkitys, joka määräytyy kielenulkoisten seikkojen perusteella.

2.1.1. Kopulatiiviset ja determinatiiviset yhdyssanat

Totunnaisesti yhdyssanat jaetaan kahteen pääryhmään, kopulatiivisiin eli rinnasteisiin ja determinatiivisiin eli alisteisiin yhdyssanoihin. Rinnasteisia yhdyssanoja voidaan kutsua myös summayhdyssanoiksi ja alisteisia yhdyssanoja määritysyhdyssanoiksi. (A. Hakulinen ym. 2005: 388; E. Itkonen 1966: 234.) Pauli Saukkonen (1973: 332–339) jaottelee suomen kielen yhdyssanat kolmeen päätyyppiin, jotka ovat 1. summatiivinen tyyppi (*sinivalkoinen*), 2. iteratiivinen tyyppi (*aiiai, ohoh*) ja 3. determinatiivinen tyyppi (*kivitalo, rotanmyrky*). Lisäksi on mahdollista erottaa kolmannelle päätyypille neljäs päätyyppi, jossa on kyse lauseen tai lausekkeen derivaatiosta (*lahnankutu, nyrkkittappelu*). Penttilä (1963: 260–271) jakaa yhdyssanat kolmeen päätyyppiin: summatiivisiin, iteratiivisiin ja determinatiivisiin yhdyssanoihin. Lisäksi omat tyyppinsä ovat yhdysverbit ja -adverbit. Harvinaiset iteratiiviset yhdyssanat muodostuvat saman aineksen toistamisesta (*aiiai*). Yhdyssanat voidaan jakaa myös viiteen tyyppiin osiensa perusteella: nomini + nomini, adverbi + nomini, nomini + adverbi, adverbi + adverbi ja nomini + verbi (Mäkisalo 2000a: 57). Tämän tutkielman aineistona olevista sanoista käytän nimitystä determinatiiviset yhdyssanat.

Kopulatiiviset ja determinatiiviset kompositumit eivät ole sidoksissa mihinkään tiettyyn kielen kehityksen vaiheeseen, vaan kyseisenlainen kompositio on kaikkina aikoina elävä ja vaikuttava tekijä (Ravila 1975: 76). Vanhinta tyyppiä edustavien kopulatiivisten yhdyssanojen yhdysosat ovat rinnasteiset, keskenään samanarvoiset eli semanttisesti symmetriset (*suomalais-ruotsalainen*). Yhdysosia voi olla kaksi tai useampia. Kopulatiiviset yhdyssanat ovat syntyneet samanarvoisten lauseenjäsenten asyndeettisestä eli sidesanattomasta rinnastuksesta. Vanhat rinnasteiset yhdyssanat ovatkin niin vanhoja, ettei niiden yhdisteisyyttä aina hahmoteta. Esimerkkinä tästä on sana *maailma*, joka usein sekä kirjoitetaan ja lausutaan virheellisesti *mailma*. (A. Hakulinen ym. 2005: 388, 392; E. Itkonen 1966: 234–235; Vesikansa 1989: 213.) Penttilä (1963: 260) laskee rinnasteisiksi sanoiksi myös sellaiset sanat, joista *Isossa suomen*

kieliopissa käytetään nimitystä ketjusana (esim. *ei-nyt-näin-lasten-läsnäollessä*).

Determinatiiviset yhdyssanat käsittävät enemmistön kaikista yhdyssanoista. Yli 99 % kaikista kompositumeista on determinatiivisia. Ne ovat syntyneet ajalla, jolloin kaasumuodot eivät vielä olleet kehittyneet. Nominatiivimuotoinen määriteosa on alkuaan ollut casus indefinitus eli epämääräinen sija, jonka käyttö oli hyvin yleistä. Määriteosa on seurannut nominatiivin äänteellistä kehitystä (esim. *käsi*puoli – **käte*puoli). Yhdyssanojen casus indefinitus on siis ajan mittaan käsitetty nominatiiviksi. Genetiivialkuisissa yhdyssanoissa on genetiiviosa käsitettävä alkuaan adjektiiviksi. (Häkkinen 1985: 33; Ravila 1975: 76–77.) Determinatiiviset yhdyssanat voidaan jaotella 11 tyyppiin määriteosansa muodon perusteella. Näistä tyypeistä kuusi on yhdyssubstantiiveja ja viisi -adjektiiveja (Penttilä 1963: 261–271). Sanan osat ovat semanttisesti epäsymmetriset: toinen yhdysosa määrittää toista ([*kivi*][*talo*]). Determinatiiviset yhdyssanat koostuvatkin kahdesta osasta, määrite- ja perusosasta, joista jälkimmäisestä voidaan käyttää myös nimitystä edusosa. Perusosa on muodosteen hallitseva jäsen, joka määrää yhdyssanan syntaktisen ja morfologisen käyttäytymisen. Määriteosa modifioi hallitsevaa perusjäsentä. Yhdyssanan sanaluokka on sama kuin sen perusosan sanaluokka, eikä yhdysosien tarvitse kuulua samaan sanaluokkaan. Sidonnaiset muotoainekset kiinnittyvät tyypillisesti perusosaan eli koko yhdyssanan loppuun (*peruskoulussakin*). Kuitenkin joissakin yhdysosiltaan kongruoivissa sanoissa taivutustunnukset liittyvät kaikkiin yhdysosiin (*omaatuntoa*). Yhdysosat voivat olla myös yhdyssanoja ([*täysjyvä*][*vehnä*jauho]). Moniosainen alisteinen yhdyssubstantiivi saattaa olla jaettavissa eri tavoin määrite- ja perusosaan. On vaikeaa ratkaista, koostuuko sana *tekojäärata* osista *tekojää* + *rata* vai *teko* + *jäärata*. Determinatiiviset yhdyssanat ovat kehittyneet sanaliitoista, joissa määriteosa on voinut olla perusosan attribuutti (*sormenjälki*), adverbiaali (*kivenkova*) tai objekti (*mitäänsanomaton*). Lisäksi on mahdollista erottaa näiden pääryhmien ulkopuolelle jäävät kaksi harvinaista tyyppiä, joista toinen on muodostunut subjektin ja predikaatin liittymästä (*kenties*) ja toinen muista lauseesta alituisesti peräkkäin esiintyvistä sanoista (*jollen < jolla en*). (A. Hakulinen ym. 2005: 388, 392–393; E. Itkonen 1966: 234–236; Vesikansa 1989: 216.)

Determinatiivikompositumit ovat luonteeltaan endosentrisiä: yhdyssana ilmaisee samaan luokkaan tai lajiin kuuluvaa entiteettiä kuin sen pelkkä edusosakin. Esimerkiksi *kivitalo* on tietynlainen talo. Määriteosa rajoittaa edusosan mahdollisten tarkoitteiden joukkoa, jolloin määrittelyyhdyssanat ovat edusosiensa hyponyymejä: *kivitalo* ja *kerrostalo* ovat molemmat *taloja*. Merkitys on muutakin kuin osiensa summa; se syntyy yhdysosien merkitysten perusteella semanttisesti tai on konventionaalinen. *Kivitalo* ei ole esine, jonka toinen puoli on kivi ja toinen talo. Tällöin yhdyssana on ikään kuin lyhenne suuremmasta kokonaisuudesta (*talo*,

joka on tehty kivistä), eli komposition taustalla nähdään syntaksi. Lyhenne voi muodostua, jos sille on riittävän suuri frekvenssi ja merkitys on yksiselitteinen lyhennyksestä huolimatta. Vapainta merkityksen muodostus onkin juuri nominatiivialkuisissa yhdyssanoissa. Substantiivimääriteosa on merkitykseltään epäreferentiaalinen eikä viittaa määrätarkoitteeseen. Suomen yhdyssanat ovatkin usein muodoltaan vajaita, jolloin niistä ei voi ulkoisesti päätellä osien suhdetta toisiinsa. *Kivitalon* merkitys on kuitenkin vakiintunut, jolloin kielenkäyttäjän ei tarvitse arvailla, tarkoittaako lyhenne esimerkiksi kivenmuotoista taloa tai taloa, joka on kiven vieressä. (A. Hakulinen ym. 2005: 396; Saukkonen 1973: 332.)

Determinatiivista yhdyssanoista voidaan rakenteellis-semanttisin perustein erottaa myös erilaisia alaryhmiä, kuten appositioyhdyssanat, joissa yhdyssanan osat ovat toisiinsa samankaltaisessa suhteessa kuin appositorakenteessa (A. Hakulinen ym. 2005: 407). Penttilä (1963: 261–263) nimittää näitä sanoja dvandva- eli kopulatiivisiksi yhdyssanoiksi. Näissä sanoissa on vaikeaa erottaa, kumpi yhdysosa määrittää toista (*leskikuningatar, naisrunoilija*). Täten kyseisenlaisia sanoja voidaan kutsua myös tasapainoisiksi eli ekvipolenteiksi yhdyssanoiksi. Useimmissa tapauksissa yhdyssanan alkuosa kuitenkin Penttilän mukaan käsitetään määritteeksi ja jälkiosa pääjäseneksi. Tällöin vaihtelevamuotoinen määrite voi olla esimerkiksi nominatiivissa (*surumieli, syyskesä*). Apu- ja pääjäsenen keskinäinen merkityssuhde, status, kuitenkin vaihtelee. Määrite ilmaisee usein jotakin olennaista tarkoitteestaan, mutta se voi myös ilmaista esimerkiksi aikaa (*aamu-uinti*), paikkaa (*kirkkopuisto*), tarkoitusta (*paperisakset*) tai epäsuoraa objektia (*hiilihanko*). Omat ryhmänsä näiden nominatiivialkuisten determinatiivisanojen joukossa muodostavat niin sanotut bahuvriihikompositumit (*hienohelma, maitoparta*) ja sellaiset yhdyssanat, joiden alkuosana on erityinen casus componens -yhdyssanamuoto. Bahuvriihikompositumit ovat luonteeltaan eksosentrisiä, jolloin edusosa ei semanttiselta kannalta edusta koko yhdyssanaa (A. Hakulinen ym. 2005: 396). Bahuvriihiihdyssanoja voidaan kutsua myös leksikaalistuneiksi yhdyssanoiksi, koska niiden merkitys on eriytynyt eikä niiden merkitystä ymmärretä osaksi sen osien merkitystä (Purma 2008: 13).

Saukkonen (1973: 332–339) jakaa determinatiiviset yhdyssanat kahdeksaan ja lauseen tai lausekkeen derivaatiosta syntyneet sanat kuuteen alaryhmään. Determinatiivisten yhdyssanojen perustyyppi on täten *AB* eli 'A, joka määrittää B:tä' tai 'B, joka määrittelee A:ta'. Yhdyssubstantiivi kuitenkin sisältää usein kuulumista ilmaisevan uppolauseen. Tällaisia alatyyppejä on viisi. Näistä ensimmäinen on tyyppi *AnB*, 'B, joka kuuluu A:han', missä B on upotetun lauseen NP. Esimerkkinä tästä on *kaupungintalo*, joka voidaan purkaa lauseeksi 'talo, joka kuuluu kaupungille'. Toisessa alatyypissä *AB*, 'B, johon kuuluu A', B on upotetun lauseen VP. Esimerkkinä tästä on *pyssymies* 'mies pyssy (kuuluu) miehelle'. Kolmas alatyyppejä

on *AB* 'B, joka kuuluu A:han'. Tämä on syvärakenteeltaan sama kuin ensimmäinen alatyypipi, *kattolamppu* 'lamppu, joka kuuluu kattoon'. Neljäs alatyypipi on bahuuuiiihydyssanat ja viides *AB* 'A, joka on B'. Esimerkkinä viimeisestä alatyypistä on *mökkipaha*, joka voidaan purkaa lauseeksi 'mökki, joka on paha'. Lisäksi yhdyssubstantiiveista voidaan erottaa alatyypit *lahnankutu*, *koulu(n)uudistus*, *nyrkkitappelu* ja *puhtaaksikirjoitus*, jotka voidaan kuitenkin lukea myös ensimmäiseen ja toiseen alatyypipiin kuuluviksi.

2.1.2 Muita yhdyssanaluokitteluja

Generatiivinen kielioppi jakaa yhdyssanat niin ikään kahteen ryhmään, deverbaaliisiin ja nominaaliisiin. Nominaalisissa yhdyssanoissa pääsana on substantiivi ja eri osien suhde on pragmaattinen, esimerkiksi *puulaatikko* 'puinen laatikko' tai 'laatikko, jossa on puita'. Deverbaalisissa yhdyssanoissa pääsana on verbikantainen johdos ja osien suhdetta määrittää verbin rakenne, joka yleensä vaatii ensimmäisen yhdysosan merkitsemistä akkusatiivilla tai genetiivillä, esimerkiksi *eränkäynti*. (Mäkisalo 2000a: 57, 78–79.)

Yhdyssanat voidaan jaotella myös syntaktisiin ja asyntaktisiin sen mukaan, onko niillä pääsanaa. Syntaktisilla yhdyssanoilla ei ole pääsanaa (esim. eng. *blackbird* 'kottarainen'), kun taas asyntaktisilla yhdyssanoilla on läpinäkyvä pääsana (esim. eng. *father-in-law* 'isä lain edessä', suom. *appi*) (Mäkisalo 2000a: 33).

[Y]hdyssanojen osien syntaktinen kategoria ohjaa paljolti yhdyssanojen kieliopillista käyttäytymistä. Yhdyssanojen käyttäytymiseen perustuva morfologis-syntaktinen ja semanttis-leksikaalinen kriteeristö tyypittää yhdyssanat ensinnäkin jälkiosan eli pääjäsenen mukaan (nominaaliisiin ja deverbaaliisiin) sekä toiseksi alkuosan eli määritteen syntaktisen kategorian mukaan. Edelleen kunkin syntaktisen kategorian mukainen tyyppi keskittyy ilmaisemaan tietyntyypistä osien välistä semanttista suhdetta. Prototyypiset yhdyssanat voidaan erottaa marginaalisista sillä perusteella, että ne käyttäytyvät yhtenäisemmin; marginaaliset ovat useimmiten syntaksin idiomaattistumia ja ne käyttäytyvät lekseemikohtaisemmin. (Mäkisalo 2000a: iii.)

Jukka Mäkisalo tutki väitöskirjassaan puhutun kielen korpukseen avulla yhdyssanojen morfosyntaktisia ja semanttisia kriteereitä. Hän jakoi aineistonsa sanat neljään tyyppiin: endosentrisiin (*joulupukki*) ja eksosentrisiin yhdyssanoihin (*tasapaino*) sekä genetiivikonstruktioihin (*aasinnahka*) ja yhdyssanoihin, joilla on argumenttirakenne (*ammattinharjoittaja*). Endosentriset yhdyssanat ovat yhdistelmä kahdesta substantiivista. Konstituenttien järjestys on sidonnainen (*joulupukki* ≠ *pukkijoulu*). Ensimmäinen konstituentti on geneerinen, eikä sitä voi taivuttaa. Aidosti eksosentrisissä yhdyssanoissa kumpi tahansa konstituentti voi olla konstruk-

tion pääsana (*tasapaino*). Konstituenttien järjestys on yleensä kiinteä. Genetiivikonstruktiot ovat hyvin heterogeeninen ryhmä. Myöskään näiden sanojen ensimmäistä osaa ei voida taituttaa, ja pääkonstituentti on yhdyssanan jälkimmäinen osa. Kuitenkin joissakin tapauksissa konstituenttien järjestystä voidaan vaihtaa, esimerkiksi *aasinnahka ~ nahka aasin, kallionlaki ~ laki kallion*. Leksikaalistuneissa sanoissa vaihtaminen ei yleensä ole mahdollista (*kirkonkylä ≠ kylä kirkon*). Järjestyksen vaihtaminen tekee yleensä ensimmäisestä konstituentista geneerisen sijasta spesifin. Sama tapahtuu, jos sanat kirjoitetaan erilleen (*aasin nahka*), jolloin genetiivinen funktio muuttuu possessiiviseksi. Mikäli sen sijaan yhdyssanalla on argumenttirakenne eli valenssi, määrittää sen konstituenttien välistä semanttista suhdetta jälkimmäisen osan kantaverbi. Tällöin adjektiivit ovat attribuutteja (*yrittää pienyrityksessä*) ja adverbialit syntaktisia perusteluita (*hyvinvointi*). Substantiiveissa ensimmäinen konstituentti on siten syntaktinen argumentti, jonka rooli on osallistuja (*ammattinharjoittaja < harjoittaa ammattia*), vaikuttaja (*mielenkiinto < mieli kiintyy*) tai attribuutti (*palohälytys < hälyttää tulipalosta*). Rooli voi olla myös epäselvä, jos jälkimmäinen konstituentti on menettänyt osan deverbaalisuudestaan (*kouluhallinto < ?hallita koulua, käyttötarkoitus < *tarkoittaa käyttöä*). (Mäkisalo 2000a: 108–114.)

Jukka Purma (2008: 13) viittaa pro gradu -tutkielmassaan Agathopoulouhun (2003). Semanttisin perustein yhdyssanoista voidaan endo- ja eksosentristen lisäksi erottaa liittosanat (*kanttori-urkuri*), jotka lähentelevät appositioyhdyssanoja. Muodostustavan perusteella voidaan erottaa juuriyhdyssana ja johdettu yhdyssana, joista ensimmäisessä molemmat sanat ovat juureltaan substantiiveja (*kivitalo*) ja jälkimmäisen pääsana on deverbaalinen johdos (*taksinkuljettaja*). Yhdyssanat voidaan jaotella myös määriteosan sijamuodon perusteella esimerkiksi nominatiivi- ja genetiivialkuisiin yhdyssanoihin kuten tämän tutkielman aineistossa.

Esosentriseen sanaan sisältyy subjekti (*kivitalo*) (E. Itkonen 1966: 235). Synteettisellä yhdyssanalla tarkoitetaan sellaista johdettua yhdyssanaa, jonka määriteosa olisi verbin kuvaaman tapahtuman objekti (*taksinkuljettaja*) (Purma 2008: 13). Kaksiosaisia synteettisiä yhdyssanoja on pidettävä juuriyhdyssanoina (*työntekijä*). Rekursiivisen säännön perusteella tällaisista yhdyssanoista voidaan muodostaa myös uusia yhdyssanoja. Kuitenkin kaksiosaisen pääsanana sisärakenne on erottamaton, minkä perusteella sitä voidaan pitää juuriyhdyssanana. Sanasta *työntekijä* voidaan muodostaa edelleen uusia sanoja, kuten *hoitotyöntekijä* ja *apteekkityöntekijä*. Yhdyssanojen rakenne on seuraava: [[[hoito][työn]] tekijä] eli [[[x][y]] z] ja [apteekki [[työn][tekijä]]] eli [x [[y][z]]]. Tällöin *hoitotyöntekijä* jakautuu osiin *hoitotyön+tekijä* ja *apteekkityöntekijä* osiin *apteekki+työntekijä*. Näistä edellinen on synteettinen yhdyssana ja jälkimmäinen juuriyhdyssana. Yleisesti ottaen vasemmalle haaroittuneet kolmi-

tai useampiosaiset sanat eivät voi koskaan olla muita kuin juuriyhdyssanoja. Sen sijaan oikealle haaroittuneet kolmiosaiset sanat voivat olla synteettisiä. Synteettisten ja juuriyhdyssanojen alikonstituenttirakenne on kuitenkin samankaltainen. (Mäkisalo 2000a: 55–56.)

2.1.3. Nominatiivi- ja genetiivialkuiset yhdyssubstantiivit

Nyky-suomen sanakirjassa hakusanoina olevista yhdys sanoista on yhdys substantiiveja lähes 90 %. Yhdys sanat voivat olla sekä vakiintuneita että tilapäisiä. Niitä syntyy myös kiteytymisen kautta etenkin silloin, kun alkuosan sijana on jokin muu kuin nominatiivi tai alkuosana on kongruoiva adjektiivi (*järvenpohja* < *järven pohja*). Tietynlaiset sanojen yhtymät ovat luontaisesti yhdys sanoja. Tällaisia ovat tapaukset, joissa määriteosana on substantiivin nominatiivimuoto (*kivitalo*), yhdysosamuoto (*yleistieto*) tai lekseeminä esiintymätön nominivartalo (*epätavallinen*). Näitä vastaava kaksisanainen ilmaus ei ole mahdollinen: alkuosaan ei voi liittyä liitepartikkeli (**kivikintalo*) eikä jälkiosa saa sanaluokalleen ominaisia määritteitä välittömästi eteensä (**kivi iso talo*). Tällöin sanojen *kivi* ja *talo* yhteenliittymälle yhdys sanatulkin ta on kieliopillisesti ainoa mahdollinen. Adjektiivin ja substantiivin yhtymä on yhdys sana silloin, kun adjektiivi ei kongruoi (*märkäpuvussa*). (A. Hakulinen ym. 2005: 388–389, 395.)

Vesikansa (1989: 221) jakaa yhdys substantiivit viiteen tyyppiin määriteosan muodon perusteella. Määriteosa voi olla yksikön nominatiivi (*käsipallo*), yksikön tai monikon genetiivi (*kädensija*, *kättentaputus*), jokin muu sija (*käsinlatoja*), sanan vartalo (*ihmiskäsi*) tai erityinen yhdys sanamuoto (*kaivinkäsi*). Muunsijaiset liittyvät läheisesti adverbimääritteisiin yhdys substantiiveihin. Kaikkein kiistattomimpia yhdys sanoja ovat nominatiivimuotoisella substantiivilla alkavat yhdys sanat (*kivitalo*, *maapallo*). Myös vakiintuneet, merkitykseltään sanaliitoista eriytyneet tapaukset kirjoitetaan yhteen. Yhdys substantiiveista tätä tyyppiä edustavat muodoltaan muuttuneista yhdysosista koostuvat sanat (*parastaikaa* < *parasta aikaa*) ja attributin ja pääsanana muodostama merkitykseltään eriytynyt kokonaisuus (*aikamies*). (Ikola 2001: 108–109.) Genetiivialkuisia yhdys sanoja pidetään ehdonvallan alaisina (T. Itkonen & Maamies 2000: 27). Kuitenkin mielestäni genetiivialkuiset ovat ennen kaikkea kontekstisidonnaisia yhdys sanoja.

Nomini voi siis määriteosana olla eri sijoissa, yleisimmin kuitenkin nominatiivissa ja genetiivissä. Nominatiivi on yhdys sanan määriteosan sijana yleismerkityksisempi kuin muut sijamuodot. Nominatiivimuotoinen määriteosa ilmaisee edusosan tarkoitteeseen jotakin olennaisesti kuuluvaa tai sitä luonnehtivaa seikkaa. Yhdysosien merkityssuhde on avoin, assosiativinen ja tapauskohtainen. (A. Hakulinen ym. 2005: 392.) Alisteisissa yhdys substantiiv-

veissa määriteosana oleva substantiivi viittaa yleensä yleiskäsitteeseen, lajiin, eikä määräyksilöön. Genetiivimuotoinen määriteosa sen sijaan tekee yhdyssubstantiivista terminomaisen tai antaa sille sanaliitosta poikkeavan erikoismerkityksen. (Vesikansa 1989: 216.)

Nominatiivilla ja genetiivillä on kummallakin omat käyttötarkoituksensa yhdyssubstantiivin määriteosassa. Vesikansa (1989: 222–227) luettelee nominatiiville näitä tarkoituksia 15 ja genetiiville 2 (subjektiivis-possessiivisuus ja objektiivisuus). Lisäksi esitellään muutamia erikoistapauksia. Nominatiivia voidaan genetiivin ohella käyttää yhdyssubstantiivin määriteosan sijana ilmaisemaan subjektiivis-possessiivisuutta (*merimieslaulu, intiaanihuuto, kuvakoko*) ja objektiivisuutta (*asiakaspalvelu, osakeanti, kahvitarjoilu*). Pelkästään nominatiivin tehtäviä ovat esimerkiksi aineksen tai rakenneosan (*ruisleipä, elementtitalo*), kokonaisuuden (*jalkaterä*) olennaisen osan (*nastarenkaat*), laadun (*tekonahka, länkisääret*), sisällyksen (*höyhentyyny*), välineen (*puhelinyhteys*), paikan (*korvakoru, sairaalahoito*), ajan tai tilaisuuden (*aamukahvi, onnettomuustoveri*), tarkoituksen (*henkilöauto, odotushuone*) ja toiminnan (*liukuportaat, pujotteluhiihto*) ilmaiseminen. Genetiivillä sen sijaan on kaksi merkitystehtävää: ensinnäkin ilmaista tekijää, omistajaa tai muuta sellaista ja toisaalta teon kohdetta. Eräissä tapauksissa nominatiivi- ja genetiivialkuinen muoto ovat tasaveroiset (*juustopala ~ juustonpala*). Useimmiten rinnakkaisilla muodoilla on kuitenkin eri merkitystehtävä. (Vesikansa 1978: 29–32.)

Isossa suomen kieliopissa (A. Hakulinen ym. 2005: 397) erotetaan nominatiivin tehtävistä viisi semanttista keskittymää: aine tai ainesosa (*jääkimpale*), paikka tai sijainti (*eteläraja*), aika (*iltauinti*), väline (*kameravalvonta*) ja ominaisuus (*kuivakukka*). Määriteosa voi vastata myös verbin laajennusta, mikäli edusosa on verbikantainen (*oppilasvalinta*). Tulosijamerkityksissä tapauksissa määriteosa ilmaisee edusosan tarkoitteen kohdetta tai tavoitetta (*kotimatka*) ja erosijamerkityksissä lähtökohtaa tai syytä (*vesivaurio*). Nominatiivimuotoisen määriteosan suhde edusosaan on morfologisesti spesifioimaton. Tällöin samalla määriteosalla voi eri leksemeissä olla erilaisia semanttisia tehtäviä. (A. Hakulinen ym. 2005: 392, 397.)

Nominatiivin voidaan ilmaista myös toimivan yhdyssanan alkuosan sijana samaan tapaan relationaalisenä kuin genetiivikin. Se asettaa kaksi entiteettiä epäsymmetriseen kiintopisteen ja muuttujan suhteeseen. Yhdyssanojen määriteosa saattaa myös toimia eräänlaisena viitepisteenä edussanan referentille niin nominatiivissa kuin genetiivissäkin. (Jaakola 2004: 147.)

Yhdyssanoissa nominatiivi on usein avoin erilaisille tulkinnoille, genetiivi puolestaan spesifioi suhteen tarkemmin. Genetiivialkuiset yhdyssanat ilmaisevat varsin usein in-

kluusiosuhdetta, tai ne saavat objekti- tai subjektigenetiivin tulkinnan, kun vastaavasti nominatiivialkuisissa yhdyssanoissa entiteettien suhde on skemaattisempi. Usein nominatiivialkuiselle yhdyssanalle on vastineena genetiivialkuinen sanaliitto, jossa genetiivialkuinen yhtymä on merkitykseltään rajatumpi ja viittaa spesifeihin tarkoituksiin (esim. *sotilassalaisuus* mutta *sotilaan salaisuus*, *kotiruoka* mutta *kodin ruoka*). Nominatiivi mahdollistaa joustavan, referenssiltäänkin liukuvamman tulkinnan (Jaakola 2004: 148.)

Genetiivin tehtävät määriteosan sijana ovat monelta osin samoja kuin nominatiivin. Joissakin tapauksissa nominatiivialku vaihtelee genetiivialun kanssa. Kuitenkaan genetiivialkuisissa sanoissa yhdysosien välinen merkityssuhde ei ole yhtä avoin ja vapaatulkintainen kuin nominatiivialkuisissa sanoissa. Genetiivimuotoinen määriteosa ilmaisee osan kuulumista kokonaisuuteen (*tuolinjalka*, *korvantausta*). Verbikantaisen edusosan yhteydessä genetiivialku vastaa yleensä objektin tai subjektin ja predikaatin suhdetta (*talonrakennus – rakentaa talo*). (A. Hakulinen ym. 2005: 396, 398.) Mikäli sanan alkuosa on konsonanttivartalon kaltainen, vaihtelee alkuosan sija. Jos nominatiivi on sama kuin sanan konsonanttivartalo, ei genetiiviä käytetä, vaikka merkitys sitä vaatisi (*paimensauva*, mutta *piispansauva*). Nominatiivin kaltainen konsonanttivartalo rinnastuu siten casus componens -yhdyssanamuotoon (*hevoskuorma*). (Ikola 2001: 114.)

Genetiivialkuisissa yhdyssanoissa perusosa ilmaisee tekemistä ja määriteosa perusosan objektia (*kieltenopetus*). Kuitenkin myös joissakin nominatiivialkuisissa sanoissa määriteosa on perusosan objekti (*hirvijahti*). Tällaisia sanoja voidaan kutsua objektialkuisiksi sanoiksi. Usein genetiivialkuisissa sanoissa tekemisen ja sen kohteen suhde on konkreettinen, ja tekeminen kohdistuu tiettyyn objektiin (*valuutanvaihto*, *verensiirto*). Mikäli sanojen suhde on abstrakti tai objektina on epämääräinen joukko, on määriteosa usein nominatiivissa (*kalliooperätutkimus*). Monikollinen genetiivi on määriteosissa harvinainen. Monikollisuutta ilmaistaankin yleensä nominatiivilla. Genetiivialku voi ilmaista myös tekijän ja tekemisen suhdetta (*valtionapu*, *luunmurtuma*). Jos samaa suhdetta ilmaistaan nominatiivilla, on osien suhde etäisempi kuin genetiivi-ilmauksissa (*poliisitiedotus*). Tällöin määriteosa ilmaisee pikemminkin tekemisen lajia adjektiivinomaisesti. Genetiivin tavallisin tehtävä on kuitenkin myös yhdyssanoissa ilmaista omistamista (*vauvanvaate*). Se ilmaisee myös osan kuulumista kokonaisuuteen (*tuolinjalka*). (Iisa, Oittinen & Piehl 2002: 128–130.)

Mikäli määriteosa eli apujäsen on genetiivissä, yhdysosien status vaihtelee. Tavallisin on keskinäisen riippuvuussuhteen status eli status dependentiae (*vahingonilo*). Status voi ilmaista myös esimerkiksi subjektisuhdetta (*luunmurtuma*), objekti-suhdetta (*asianajaja*), alkuperää (*hylkeenrasva*) tai omistusta (*kaupungintalo*). Myös genetiivimuotoinen määrite voi

ilmaista jotakin olennaista pääjäsenestä (*hengenhätä, lavantauti*) tai yhdysosien tarkoitteiden suhde on kokonaisuuden ja osan suhde (*juustonpala*). Samankin statuksen ilmaisemiseen voidaan käyttää sekä nominatiivia että genetiiviä (*uudenvuodenyö – juhannusyö*). (Penttilä 1963: 263–265.)

Yhdyssanojen määriteosan genetiivit ilmaisevat samoja merkityksiä kuin muutkin genetiivi-ilmaukset. Osa merkityksistä on kuitenkin eriytynyt, eikä vastaavamerkityksistä sanaliittoa ole olemassa (*napinläpi, vastuuntunto*). Myöskään *minen*-johdokset eivät juuri esiinny genetiivialkuisten yhdyssanojen edussanoina (*väestönkasvu ~ väestön kasvaminen*). (Jaakola 2004: 147.)

Genetiivialkuiset yhdyssanat toistavat genetiivin merkityksiä; ne poikkeavat muuta genetiivin käytöstä oikeastaan vain siten, että kiintopiste ei ole koskaan samalla tavoin referentiaalinen kuin se voi olla sanaliitoissa. Yhdyssanat kaiken kaikkiaan rakentavat usein lajireferenssiä tai ne viittaavat geneerisesti – – Toisaalta yhdyssanojen alkuosana genetiivi-NP:t sijoittuvat kuvailukenttään, ja niiden voi katsoa ei-referentiaalisina enemmän kuvailevan kuin paikantavan edussanan tarkoitetta. – – Yhdyssanaksi tulkitseminen voi kuitenkin vaikuttaa myös genetiivin merkitykseen. – – Yhdyssanat eivät tarkasti ottaen ilmaise omistussuhdetta, vaikka muuttujana olisi omistettavaksi sopiva olio. Siten *lastenkengät* ilmaisee kenkätyyppiä, joka on suunniteltu lapsille, samoin kuin *naistenlehti* on naislukijoille suunnattu lehti ja *miestenpyörä* pyörämalli, joka on tehty erityisesti miespuolisille polkijoille. Sen sijaan *lasten kengät, naisten lehti* ja *miesten pyörä* tyypillisesti tulkitaan omistussuhteen ilmauksiksi. Yhdyssanojen geneerisyys toisin sanoen häivyttää varsinaisen prototyyppisen omistuksen tulkinnan taustalle; samalla genetiivimääritteen funktiona on ennemmin kuvailla kuin toimia paikannusohjeena. (Jaakola 2004: 146–147.)

Myös Jaakola (2004: 147) toteaa toisen genetiivialkuisten yhdyssanojen ominaispiirteen olevan niiden vaihtelu nominatiivin kanssa. Nominatiivin ja genetiivin vaihtelua on mahdollonta kuvata tyhjentävästi, minkä vuoksi voidaan antaa vain muotoon perustuvia sääntöjä: nominatiivialkuisia ovat esimerkiksi ne sanat, joissa määriteosa on konsonanttivartaloinen tai erityisen pitkä (*kirvesvarsi, hyönteismyrkky*).

Ikola (2001: 111–115) kokoaa genetiivin käyttötarkoituksia. Genetiiviä on käytettävä silloin, kun tekijännimen tarkoittama toiminta kohdistuu nimenomaan sanan alkuosan ilmaiseeseen asiaan. *Ammatintarkastaja* tarkastaa ammatteja, kun taas *ammattitarkastaja* on ammatiltaan tarkastaja. *Teatteriarvostelija* ei arvostele teatterilaitoksia, vaan näytelmiä ja esityksiä. Toinen genetiivin käyttötarkoitus on subjektin ilmaiseminen. Mikäli alkuosa on jälkiosaan nähden yksiselitteisen subjektin asemassa, tulee alkuosan olla genetiivissä. *Asiantuntijanlausunnon* antajana on yksi ihminen, kun taas *poliisitiedotus* on poliisiorganisaation antama tiedotus. Lisäksi joidenkin muiden yhdyssanojen osien merkityssuhde vaatii genetiiviä. Tällaisia

ovat esimerkiksi *kandidaatintutkinto* ja *paikannimi*. Kuitenkin on kirjoitettava *eduskuntatalo* ’rakennus, jossa eduskunta työskentelee’ ja *sukutila* ’kauan suvussa ollut tila’, koska genetiivi ei tällöin merkitse omistamista. Ilmaukset ovat lisäksi vakiintuneita. Myös yhdyssanat, joiden alkuosa on *propri*, vaativat genetiiviä. Sanat *Sibeliuksenkatu* ja *Engelinaukio* on kirjoitettava genetiiviä käyttäen, mutta mikäli *propri*suus on hämärtynyt, on vakiintuneen käytännön mukaan käytettävä nominatiivia. Tällöin kirjoitetaan esimerkiksi *dieselmoottori* ja *röntgenkuva*. Lopuksi Ikola antaa ohjeita nominatiivin ja genetiivin käytöstä. Genetiiviä on käytettävä, jos ”yhdyssanan osien välinen merkityssuhde yksiselitteisesti edellyttää genetiiviä”. Muutoin on suosittava nominatiivia, joka Ikolan mukaan eräissä tapauksissa on yleisempi kuin genetiivi.

Nominatiivin ja genetiivin vaihtelusta yhdyssubstantiivien määriteosan sijana on käyty keskustelua 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa. Nominatiivi nähtiin vieraiden kielten vaikutuksena, joka haluttiin torjua. August Ahlqvist oli ensimmäinen kannanottaja vuonna 1877 teoksessaan *Suomen kielen rakennus*. Ahlqvist leimasi nominatiivialun keinotekoiseksi svetisismiksi. Samoin Knut Cannelinin vuonna 1938 ilmestyneessä *Suomalais-ruotsalaisen sanakirjan* viidennessä painoksessa nominatiivialkuiset yhdyssubstantiivit leimattiin osittain vierassyntyisiksi. Kannanottajina olivat tuolloin E. A. Saarimaa ja *Virittäjän* silloinen päätoimittaja E. A. Tunkelo. Vuonna 1942 Matti Sadeniemi kirjoitti *Virittäjässä* nominatiivin ja genetiivin vaihtelusta yhdyssubstantiivien alkuosana. Sadeniemen mukaan sijavaihtelu oli osittain alueellista, jolloin länsisuomalaiset suosivat genetiiviä ja itäsuomalaiset nominatiivia. Lisäksi Sadeniemi tyrnäsi automaattisen svetisismileiman: joitakin suomen nominatiivialkuisia sanoja vastaa ruotsin kielessä genetiivialkuinen ilmaus. Nykyiset yhdyssananormimme perustuvat pääasiassa E. A. Saarimaan *Kielenoppaaseen* vuodelta 1947. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran suuri kielivaliokunta oli edellisenä vuonna käsitellyt asiaa ja päätyntyn siihen, ettei kaavamaisesti jompaakumpaa sijaa voida suosia. Etenkään vanhoihin vakiintuneisiin ilmauksiin ei haluttu kajota. (Vesikansa 1989: 227–228.)

Nykyäänkin nominatiivin ja genetiivin käytössä on horjuntaa: monet ilmaukset ovat mahdollisia kummassakin asussa. Ikola (2001: 111–115) esittelee viisi yhdyssanatyyppeä, joiden määriteosana käytetään sekä nominatiivia että genetiiviä. Mikäli määriteosa on objektin asemassa, on odotuksenmukaista tällaisten sanojen olevan genetiivialkuisia eli niissä on niin sanottu objektiivinen genetiivi. Kuitenkin horjuntaa on sellaisissa sanoissa, joiden jälkiosa on teonnimi. Sanoilla *kalankeitto* ja *kalakeitto* onkin merkitysero. Edellinen tarkoittaa kalan keittämistä ja jälkimmäinen ruokalajia. Jälkimmäisessä alkuosa ei kuitenkaan ole enää objektin asemassa. Aikoinaan vaadittiin *säätiedotuksen* muuttamista *sääntiedotukseksi*, koska sää nähtiin tiedottamisen kohteena. Kuitenkin ilmaus voidaan tulkita epämääräisemmäksi

säätä tai säätilannetta koskevaksi tiedotukseksi, kuten ilmaus *jää tiedotus* tarkoittaa jäätilannetta koskevaa tiedotusta. Tällöin *jääntiedotus* olisi mahdoton. Oli siis perusteltua säilyttää vakiintunut *sää tiedotus* sellaisenaan.

Nominatiivi- ja genetiivialku voivat joissakin tapauksissa olla siis myös tasa-arvoiset. Tapauksia on viisi: 1. nominatiivi ilmaisee ainesta, genetiivi kokonaisuutta (*haapalastu ~ haavanlastu*), 2. nominatiivi ilmaisee paikkaa, genetiivi possessiivista tai objektiivista suhdetta (*ikkunaruutu ~ ikkunanruutu*), 3. nominatiivi ilmaisee tarkoitusta, genetiivi possessiivista suhdetta (*pelilasi ~ peilinlasi*), 4. yhdyssubstantiivin jälkiosa on tietynlainen deskriptiivinen sana (*lakkireuhka ~ lakinreuhka*) ja 5. murteisiin pohjautuva vaihtelu (Länsi-Suomen *vasikanpaisti ~ Itä-Suomen vasikkapaisti*). Nominatiivin ja genetiivin vaihtelu yhdyssanan määriteosassa saattaa tuottaa myös merkityseron. Tällaisia tapauksia on neljä: 1. nominatiivi ilmaisee toiminnan partiaalisuutta, genetiivi totaalaisuutta (*koulu-uudistus ~ koulunuudistus*) 2. nominatiivi ilmaisee toiminnan tulosta, genetiivi toimintaa (*aluevaltaus ~ alueenvaltaus*), 3. nominatiivi ilmaisee välinettä, genetiivi toiminnan kohdetta (*konepiirustus ~ koneenpiirustus*) ja 4. muut tapaukset (*ammattitarkastaja ~ ammattientarkastaja*). (Vesikansa 1989: 230–237.)

2.1.4. Muut yhdyssubstantiivit

Nominatiivin ja genetiivin lisäksi myös muut sijamuodot voivat esiintyä yhdyssanan alkuosana (*puhtaaksikirjoitus, päässä lasku*). Näihin sanoihin liittyvät hyvin läheisesti ne sanat, joissa alkuosana on syntaktisesti sijamuotojen tasalla oleva adverbi (*kiinnipito, ilmianto*). Samaan ryhmään kuuluvat vahvistussanalla alkavat sanat (*upporikas*). (Penttilä 1963: 270–271.) Muunsijaisella kuin nominatiivi- ja genetiivialkuisilla samoin kuin adverbi- ja partikkelimääriteosilla on yleensä verbikantainen edusosa (*kotiintulo*). (A. Hakulinen ym. 2005: 392.)

Yhdyssanoilla on myös sellaisia yhdysosia, jotka eivät edusta itsenäistä, produktiivisesti taipuvaa lekseemiä (*ylätunturit*). Suoranaisesti lekseemiä eivät edusta myöskään ortografiset määriteosat kuten numero, kirjain, lyhenne tai merkki. (A. Hakulinen ym. 2005: 393–394.) Yhdyssubstantiiveista on prefiksi- ja casus compones -alkuisia noin 7 % (Häkkinen 1985: 33). Ikola (2001: 116) esittelee neljä sanatyyppeä, joista yhdyssanan alkuosana käytetään erityistä yhdyssanamuotoa, casus componens -muotoa. Ensimmäinen tyyppi on *nen*-johtoiset sanat, joilla on *s*-loppuinen yhdyssanamuoto (*hevospaimen, ihmiskunta*). Toinen tyyppi on *a/ä*-loppuiset sanat, joilla on *o*- tai *i*-loppuinen yhdyssanamuoto (*sikolätti, sisikunta*). Kolmas tyyppi ovat numeraalit (*nelikulmio, seitsenvuotias*) ja neljäs sanat, joista käytetään yhdysanamuotona loppuheittoista nominatiivia (*pienviljelijä, suurherttua*). Merkitykseltään tällai-

nen määriteosa voi vastata nominatiivia (*hevoskilpailut – autokilpailut*) tai genetiiviä (*hevosvoima – karhunvoimat*) (Vesikansa 1978: 32–33). Vesikansa (1989: 221–222) mukaan sanatyyppejä on myös neljä: *a/ä*-loppuiset sanat, joiden yhdyssanamuoto loppuu *o*:hon tai *i*:hin (*sikolätti, sisikunta*), loppuheittoinen yhdyssanamuoto (*aikakauslehti*), *s*-loppuinen muoto (*herrasmies*) ja verbeistä *in-* tai *ma/mä*-johtimella saatu yhdyssanamuoto (*asuinpaikka, istumalakko*). Toisin kuin Ikola, Vesikansa ei laske konsonanttivartaloita (*hevospaimen*) erityisiksi yhdyssanamuodoiksi. Konsonanttivartalon käytöstä Vesikansa (1989: 225) erottaa kolme käyttötarkoitusta: nominatiivi eri tehtävissä (*hevoseläin – nautaeläin*), subjektiivispossessiivinen genetiivi (*ihmisapu – lääkäriapu*) ja objektiivinen genetiivi (*hevosjalostus – karjanjalostus*). Lisäksi Penttilä (1963: 271) esittelee yhdyssanoja, joissa määritteenä on jälkiosa. Suurin osa esimerkeistä tajutaan nykyään sanaliitoiksi (*sitäpaitsi, sensijaan*), mutta tyyppiin kuuluu myös muita sanoja (*isäkulta, tyttörukka, äitivainaja*).

2.2. Yhdysmerkki

Yhdysmerkkiä käytetään yhdyssanan osien rajalla kahden saman vokaalin välissä (esim. *linja-auto*). Sitä voidaan käyttää myös hahmotuksen helpottamiseksi (*pop-opisto, duchesse-silkki*), mutta ei määrite- ja perusosan rajalla silloin, kun jommassakummassa sanassa on yhdysmerkki kahden vokaalin välillä (**vaihto-oppilas-matkat*). (Ks. esim. Iisa, Oittinen & Piehl 2002: 145, 148; Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2007: 236–239.) Lisäksi mikäli yhdyssanan osana on sanaliitto, liitetään perusosa sanaan yhdysmerkillä (*avaimet käteen -sopimus*) (ks. esim. Iisa, Piehl & Oittinen 154–154, Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2007: 241). Yhdysmerkkiä käytetään myös silloin, kun yhdyssanan osa on erisnimi, numero, kirjain, merkki tai lyhenne (*Maija-täti, 15-vuotias, A-rappu, @-merkki, MM-kisat*) tai yhdyssanan osat ovat rinnasteiset (*kanttori-urkuri*). Sillä ilmaistaan myös poistoa: *etu- ja sukunimi*. (Ks. esim. Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2007: 237–240.)

Penttilä (1963: 90–95) esittelee yhdysmerkille erilaisia käyttötapoja: samojen, mutta eri sanoihin kuuluvien vokaalien välissä (*aamu-uni*), selvyuden vuoksi (*ei-jäsen, laulu-ilta*), yhdyssanan luonteen osoittamiseksi (*vesi-ja-leipärangaistus, antaa-mennä-periaate, koivu-tuomi-haapa-pihjalajalehto*, redupliktiivista alkua olevissa ilmauksissa (*agar-agar*) ja jos yhdyssanan toinen osa on kirjain (*c-duuri*), erisnimi (*Liisa-täti*) tai vieras sana (*douglas-kuusi*). Viimeisimmän osalta merkintätapa on kuitenkin osittain vanhentunut, koska nykyosuositusten mukaan yhdysmerkkiä vierassanan yhteydessä käytetään vain selvyuden vuoksi

(*douglaskuusi*, mutta *šiatsu-ilta*) (ks. esim. Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2007: 238). Yhdysmerkkiä voidaan käyttää myös poiston merkinä (*syntymäaika ja -paikka*) sekä silloin, jos yhdyssanan toinen osa on lyhenne tai numero (*AIV-rehu, 7-vuotias*). Myös rinnasteisten yhdyssanan osien välissä käytetään Penttilän mukaan yhdysmerkkiä (*kääntäjä-mukailija*).

Myös niin sanotuissa ketjusanoissa käytetään yhdysmerkkiä (*ei-kenenkään-maa, tee-se-itse-mies*) (A. Hakulinen ym. 2005: 390). Tällöin sanat on ketjutettu yhdysviivan avulla yhdeksi kokonaisuudeksi. Ketjusanoja on kuitenkin leksikossa hyvin vähän. (Karjalainen 2008: 28, 38.) Useimmat kielioppaatkaan eivät kerro niistä mitään. *Uudessa kielioppaassa* esitellään kirjoitusasu *ei-kenenkään-maa*, mutta yhdysmerkkiä selitetään käytettävän selvyuden vuoksi silloin, kun yhdyssanan alkuosana on sana *ei* tai outo vieraskielinen sana. Jälkimmäiselle yhdysmerkille ei anneta selitystä. (T. Itkonen & Maamies 2000: 25.) Englannin kielessä yhdysanoja muodostetaan paljon ketjuttamalla sanoja yhdysmerkin avulla (esim. *do-it-yourself*). Tämänkin seikan vuoksi ihmettelen, ettei ketjusanojen olemusta käsitellä kielioppaissa juuri lainkaan.

2.3. Sanaliitto

Suomen kielen sanat voivat olla toisiinsa nähden erillisiä sanoja, sanaliittoja tai yhdyssanoja. Toisiinsa nähden erilliset sanat ilmaisevat tarkoitteensa itsenäisesti ilman jonkin toisen sanan läheisyyttä. Sanaliiton osat liittyvät yhteen merkitysseikat: sanat liittyvät läheisesti yhteen, mutta eivät aina muodosta vakiintunutta käsitettä kuten yhdyssanat. Yhdyssanan merkitys on vakiintunut, ja sen muodostaa kaksi tai useampia sanoja. (Luukkonen 2006: 283–284.) Sanaliiton käsite onkin väljä: se tarkoittaa mitä tahansa kahden tai useamman sanan muodostamaa syntaktista kokonaisuutta (Häkkinen 1997: 147). Sanaliittojen ja yhdyssanojen välinen raja ei kuitenkaan ole aina selkeä. Sanaliiton osien välinen yhteys on löyhempi kuin yhdyssanojen. (Häkkinen 1985: 30.) Syntaktinen kokonaisuus kirjoitetaan siis sanaliitoksi, mikäli ei ole syytä kirjoittaa sanoja yhdyssanaksi.

Kielioppaissa sanaliitot esitetään lähinnä opeteltavina listoina (ks. esim. Iisa, Oittinen & Piehl 2002: 141–143). *Iso suomen kielioppi* ohjeistaa sanaliittojen kirjoittamisesta, että sanaliitoiksi kirjoitetaan muutamia kiteytyneitä poikkeuksia lukuun ottamatta seuraavat tapaukset: määritteenä yhdyssana (*nahkatakan tasku – takintasku*), määrite on useasanainen (*vapaan kannan muna – kananmuna*), määritteenä on monikkomuoto (*käsien liike – kädenliike*), määritteessä on liitepartikkeli (*merenkin rannassa – merenranta*) tai määritteessä on possessiivisuf-

fiksi (*poikani tytär – pojantytär*) (A. Hakulinen ym. 2005: 391).

3. TUTKIMUSKYSYMYKSET

Tutkielmani tarkoituksena on selvittää abiturienttien yhdyssanataitoja. Tarkastelen asiaa viiden taustakirjallisuudesta ja aiemmista tutkimuksista johdettavissa olevan pääkysymyksen avulla:

1. Kuinka yleisiä yhdyssanavirheet ovat?
2. Kuinka yleistä on sanaliittojen kirjoittaminen väärin yhteen?
3. Onko sukupuolella vaikutusta yhdyssanataitoihin?
4. Millaiset sanat tai sanaliitot ovat vaikeita?
5. Käytetäänkö yhdysmerkkiä oikein?

Ensimmäinen ja toinen kysymys käsittelevät virhemääriä. Myös viides kysymys antaa numeerista tietoa. Kolmas kysymys tutkii taustamuuttujan suhdetta käsiteltäviin virheisiin. Neljäs ja viides kysymys antavat lisäksi tietoa sovellusmahdollisuuksista.

4. MENETELMÄT

4.1. Aineisto

Tutkielmani aineistona on joulukuussa 2008 ja helmikuussa 2009 abiturienteilla teetetty osittaissanelutesti. Yhteensä testiin osallistui 107 henkilöä. Vastaaajista on 69 tyttöjä (65,1 %) ja 38 poikia. Kuitenkin vain 37 pojan vastauksia voitiin käyttää, koska yksi vastaaja oli täyttänyt lomakkeen epämielekkäillä sanoilla. Täten lopullinen aineiston koko on 106 vastaajaa, joista 65,1 % on tyttöjä ja 34,9 % poikia. Aineistoni sukupuolijakauma ei siten noudata yleistä abiturienttien sukupuolijakaumaa, sillä kevään 2009 ylioppilaskirjoituksissa varsinaisista kokeista naisia oli 58,5 % ja miehiä 41,5 % (Hellsten 2009).

Osallistuneet abiturientit opiskelevat neljässä eri lukiossa. Aineiston saamiseksi lähetin sähköpostikutsuja marras- ja joulukuussa 2008 sekä tammikuussa 2009 lukioiden äidinkielen ja kirjallisuuden sekä suomi toisena kielenä -opettajille. Oppituntiansa antamisesta testiryhmien opettajat saivat kiitokseksi koosteen ryhmänsä tuloksista. Myös osallistujat saivat halutessaan pyytää opettajaltaan nähtäväksi oman ryhmänsä tulokset. Opettajat saivat koonnit sähköpostitse kesäkuun ensimmäisellä viikolla 2009. Koontien valmistumisen jälkeen ryhmätiedot hävitettiin, eikä niitä käytetä tässä tutkielmassa. Testattavat saivat myös halutessaan testin jälkeen osallistua kahden elokuvalipun arvontaan. Voittajalle postitettiin liput maaliskuun viimeisellä viikolla 2009.

4.2. Yhdyssanatesti

Osittaissanelutesti on sanelutesti, jossa testattava kirjoittaa vastauslomakkeelle vain osan kuulemastaan. Vastauslomakkeeseen on kirjoitettu virkkeitä, joista puuttuu yksi tai useampia sanoja. Puuttuvat sanat testattavan pitää kirjoittaa kuulemansa perusteella. Testisanojen esiintyminen lausekontekstissa vähentää ilmausten kaksitulkintaisuutta. Tekemäni testi koostuu 52 virkkeestä, ja sen pituus on 33 minuuttia. Lisäksi testiin kuuluu kaksi harjoitusvirkettä, joita ei otettu huomioon analysoinnissa. Äänitin testin cd-levyyn, jolloin sanelu oli kaikille ryhmille sama ja sanelijan vaikutus tuloksiin saatiin minimoitua. Testattavat vastasivat kuulemansa perusteella vastauslomakkeelle. Lomake on liitteenä 1 ja sen vastaukset liitteenä 2. Cd-levyllä

sanelija sanoo virkkeen kaksi kertaa kolmen sekunnin välein, minkä jälkeen on kirjoitusaikaa 20 tai 30 sekuntia sen mukaan, onko virkkeessä yksi vai kaksi puuttuvaa sanaa tai ilmausta. Yhteensä sanelussa on 101 analysoitavaa kohtaa, joista 88 on yhdyssanakohtia.

Laadin sanelutestin itse käytössä olevien sanelutestien, aikaisempien tutkimusten ja kandidaatintutkielmani tulosten pohjalta. Testisanat ovat kaksi- ja kolmiosaisia yhdyssubstantiiveja, kolmi- ja neliosaisia sanaliiton sisältäviä yhdyssubstantiiveja sekä kaksisanaisia sanaliittoja. Sanaliittojen sanaluokkaa ei voi määrittellä, koska sanaliiton osat eivät välttämättä kuulu samaan sanaluokkaan. Tarkasteltavana on myös yhdysmerkin käyttö sanaliiton sisältävissä yhdyssanoissa sekä kahden vokaalin välissä. Tarkasteltavana ovat vain appellatiivit, *proprit* ja *proprin* sisältävät yhdyssanat ja sanaliitot on rajattu pois. Myös muut yhdysmerkkiä vaativat ilmaukset on rajattu pois. Ainoana poikkeuksena voidaan pitää sanaa *uudenseelan-ninpellavasta*, joka sisältää *proprin Uuden-Seelannin*.

Kaikki testattavat yhdyssanat ovat determinatiivisia yhdyssubstantiiveja. Yhdyssubstantiiveissa ratkaiseva seikka on määriteosan muoto, jolloin nominialkuisissa yhdyssanoissa ratkaisevaa on määriteosan sijamuoto. Tarkastelen nominatiivi- ja genetiivialkuisia yhdyssanoja, koska kaikista yhdyssubstantiiveista ne ovat kaikkein vaikeimpia joko aiempien tutkimusten (Karjalainen 2008: 33; Niinimäki 1992: 26; Vuorinen 2003: 80, 84; Ylikulju 2004: 14) tai kandidaatintutkielmani perusteella. Nominialkuisista sanoista en kuitenkaan tarkastele numeraalialkuisia sanoja. Nominatiivi- ja genetiivialkuisten sanojen lisäksi tarkastelen sellaisia yhdyssanoja, joiden määriteosa on joko sellainen nominilekseemin edustuma, joka ei kuulu tämän sanan taivutusparadigmaan (konsonanttivartalo tai *casus componens* -muoto), tai sellainen yhdysosa, joka ei edusta itsenäistä, produktiivisesti taipuvaa lekseemiä. Mikäli yhdysosan määriteosa on *casus componens* -muoto, konsonanttivartalo tai epäitsenäinen lekseemi, ei ole otettu huomioon tapauksia, joissa on yhdysmerkki. Myöskään kolmiosaisissa yhdyssanoissa ei ole otettu huomioon niitä tapauksia, joissa yhdysmerkki on molemmissa yhdysanakohdissa.

Ratkaisevaa on myös yhdyssanan pituus, joka kandidaatintutkielmani sekä aiempien tutkimusten (Karjalainen 2008: 36; Niinimäki 1992: 26; Vuorinen 2003: 84; Ylikulju 2004: 16) perusteella todennäköisesti vaikeuttaa yhdyssanan hahmottamista. Tarkastelen kaksiosaisien sanojen lisäksi kolmiosaisia yhdyssubstantiiveja sanaliiton sisältäviä yhdyssanoja. Sanaluokkajako on kuitenkin edellä esitetyn mukainen. Kolmiosaiset sanat käsitellään pääasiassa itsenäisinä yksiköinä, mutta joissakin kohdin yhdyssanakohtia tarkastellaan myös erikseen. Tarkastelun pääpaino on yhteen ja erilleen kirjoittamisessa, jolloin muut oikeinkirjoitusvirheet lasketaan erikseen eivätkä ne vaikuta varsinaisen tarkastelun tuloksiin.

Testattavat sanat jakautuvat 16 luokkaan. Lisäksi omana luokkanaan ovat sanaliitot. Jokaisesta luokasta on vähintään kolme esimerkkiä. Tällöin testattavia sanoja tai sanaliittoja on yhteensä 64. Varsinaisessa testissä virkkeiden järjestys on arvottu. Alla on esitetty sanat ja sanaliitot luokiteltuna. Sulkeissa on virkkeen numero varsinaisessa testissä. Mikäli virke kuuluu useaan luokkaan, on toiseen luokkaan kuuluva testisana tai -sanaliitto kursivoitu, ja virke on sijoitettu kaikkiin niihin luokkiin, joihin siinä olevat testattavat sanat kuuluvat. Erilaisia virkeitä on yhteensä 52. Osa sanoista tai virkkeistä on lainattu muista testeistä. Lainaus saattaa koskea myös sanan tai virkkeen osaa.

1. KAKSIOSAISET YHDYSSANAT

1.1. nominatiivialkuiset

1.1.1. sanassa ei yhdysmerkkiä

Auton vaihteistoöljy on vaihdettava säännöllisesti. (43)

Kunniamerkki myönnetään everstiluutnantillekin.¹ (13)

Aluksen kaarrekallistuman laskeminen on erittäin tärkeää merenkulki-joille.² (51)

Osastopäälliköllä on työnjohto-oikeus alaisiinsa nähden. (30)

Pikalainananto on nykyaikainen rahoitusmuoto. (48)

Äänitysstudion molemmat sisä-äänensäätimet olivat rikki. (10)

Rautakaupoissa myydään uudenlaisia ulko-ovenlukkoja. (50)

Asuntomessuille rakennetaan uutta passiivienergiataloa. (17)

1.1.2. sanassa yhdysmerkki

Lyijy-yhdisteet ovat ihmiselle erittäin vaarallisia.² (27)

Televisiossa lähetetään paljon erilaisia luonto-ohjelmia. (1)

Teknillisestä yliopistosta voi valmistua diplomi-insinööriksi. (40)

1.2. genetiivialkuiset

Luokanopettaja Virtanen harrastaa sienestystä. (11)

Vanginvartijan ammatti on vaativa.¹ (45)

Kaupungeissa liikenteenohjaus toteutetaan yleensä liikennevaloilla. (26)

Aluksen kaarrekallistuman laskeminen on erittäin tärkeää merenkulki-joille.² (51)

Kahvinkeittimen mukana pitää aina olla myös kalkinpoisto-ohjeet. (49)

1.3. määriteosa casus componens tai epäitsenäinen lekseemi

Ultrapastöroinnissa bakteerit kuolevat.¹ (20)

Ylätunturien alue on Suomen puolella pieni.³ (2)

Saamelaiskäräjien toimikausi kestää neljä vuotta. (36)

Televisiossa lähetetään paljon erilaisia luonto-ohjelmia. (1)

2. KOLMIOSAISET YHDYSSANAT

2.1. molemmat määriteosat nominatiivissa

2.1.1. sanassa ei yhdysmerkkiä

Asuntomessuille rakennetaan uutta passiivenergiataloa. (17)

Talousskandaaliuutinen ravistelee Amerikkaa.¹ (38)

Teiden varsilla on runsaasti matkailupropagandamainoksia.¹ (44)

Huonekaluliikkeessä on sohvanvaihtoviikot. (24)

2.1.2. yhdysmerkki ensimmäisessä yhdyssanakohdassa

Linja-automatkat ovat kallistuneet tänä vuonna useita prosentteja. (8)

Vanhat kalliomaalaukset näyttävät aivan tikku-ukkopiirroksilta. (47)

Rata-alueopasteita tarkennetaan onnettomuuksien välttämiseksi. (41)

2.1.3. yhdysmerkki toisessa yhdyssanakohdassa

Vanhassa Corvetessa on hammastanko-ohjaus.² (6)

Mihin aikaan jalkapallo-ohjelma alkaa? (52)

Tuossa vetokoira-aitauksessa asustaa huskyja. (16)

2.2. yhdyssana sisältää genetiivin

2.2.1. yhdyssanan ensimmäinen osa genetiivissä

2.2.1.1. yhdyssanan toinen osa nominatiivissa

2.2.1.1.1. sanassa ei yhdysmerkkiä

Hevosenkäyököt ovat pieniä lepakoita.⁴ (31)

Alueenluovutustarkastus sujui huomautuksista.² (4)

Huonekaluliikkeessä on sohvanvaihtoviikot. (24)

2.2.1.1.2. toisessa yhdyssanakohdassa yhdysmerkki

Kahvinkeitin mukana pitää aina olla myös kalkinpoisto-ohjeet. (49)

Osastopäälliköllä on työnjohto-oikeus alaisiinsa nähden. (30)

Joko sinä omistat kananmuna-astian? (12)

2.2.2. yhdyssanan molemmat määriteosat genetiivissä

Uudenseelanninpellavasta tehdään kauniita liinoja.¹ (14)

Käsivarren Lapin pohjoisen osan luonnonmaantiede on ainutlaatuista.³ (33)

Monilla syvänmerenkaloilla on valoa tuottavia ominaisuuksia.⁴ (23)

2.3. yhdyssanan ensimmäinen osa casus componens tai epäitsenäinen lekseemi

2.3.1. yhdyssanan toinen osa nominatiivissa

2.3.1.1. sanassa ei yhdysmerkkiä

**Ylioppilastutkinnon suorittaa joka vuosi yli 30 000 lukio-
laista.**² (3)

Tiedätkö, mitä tekee erikoisammattimies? (35)
Suurjännitejohdon jännite voi olla jopa 400 kilovolttia. (15)

2.3.1.2. yhdysmerkki ensimmäisessä yhdyssanakohdassa

Haja-asutusalueilla ei ole riittävästi palveluja. ¹ (37)
Pentti Virtanen pelaa pesäpalloa yli-ikämiesten sarjassa. (39)
Kauko-ohjainlaite voi vaurioitua pudotessaan lattialle. (18)

2.3.1.3. yhdysmerkki toisessa yhdyssanakohdassa

Mitä työkaluja tarvitaan uppopuu-urakassa? ² (29)
Yliopisto-opiskelu on hyvin itsenäistä. (22)
Opettajan käyttämä esimerkki-ilmaus ei ollut havainnollinen. (34)

2.3.2. yhdyssanan toinen osa genetiivissä

2.3.2.1. sanassa ei yhdysmerkkiä

Sisäasiainministeriö on sisäisen turvallisuuden ja maahanmuuton ministeriö. ² (7)
Sinfoniaorkesteriin kuuluu myös kontrabassonsoittaja. ¹ (28)
Pikalainananto on nykyaikainen rahoitusmuoto. (48)

2.3.2.2. yhdysmerkki ensimmäisessä yhdyssanakohdassa

Auton viallinen taka-akselinkiinnike aiheutti onnettomuuden. (9)
Äänitysstudion molemmat sisä-äänensäätimet olivat rikki. (10)
Rautakaupoissa myydään uudenlaisia ulko-ovenlukkoja. (50)

2.4. yhdyssana sisältää sanaliiton

Rakennuttaja voi aina tehdä myös niin sanotun avaimet käteen -sopimuksen. (5)
Maisterin tutkinnon suorittavat kirjoittavat myös pro gradu -tutkielman. (32)
Kauppias teki ota tai jätä -tarjouksen. (21)

3. SANALIITOT

Tämän luokan opettaja on Maija Virtanen. (46)
Aivan kuin joku olisi liikkunut yön hiljaisuudessa. (19)
Monet ihmiset oppivat ammattinsa tekemällä käytännön työtä. (42)
Teknisestä yliopistosta voi valmistua diplomi-insinööriksi. (40)
Onko sinun pakko huutaa koko ajan? (25)
Saamelaiskäräjien toimikausi kestää neljä vuotta. (36)

¹ Hämäläinen & Kepanen 1997: 119.

² Rönty 1997: 98.

³ Rönty 1997: 113.

⁴ Rönty 1997: 112.

4.3. Sanelukirjoitus testausvälineenä

Fonologinen tietoisuus on yksi lukemaan oppimisen perusedellytyksistä. Erityisesti tietoisuus äänteistä on keskeinen edellytys kirjain-äänne-vastaavuuksiin pohjautuvan luku- ja kirjoitus- taidon omaksumiseen. Koska suomen kielessä on todella poikkeuksellisen selkeä kirjain-äänne-vastaavuus, tarvitaan myös kokoavaa, äänteellistä lukutaitoa, jolloin sanan tunnistamisen yksiköinä ovat äänteiden sijaan kokonaiset sanahahmot. (Siiskonen, Aro & Holopainen 2001: 59.) Sanelutestit mittaavat erityisesti tätä sanahahmojen tunnistamista.

Irma Kakkuri (1993: 29) viittaa Ruoppilaan, Römaniin ja Västiin (1969) todetessaan lukivaikeuden diagnosoinnin kehitetyn tuki- ja lukiopetuksen käyttöön. Tarpeellista oli saada käyttöön objektiivinen diagnostinen testi, joka antaisi tietoa oppilaiden tekemien virheiden laadusta. Toistokirjoitus ja aine diagnostisina välineinä hylättiin, koska niitä on vaikea arvioida objektiivisesti. Mittavälineeksi valittiin sanelukirjoitus, koska sen ajateltiin tuovan parhaiten esille oikeinkirjoituksen heikkoudet. Kakkurin (1993: 29) mukaan ”sanelukirjoitus laadittiin siten, että niissä mahdollisimman erilaiset virheet voivat ilmetä, kirjoitusvirheet luokiteltiin niiden laadun mukaan tyypillisiin virheisiin. – – Testit normeerattiin kouluarvosanoja vastaaviksi.” Sanelutesti sopii siis ortografian hallinnan selvittämiseen hyvin ja sitä käytetään alakoulusta aikuisopetukseen.

Sanelukirjoituksen ongelmana on pelkistetty virheen käsite. Kuitenkaan ilman sitä oikeinkirjoituksen osaamista ei voida mitata numeerisesti. Koska tulkinnanvaraisuuksia ei sallita, jäljelle jää vain kaksi vaihtoehtoa, joko oikein eli suositusten mukaisesti kirjoitettu tai väärin eli suositusten vastaisesti kirjoitettu. Laatomassani testissä olen minimoinut tulkinnanvaraisuuden sijoittamalla tarkasteltavat sanat lausekontekstiin. Tällöin esimerkiksi genetiivi-ilmausten kontekstista riippuva kirjoitusasun kaksitulkintaisuus vältetään. Kuitenkin käsin kirjoitetut vastaukset aiheuttavat tulkinnanvaraisuutta. Päädyin ratkaisuun, jonka mukaan kaikki vääriksi tulkittavissa olevat vastaukset tulkitaan vääriksi.

Kakkuri (1993) diagnosoi tutkimuksessaan sanelun avulla aikuisten lukivaikeuksia. Saneluna käytettiin Simo Rönnyn (1985) normitettua sanelutestiä. Sanelutestin avulla voidaan yksilöllisten tulosten lisäksi selvittää myös tietynlaisten virheiden yleisyys tai esimerkiksi

jonkin virhetyypin suhde muihin virheisiin.

Yhdyssanataitoja tutkittaessa sanelu menetelmänä ohjaa tekemään yhdyssanavirheitä. Yhdyssanasaneluissa yhdyssanojen osuus testisanoista on suuri, minkä vuoksi niissä myös tehdään paljon virheitä. Osittaissanelu ei kuitenkaan ole yhtä ohjaava. Yhteensä omassa testisäni voi tehdä 91 yhdyssanavirhettä, jos yhdyssanoiksi lasketaan myös yhdyssanojen perustai määriteosina esiintyvät yhdyssanat. Kun ihminen muodostaa esimerkiksi sanan *presidentinvalitsijamiesvaalit*, on hänen osattava muodostaa ainakin sanat *presidentinvalitsijamies*, *valitsijamiesvaalit*, *presidentinvalitsija* ja *valitsijamies*, joten sananosina olevia yhdyssanoja on hyvä tarkastella myös erikseen.

4.4. Analyysimenetelmät

Tutkielmani on luonteeltaan kvantitatiivinen. Vastaukset koodattiin yhdyssana- tai sanaliittokohdittain tietokoneelle ja analysoitiin SPSS-tilastonkäsittelyohjelmalla seuraavien muuttujien avulla:

- 1 oikein yhteen
- 2 oikein yhteen, yhdysmerkki puuttuu
- 3 oikein yhteen, liika yhdysmerkki
- 4 väärin yhteen
- 5 väärin yhteen, liika yhdysmerkki
- 6 oikein erilleen
- 7 väärin erilleen
- 8 sanaliiton sisältävän yhdyssanan yhdysmerkki väärin
- 9 sanaliiton sisältävän yhdyssanan yhdysmerkin sisältävä kohta oikein erikseen, yhdysmerkki oikein
- 10 väärä sana
- 11 puuttuva sana
- 12 väärin erilleen, liika yhdysmerkki
- 13 sanaliiton sisältävän yhdyssanan sanat oikein erilleen, liika yhdysmerkki

Kolmiosaiset sanat koodattiin seuraavien muuttujien suhteen:

- 14 virhe ensimmäisessä yhdyssanakohdassa
- 15 virhe toisessa yhdyssanakohdassa
- 16 virhe molemmissa yhdyssanakohdissa
- 17 koko sana oikein
- 18 sanoja puuttuu
- 19 vääriä sanoja

Lisäksi sanaliiton sisältävät yhdyssanat koodattiin seuraavien muuttujien suhteen:

- 20 kaikki sanat erillään, ei yhdysmerkkiä
- 21 sanat oikein, yhdysmerkin sijainti väärin
- 22 sanat ja yhdysmerkki oikein, ylimääräisiä välimerkkejä
- 23 sanat oikein, yhdysmerkin sijainti väärin, ylimääräisiä välimerkkejä
- 24 sanoja väärin yhteen, yhdysmerkin sijainti oikein
- 25 sanoja väärin yhteen, ei yhdysmerkkiä
- 26 sanoja väärin yhteen, yhdysmerkin sijainti väärin
- 27 koko ilmaus oikein
- 28 sanoja puuttuu
- 29 vääriä sanoja
- 30 sanoja väärin yhteen, yhdysmerkin sijainti oikein, ylimääräisiä välimerkkejä
- 31 sanoja väärin yhteen, yhdysmerkin sijainti väärin, ylimääräisiä välimerkkejä
- 32 kaikki sanat erillään, ei yhdysmerkkiä, ylimääräisiä välimerkkejä

Sukupuolen vaikutuksia yhdyssanataitoihin analysointiin ristiintaulukointien ja varianssianalyysin (ANOVA) avulla. Yksisuuntainen ANOVA vertaa eri tutkimusryhmien keskiarvoja toisiinsa ja osoittaa F-jakauman arvon avulla, onko ryhmien välillä tilastollisesti merkitsevä ero. Kvantitatiivisen analyysin lisäksi analysoin kvalitatiivisesti sanojen ja sanaliittojen morfologiaa.

Päädyn ratkaisuun, jonka mukaan kaikki vääriksi tulkittavissa olevat vastaukset tulkitaan vääriksi. Analyysissä on kuitenkin keskitytty vain yhteen ja erilleen kirjoittamiseen. Täten muita kirjoitusvirheitä ei ole otettu huomioon. Oikeaksi vastaukseksi on siis laskettu esimerkiksi variantti *rapa-alueopasteita*, koska sen molemmat yhdyssanakohdat on kirjoitettu oikein ja kirjoitettu sanahahmo muistuttaa merkittävästi alkuperäistä sanaa *rata-alueopasteita*. Vääriksi sanoiksi laskettiin alkuperäisestä sanahahmosta merkittävästi poikkeavat sanat, jotka voivat vaikuttaa myös yhdysmerkin käyttöön. Esimerkkinä vääräksi lasketusta sanasta on *sisä-äänityksen mikrofonit*, joka poikkeaa merkittävästi alkuperäisestä sanasta *sisä-äänensäätimet*.

4.5. Luotettavuus

Vallin (2001: 92) mukaan ”tutkimuksen reliabiliteetilla tarkoitetaan tutkimuksen kykyä antaa ei-sattumanvaraisia tuloksia, siis tutkimuksen luotettavuutta”. Mitä vähemmän sattuma vaikuttaa tuloksiin, sitä suurempi on reliabiliteetti. Luotettavuus on sitä parempi, mitä paremmin valittu mittari soveltuu mittaushetken mittaamiseen.

Reliabiliteettia voidaan mitata esimerkiksi uusintamittauksen avulla, mistä käytetään myös nimitystä stabiilisuuskerroin. (Valli 2001: 92.) Tässä tutkielmassa mittarin stabiliteetin määrittäminen on hankalaa, koska uusintamittausta ei selvittävän otteen vuoksi tehty. Sattumanvaraisuutta ehkäisee kuitenkin aineiston suuri koko ($n = 106$). Reliabiliteettia parantaa myös se, että vastaajat ovat useasta eri oppilaitoksesta.

Tutkimuksen validiteetilla tarkoitetaan luotettavuutta siinä mielessä, tutkitaanko sitä, mitä on ollut tarkoitus tutkia. Validiteetti jaetaan yleensä sisäiseen ja ulkoiseen. Ulkoinen validiteetti tarkoittaa tutkimuksen yleistettävyyttä, ja sisäinen validiteetti tarkoittaa tutkimuksen omaa luotettavuutta. Tämän tutkielman tulokset eivät ole yleistettävissä kaikkiin kevään 2009 ylioppilaskokelaisiin vääristyneen sukupuolijakauman ja suppean alueellisen otannan vuoksi. Kuitenkin tulokset ovat suuntaa-antavia, ja ne yhtyvät monilta osin aiempien tutkimusten tuloksiin. Lisäksi laatimani testi voisi toimia yleisesti yhdyssanataitoja mittaavana testinä.

Sisäisen validiteetin pohdintaan kuuluvat seuraavat kysymykset: ovatko käsitteet oikeita, onko teoria oikein valittu, onko mittari oikein muodostettu, mitataanko mittarilla sitä, mitä pitikin ja mitkä tekijät voivat alentaa mittaustilanteessa luotettavuutta. (Metsämuuronen 2006: 57.) Laatimastani sanelutestistä voidaan nostaa esille kaksi sisäisen validiteetin piirrettä. Ensimmäiseksi testin laadinnassa ei käytetty esitestausta, vaan laadinnassa hyödynnettiin soveltuvin osin normitettuja sanelutestejä (ks. Hämäläinen & Kepanen 1997; Rönty 1997). Toiseksi testiä arvioivat opiskelijakollegani graduryhmästä. Lisäksi sisäistä validiteettia nostaa se, ettei testin osallistujille kerrottu testin mittaavan yhdyssanataitoja, jotteivät tulokset vääristyisi testattavien huomion kiinnittyessä kyseiseen asiaan. Sen sijaan osallistujille kerrottiin tutkielmani käsittelevän kirjoittamista. Testiolosuhteet eivät eri testikerroilla olleet vakiot, sillä kellonaika ja testihuone vaihtelivat ryhmän mukaan. Kuitenkin sanelijan vaikutus pyrittiin vakioimaan soittamalla testi etukäteen äänitetystä cd-levyltä. Sen sijaan käytetyissä äänentoistolaitteissa oli jonkin verran eroja.

Myös osallistujien anonymiteetti on yksi luotettavuustekijä. Kaikki testilomakkeet täytettiin nimettöminä. Vastaukset koodattiin tilastonkäsittelyohjelmaan ryhmätunnuksen kanssa (1–6), mutta ryhmätietoja käytettiin ainoastaan kunkin ryhmän opettajalle toimitettuun koosteeseen. Kolmessa lukiossa osallistujat antoivat tutkimusluvan osallistumalla ja täyttämällä lomakkeen. Yhdessä oppilaitoksessa keräsin osallistujilta erilliset kirjalliset tutkimusluvut. Tällöin osallistujat palauttivat yhtä aikaa testin päätyttyä sekä testilomakkeen että tutkimusluvan. Lupaa ja lomaketta ei voida yhdistää toisiinsa, koska ne ovat eri paperilla ja niiden järjestyks on sekoitettu. Täten osallistujien anonymiteetti säilyy. Myöskään arvontalomakkeet eivät

vaarantaneet osallistujien anonymiteettia, koska arvontalomakkeet täytettiin ja palautettiin erilliseen keräyslaatikkoon vasta testilomakkeen palauttamisen jälkeen. Yhteystietoja sisältävät arvontalomakkeet hävitettiin asianmukaisesti arvonnin jälkeen.

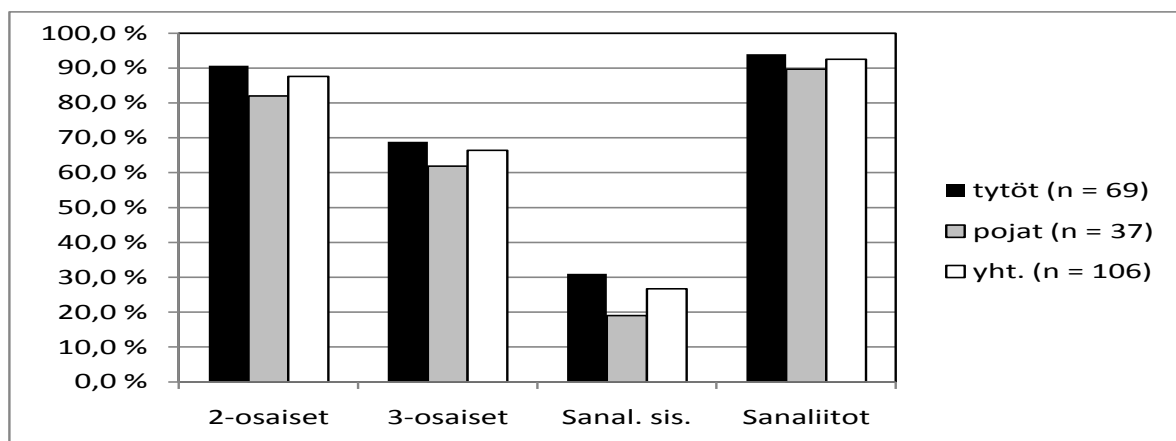
5. YHTEEN VAI ERILLEEN

5.1. Yhdyssanat

Testissä oli mahdollista tehdä yhteensä 88 yhdyssanavirhettä, kun kaikkia yhdyssanakohtia tarkastellaan erikseen. Yhteensä kaikista yhdyssanakohdista oli oikein yhteen ilman ylimääräisiä välimerkkejä osattu kirjoittaa 83,3 %. Tyttöjen onnistumisprosentti 85,6 oli jonkin verran parempi kuin poikien 79,1. Ero on tilastollisesti merkitsevä ($F = 8,006$, $df = 105$, $p = 0,006^{**}$). Väärin erilleen yhdyssanoista oli kirjoitettu 15,1 % tapauksista. Tässäkin tapauksessa tyttöjen ja poikien välillä on tilastollisesti merkitsevä ero ($F = 4,992$, $df = 105$, $p = 0,028^{*}$). Tytöt tekivät kyseisenlaisen virheen 13,5 prosentissa, ja pojat 18,0 prosentissa tapauksista. Poikien virheet ovat jakautuneet useampiin virheluokkiin kuin tyttöjen virheet, minkä vuoksi ero ei ole tilastollisesti yhtä merkitsevä kuin yhdyssanojen onnistumisprosentteja vertailtaessa. Väärin erilleen liian yhdysmerkin kanssa oli kirjoitettu 0,6 % tapauksista, eikä ero tyttöjen (0,5 %) ja poikien (0,6 %) välillä ole tilastollisesti merkitsevä.

Kaikista vastauksista puuttuvia sanoja oli 0,4 %. Tyttöjen (0,3 %) ja poikien (0,7 %) välinen ero ei ole tilastollisesti merkitsevä ($F = 1,341$, $df = 105$, $p = 0,250$). Vääriä sanoja oli kaikista vastauksista 0,1 %. Tyttöjen (0,0 %) ja poikien (0,2 %) välinen ero on pieni, mutta tilastollisesti merkitsevä ($F = 4,383$, $df = 105$, $p = 0,039^{*}$). Poikien tulos on kaikkia muuttujia tarkasteltaessa absoluuttisesti heikompi kuin tyttöjen. Tämä on nähtävissä myös kuviosta 1. Ero ei kuitenkaan aina ole tilastollisesti merkitsevä.

Kuvio 1. Yhdyssanojen ja sanaliittojen osaaminen sukupuolen mukaan.

5.1.1. Kaksiosaiset yhdyssanat

Kaksiosaisissa sanoissa tyttöjen ja poikien osaamisen välillä on tilastollisesti erittäin merkitsevä ero ($F = 12,243$, $df = 105$, $p = 0,001^{***}$). Tytöt osasivatkin kirjoittaa kaikista kaksiosaisista sanoista oikein 90,7 ja pojat 82,0 %. Yhteensä kaksiosaisista yhdyssanoista oli oikein kirjoitettu 87,6 %. Myös väärin erilleen kirjoittamisessa on sukupuolten välillä tilastollisesti erittäin merkitsevä ero ($F = 11,157$, $df = 105$, $p = 0,001^{***}$). Tytöt olivat kirjoittaneet väärin erilleen kaksiosaisista sanoista 6,7 ja pojat 14,0 %. Taulukosta 1 on nähtävissä eri muuttujien prosentuaaliset osuudet sekä ANOVA-testin tulokset sukupuolen mukaan jaoteltuna. Heikoin tulos on pojan tekemä neljä oikeaa vastausta 21:stä. Tyttöjen huonoin tulos vastaavasti on 13 oikeaa vastausta. Sekä tyttöjen ja poikien joukossa oli myös sellaisia, jotka olivat osanneet kirjoittaa kaikki kaksiosaiset sanat oikein.

Puuttuvia tai vääriä sanoja kaksiosaisien yhdyssanojen vastauksissa oli vain 0,7 %. Seitsemän sanaa tuotti yhdestä kolmeen sellaista vastausta, joista joko puuttui sanoja tai niissä esiintyi vääriä sanoja. Kolme puutteellista vastausta oli sanassa *rahoitusmuoto*.

Taulukko 1. Kaksiosaisien sanojen osaaminen.

	% vastauksista			Keskiarvo			Keskihajonta			df	F-arvo	p-arvo
	tytöt (n = 69)	pojat (n = 37)	yht. (n = 106)	tytöt	pojat	yht.	tytöt	pojat	yht.			
Oikein yhteen	90,7	82,0	87,6	19,04	17,22	18,41	1,557	3,794	2,697	105	12,243	0,001 ***
Oikein yhteen, yhdysm. puuttuu	0,0	0,0	0,0	0,01	0,00	0,01	0,120	0,000	0,097	105	0,534	0,467
Oikein yhteen, liika yhdysm.	2,4	3,9	2,9	0,51	0,81	0,61	0,740	0,908	0,811	105	3,449	0,066
Väärin erilleen	6,7	14,0	9,2	1,41	2,95	1,94	1,386	3,341	2,370	105	11,157	0,001 ***
Väärä sana	0,0	0,1	0,0	0,00	0,03	0,01	0,000	0,164	0,097	105	1,881	0,173
Puuttuva sana	0,3	1,0	0,5	0,06	0,22	0,11	0,291	0,584	0,421	105	3,477	0,065
Väärin erilleen, liika yhdysm.	0,0	0,0	0,0	0,01	0,00	0,01	0,120	0,000	0,097	105	0,534	0,467

Kaikki olivat osanneet kirjoittaa oikein sanan *televisiossa*. Taulukosta 2 on nähtävissä eri sanojen osaaminen sukupuolen mukaan jaoteltuna. Sanat *kunniamerkki* ja *lyijy-yhdisteet* olivat yhtä poikaa lukuun ottamatta kirjoittaneet kaikki osallistujat oikein. Sanan *luonto-ohjelmia* olivat kaikki osallistujat kahta poikaa lukuun ottamatta kirjoittaneet oikein. Huonoinnissa oli osattu sana *liikenteenohjaus*, jonka oli osannut kirjoittaa oikein vain 41 tyttöä ja 21 poikaa eli 58,5 % vastaajista. Yksi vastaaja oli kirjoittanut sanan muotoon *liikenteenohraus*. Sana *ultrapastöroinnissa* tuotti 50 muualta kuin yhdyssanakohdastaan virheellistä varianttia. Tähän lienee syynä sanan vierasperäisyys. Sana saattaa olla tuttu, mutta suomen vokalisoinnin vastaisen sanan kirjoitusasu aiheuttaa hämmennystä. Sanan loppuosaksi kolme suosituinta ehdokasta olivat *pasteroinnissa* (18 vastaajaa), *pastoroinnissa* (9) ja *basteroinnissa* (6). Muita variantteja oli kirjoitettu yhdestä neljään kertaan kutakin: *basberoinnissa*, *bastoroinnissa*, *bastöroinnissa*, *kasteroinnissa*, *pasperoinnissa*, *pastoröinnissa*, *pastoröinnissä*, *paströidissa*, *pasturoinnissa*, *pastöroidissa*, *pastöröinnissa*, *pästeroinnissa*, *pästoröinnissa* ja *pästöröinnissä*. Sana *saamelaiskeräjien* tuotti kuusi erilaista virheellistä varianttia. Kaksi vastaajaa oli kirjoittanut sanan muotoon *saamelais keräjien* ja yksi muotoon *saamelaiskeräji-en*. Muut yksittäisvariantit ovat *saamelais keräjien*, *saamelaiskeräjien*, *saamelais-* ja *saamelais...mien*. Erilaiset variantit saattavat selittyä siitä, ettei sana ollut vastaajille tuttu.

Testattujen kaksiossaisten yhdyssanojen morfologiasta on vaikeaa löytää yhteistä nimitäjä sille, osataanko sanoja vai ei. Ainakaan yhdysmerkki ei tunnu vaikeuttavan kaksiossaisten sanojen hahmottamista, sillä yhdysmerkkiset sanat oli osattu hyvin. Näistä sanoista heikoimminkin osatun sanan *diplomi-insinööriksi* oli osannut kirjoittaa oikein 96,2 % vastaajista. Kolme heikoimmista osattua sanaa edustavat kaikkia testisanojen pääluokkia: *ylätunturien* (alkuosana epäitsenäinen morfeemi), *everstiluutnantillekin* (nominatiivialku) ja *liikenteenohjaus* (genetiivialku). Lisäksi muita kyseisten luokkien sanoja oli osattu melko hyvin. Sanat sijoituvat testissä alkupuolelle tai keskivaiheille, joten kyllästyminenäkään ei sanojen heikkoa osaamista selitä.

Taulukko 2. Kaksiosaisten sanojen osaaminen sanoittain.

	Oikein yhteen		
	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
televisiossa	100,0	100,0	100,0
kunniamerkki	100,0	97,3	99,1
lyijy-yhdisteet	100,0	97,3	99,1
luonto-ohjelmia	100,0	94,6	98,1
rautakaupoissa	97,1	97,3	97,2
diplomi-insinööriksi	98,6	91,9	96,2
asuntomessuille	98,6	89,2	95,3
luokanopettaja	95,7	83,8	91,5
osastopääälliköllä	92,8	89,2	91,5
vanginvartijan	94,2	83,8	90,6
merenkulkijoille	94,2	81,1	89,6
äänitysstudion	94,2	78,4	88,7
kahvinkeittimen	95,7	75,7	88,7
rahoitusmuoto	91,3	81,1	87,7
vaihteistoöljy	89,9	70,3	83,0
kaarrekallistuman	84,1	81,1	83,0
ultrapastöroinnissa	85,5	73,0	81,1
saamelaiskäräjien	84,1	73,0	80,2
ylätunturien	85,5	59,5	76,4
everstiluutnantillekin	63,8	67,6	65,1
liikenteenohjaus	59,4	56,8	58,5
Yht.	90,7	82,0	87,6

5.1.2. Kolmiosaiset yhdyssanat

Kolmiossaisten sanojen osaamisessa tyttöjen ja poikien välinen ero ei ole tilastollisesti merkitsevä. Yhteensä kaikista kolmiosaisista sanoista oikein oli kirjoitettu 66,4 %. Tytöt onnistuivat jälleen poikia paremmin: tytöt osasivat kirjoittaa sanoista oikein 68,9 ja pojat 61,9 %. Ero on melko suuri ja on lähes tilastollisesti merkitsevä ($F = 3,910$, $df = 105$, $p = 0,051$). Kolmiosaisia sanoja oli testissä kaiken kaikkiaan 34. Heikoin tulos on pojan tekemä kaksi oikeaa vastausta, ja tyttöjen heikoin tulos on seitsemän oikeaa vastausta. Parhaimman tuloksen teki tyttö, 32 oikeaa vastausta. Poikien paras tulos on 31 oikeaa.

Vastauksista 4,4 prosentissa oli tehty virhe ensimmäisessä yhdyssanakohdassa, 22,1 prosentissa toisessa yhdyssanakohdassa ja 6,4 prosentissa molemmissa yhdyssanakohdissa.

Viimeksi mainittuun vaikutti sana *uudenseelanninpellavasta*. Mikäli kyseistä sanaa ei oteta huomioon, oli 4,3 prosentissa vastauksista tehty virhe molemmissa yhdyssanakohdissa. Taulukosta 3 on nähtävissä eri muuttujien prosentuaaliset osuudet sekä ANOVA-testin tulokset sukupuolen mukaan jaoteltuna.

Taulukko 3. Kolmiosaisten sanojen osaaminen.

	% vastauksista			Keskiarvo			Keskihajonta			df	F-arvo	p-arvo
	tytöt (n = 69)	pojat (n = 37)	yht. (n = 106)	tytöt	pojat	yht.	tytöt	pojat	yht.			
Virhe 1. yhdyssanakohdassa	4,8	5,1	4,4	1,36	1,73	1,49	1,272	1,071	1,213	105	2,236	0,138
Virhe 2. kohdassa	20,5	25,0	22,1	6,97	8,51	7,51	3,281	4,868	3,955	105	3,760	0,055
Virhe mol. kohdissa	6,1	6,9	6,4	2,09	2,35	2,18	1,892	2,044	1,941	105	0,445	0,506
Koko sana oikein	68,9	61,9	66,4	23,42	21,05	22,59	5,259	6,884	5,953	105	3,910	0,051
Sanoja puuttuu	0,4	0,8	0,6	0,14	0,27	0,19	0,394	1,484	0,927	105	0,438	0,510
Vääriä sanoja	0,0	0,2	0,1	0,01	0,08	0,04	0,120	0,277	0,191	105	2,968	0,088

Koko testin hankalimmaksi sanaksi osoittautui sana *uudenseelanninpellavasta*, jota ei osannut kirjoittaa oikein yksikään vastaaja. Erisnimen *Uusi-Seelanti* kirjoitusasu lienee ohjannut vastaajia, koska sanan alkuosan oli oikein yhteen liian yhdysmerkin kanssa kirjoittanut 95 vastaajaa. Muotoon *Uuden-Seelannin pellavasta* sanan oli kirjoittanut 89 vastaajaa. Samaa muotoa lienee tavoiteltu vastauksessa *Uuden-Zellannin pellavasta*. Neljä vastaajaa osasi kirjoittaa oikein sanan alkuosan: *Uudenseelannin pellavasta*. Samoin neljä vastaajaa oli osannut kirjoittaa oikein sanan loppuosan: *Uuden-Seelanninpellavasta*. Kaikki nämäkin vastaajat kirjoittivat sanaan ison alkukirjaimen ikään kuin se olisi erisnimi. Kyseinen sana ei kuitenkaan vaikuttanut poikien ja tyttöjen väliseen eroon tilastollisesti merkitsevästi.

Taulukosta 4 on nähtävissä eri sanojen osaaminen sukupuolen mukaan jaoteltuna. 34 kolmiosaista yhdyssanasta yhdeksän sanaa osoittautui niin haastaviksi, että alle puolet vastaajista oli osannut kirjoittaa ne kokonaan oikein. Sanan *uudenseelanninpellavasta* jälkeen

vaikeimmaksi osoittautui sana *ulko-ovenlukkoja*, jonka oli osannut kirjoittaa oikein vain 20,8 % vastaajista, 11 tyttöä ja 11 poikaa. Seuraavaksi vaikein oli sana *kontrabassonsoittaja*, jonka oli oikein kirjoittanut 25,5 % vastaajista, 19 tyttöä ja 8 poikaa. Sanan *sisä-äänensäätimet* oli osannut 32,1 % vastaajista (24 tyttöä ja 10 poikaa) ja sanan *taka-akselinkiinnike* 43,4 % (34 tyttöä ja 12 poikaa). Muut heikosti osatut sanat ovat *tikku-ukkopiirroksilta* (46,2 %), *syvänmerenkaloilla* (46,2 %) ja *talousskandaaliuutinen* (49,1 %). Lukuun ottamatta sanoja *tikku-ukkopiirroksilta* ja *talousskandaaliuutinen*, heikoimmin osattuja sanoja yhdistää genetiivi jälkimmäisessä yhdyssanakohdassa.

Taulukko 4. Kolmiossaisten sanojen osaaminen sanoittain.

	Virhe ensimmäisessä yhdyssanakohdassa			Virhe toisessa yhdyssanakohdassa			Virhe molemmissa yhdyssanakohdissa			Koko sana oikein		
	tytöt %	pojat %	yht. %	tytöt %	pojat %	yht. %	tytöt %	pojat %	yht. %	tytöt %	pojat %	yht. %
	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)
kananmuna-astian	1,4	2,7	1,9	0,0	10,8	3,8	0,0	0,0	0,0	98,6	86,5	94,3
jalkapallo-ohjelma	2,9	0,0	1,9	1,4	5,4	2,8	1,4	0,0	0,9	94,2	94,6	94,3
hammastanko-ohjaus	1,0	0,0	0,0	1,4	10,8	4,7	0,0	2,7	0,9	97,1	86,5	93,4
esimerkki-ilmaus	0,0	2,7	0,9	5,8	5,4	5,7	0,0	0,0	0,0	94,2	91,9	93,4
vetokoira-aitauksessa	1,4	2,7	1,9	2,9	8,1	4,7	0,0	0,0	0,0	94,2	89,2	92,5
huonekaluliikkeessä	0,0	0,0	0,0	4,3	10,8	6,6	0,0	0,0	0,0	95,7	86,5	92,5
ylioppilastutkinnon	2,9	0,0	1,9	5,8	10,8	7,5	0,0	0,0	0,0	91,3	89,2	90,6
yliopisto-opiskelu	7,2	16,2	10,4	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	92,8	83,8	89,6
yli-ikämiesten	1,4	2,7	1,9	7,2	10,8	8,5	0,0	0,0	0,0	91,3	83,8	88,7
uppopuu-urakassa	4,3	8,1	5,7	1,4	13,5	5,7	4,3	0,0	2,8	89,9	78,4	85,8
erikoisammattimies	5,8	10,8	7,5	4,3	5,4	4,7	1,4	5,4	2,8	88,4	78,4	84,9
työnjohto-oikeus	4,3	18,9	9,4	1,4	13,5	5,7	1,4	0,0	0,9	92,8	64,9	83,0
linja-automatkat	0,0	0,0	0,0	13,0	27,0	17,9	0,0	2,7	0,9	87,0	70,3	81,1

(jatkuu)

Taulukko 4 (jatkuu)

	Virhe ensimmäisessä yhdysanakohdassa			Virhe toisessa yhdysanakohdassa			Virhe molemmissa yhdysanakohdissa			Koko sana oikein		
	tytöt %	pojat %	yht. %	tytöt %	pojat %	yht. %	tytöt %	pojat %	yht. %	tytöt %	pojat %	yht. %
	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)
sisäasiainministeriö	0,0	2,7	0,9	11,6	16,2	13,2	8,7	8,1	8,5	79,7	73,0	77,4
suurjännitejohdon	1,4	8,1	3,8	8,7	18,9	12,3	7,2	8,1	7,5	82,6	64,9	76,4
kauko-ohjainlaite	1,4	0,0	0,9	21,7	29,7	24,5	0,0	0,0	0,0	76,8	70,3	74,5
hevosenkenkäyököt	1,4	5,4	2,8	17,4	21,6	18,9	2,9	5,4	3,8	78,3	67,6	74,5
haja-asutusalueilla	0,0	0,0	0,0	20,3	32,4	24,5	1,4	0,0	0,9	78,3	67,6	74,5
kalkinpoisto-ohjeet	20,3	18,9	19,8	0,0	0,0	0,0	5,8	2,7	4,7	73,9	75,7	74,5
passiivienergiataloa	0,0	5,4	1,9	29,0	16,2	24,5	7,2	18,9	11,3	63,8	59,5	62,3
rata-alueopasteita	0,0	0,0	0,0	29,0	45,9	34,9	0,0	0,0	0,0	68,1	51,4	62,3
luonnonmaantiede	36,2	27,0	33,0	2,9	8,1	4,7	1,4	2,7	1,9	59,4	62,2	60,4
sohvanvaihtoviikot	4,3	0,0	2,8	10,1	24,3	15,1	27,5	21,6	25,5	58,0	51,4	55,7
alueenluovutustarkastus	24,6	27,0	25,5	7,2	13,5	9,4	8,7	18,9	12,3	59,4	40,5	52,8
matkailupropagandamainoksia	4,3	0,0	2,8	29,0	24,3	27,4	14,5	18,9	16,0	50,7	56,8	52,8
talousskandaaliuutinen	7,2	10,8	8,5	36,2	24,3	32,1	5,8	18,9	10,4	50,7	45,9	49,1
syvänmerenkaloilla	0,0	0,0	0,0	43,5	54,1	47,2	7,2	2,7	5,7	49,3	40,5	46,2
tikku-ukkipiirroksia	0,0	2,7	0,9	56,5	43,2	51,9	0,0	2,7	0,9	43,5	51,4	46,2
taka-akselinkiinnike	1,4	0,0	0,9	47,8	64,9	53,8	1,4	0,0	0,9	49,3	32,4	43,4
sisä-äänensäätimet	0,0	0,0	0,0	58,0	54,1	56,6	0,0	2,7	0,9	34,8	32,4	34,0
pikalainananto	2,9	2,7	2,8	56,5	70,3	61,3	4,3	0,0	2,8	34,8	27,0	32,1
kontrabassonsoittaja	1,4	8,1	3,8	66,7	67,6	67,0	4,3	0,0	2,8	27,5	21,6	25,5
ulko-ovenlukkoja	0,0	0,0	0,0	84,1	70,3	79,2	0,0	0,0	0,0	15,9	29,7	20,8
uudenseelanninpellavasta	2,9	5,4	3,8	4,3	2,7	3,8	91,3	91,9	91,5	0,0	0,0	0,0
Yht.	4,2	5,6	4,7	20,3	24,6	21,8	6,1	6,9	6,4	68,9	61,9	66,5

Parhaiten oli osattu sanat *kananmuna-astian* ja *jalkapallo-ohjelman*, jotka kirjoitti kokonaan oikein 94,3 % vastaajista. Kaikkiaan yli 90:n oikeellisuusprosenttiin pääsi seitsemän sanaa, jotka edellisten lisäksi ovat: *hammastanko-ohjaus* (93,4 %), *esimerkki-ilmaus* (93,4 %), *vetokoira-aitauksessa* (92,5 %), *huonekaluliikkeessä* (92,5 %) ja *ylioppilastutkinnon* (90,6 %).

Eniten virheitä, 35 (25 tyttöä ja 10 poikaa), ensimmäisessä yhdyssanakohdassa tehtiin sanassa *luonnonmaantiede*. Sanassa *alueenluovutustarkastus* tehtiin 27 virhettä (17 tyttöä ja 10 poikaa) ensimmäisessä yhdyssanakohdassa ja sanassa *kalkinpoisto-ohjeet* 21 virhettä (14 tyttöä ja 7 poikaa). Sanoille on yhteistä genetiivi ensimmäisessä yhdyssanakohdassa. Kahdeksan sanan ensimmäinen yhdyssanakohta oli osattu kirjoittaa täysin virheettö: *haja-asutusalueilla*, *huonekaluliikkeessä*, *linja-automatkat*, *rata-alueopasteita*, *sisä-äänensäätimet*, *syvänmerenkaloilla*, *ulko-ovenlukkoja* ja *yliopisto-opiskelu*. Oikein kirjoittamista saattaa ohjata myös sanan tutuus, minkä epäilen vaikuttaneen mainittujen sanojen kirjoittamisessa. Tutut sanat osataan kirjoittaa outoja paremmin.

Toisessa yhdyssanakohdassa eniten virheitä, 84 (58 tyttöä ja 26 poikaa), tehtiin sanassa *ulko-ovenlukkoja*. Toiseksi eniten kyseistä virhettä, 71 (46 tyttöä ja 25 poikaa), tehtiin sanassa *kontrabassonsoittaja*. Yli 50 kyseisenlaista virhettä tehtiin lisäksi sanoissa *pikalainananto* (65), *sisä-äänensäätimet* (60), *taka-akselinkiinnike* (57), *tikku-ukkopiirroksilta* (55) ja *syvänmerenkaloilla* (50 virhettä). Lukuun ottamatta sanaa *tikku-ukkopiirroksilta* sanojen jälkimmäisiä yhdyssanakohtia yhdistää genetiivi.

Mikäli ei oteta huomioon sanaa *uudenseelanninpellavasta*, eniten virheitä, 27 kappaletta (19 tyttöä ja kahdeksan poikaa), molemmissa yhdyssanakohdissaan oli tehty sanassa *sohvanvaihtoviikot*. Sanassa *matkailupropagandamainoksia* molemmissa yhdyssanakohdissa virheen oli tehnyt 17 vastaajaa, sanassa *alueenluovutustarkastus* 13 vastaajaa, sanassa *kalkinpoisto-ohjeet* 12 vastaajaa ja sanassa *talousskandaaliuutinen* 11 vastaajaa. Mainituissa sanoissa on joko genetiivirakenne tai vierasperäinen sana.

Kolmiosaisista sanoista eniten puuttuvia (5) ja vääriä (4) sanoja tuotti sana *sisä-äänensäätimet*. Sanan *rata-alueopasteita* vastauksista puutteellisia oli kolme. Lisäksi 11 muussa sanassa oli jokaisessa yksi puutteellinen vastaus. Yhteensä puutteellisia tai vääriä vastauksia oli 0,6 prosentissa kolmiosaisia sanoja.

Eniten muualta kuin yhdyssanakohdistaan virheellisiä variantteja, 48, tuotti sana *haja-asutusalueilla*, jonka viimeinen osa oli kirjoitettu muotoon *alueella*. Sana *taka-akselinkiinnike* tuotti 46 virheellistä varianttia, joissa sanan keskimäinen osa oli kirjoitettu muotoon *akseli*. Kolmanneksi eniten, 37 varianttia, tuotti sana *rata-alueopasteita*. Vastaajista lähes neljäsosa, 23,6 %, oli kirjoittanut sanan muotoon *rapa-alueopasteita*. Lisäksi 11 muuta henkilöä oli kir-

joittanut sanan alkuosaksi sanan *rapa*. Yksi vastaaja kirjoitti sanan muotoon *rata-alueohjeistuksia*. Sana *sisä-äänensäätimet* tuotti kymmenen keskenään erilaista virheellistä varianttia. Vain kaksi vastaajaa oli kirjoittanut saman variantin, *sisä-äänitys*. Muut variantit ovat *sisä-äänityssäätimet*, *sisä ilman säätimet*, *sisä-äänitin kaiuttimet*, *sisä-äänen säätäjät*, *sisä-äänityksen mikrofonit*, *äänensäätimet*, *sisä-äänisäätimet*, *sisänauhan äänitykset* ja *sisä-äänensäätäjät*. Sana *matkailupropagandamainoksia* tuotti yhdeksän virheellistä varianttia, joista kuusi on keskenään erilaisia. Erityisesti sana *propaganda* tuotti monelle päänvaivaa, sillä kuusi vastaajaa oli kirjoittanut sananosan muotoon *propakanda*. Lisäksi yksi vastaaja kirjoitti osan muotoon *probaganda*.

5.1.3. Yhdysmerkin käyttö kaksi- ja kolmiosaisissa yhdyssanoissa

Yhdysmerkin käyttöä ei tutkijoiden, kuten Anneli Niinimäen (1991), mukaan hallita. Yhdysmerkin liikkakäyttö on yleistynyt, mutta merkkiä ei myöskään osata kirjoittaa sinne, minne se kuuluu. Omassa aineistossani yhdysmerkki oli jätetty pois 3,2 prosentista sanoja. Näistä sanoista 0,3 % oli kirjoitettu yhteen ilman yhdysmerkkiä (esim. *linjaauto*) ja 3,0 % erilleen (esim. *linja auto*). Niistä kolmiosaisista sanoista, joissa on yhdysmerkki, kokonaan oikein oli kirjoitettu 69,8 %. Sanoissa on yhdysmerkki vain jommassakummassa yhdyssanakohdassa. Taulukosta 5 on nähtävissä yhdysmerkin pois jättäminen erilaisissa yhdyssanakohdissa sukupuolen mukaan jaoteltuna. Eniten kuvattuja virheitä oli tehty niissä kolmiosaisissa yhdyssanoissa, joissa yhdysmerkki oli toisessa yhdyssanakohdassa eli yhdyssanan toisen ja kolmannen jäsenen rajalla. Alkuosan sijamuoto ei näytä vaikuttavan yhdysmerkin pois jättämiseen, vaan selittävä tekijä on mieluummin yhdyssanan pituus. Kaksiosaisien nominatiivialkuisien yhdyssanojen erilleen kirjoittamiseen ei yhdysmerkillä välttämättä ole vaikutusta, vaan heikko yhdyssanataju ohjaa kirjoittamaan sanat joka tapauksessa erilleen (ks. esim. Niinimäki 1991). Yhteen ilman yhdysmerkkiä kirjoittamisessa ei sukupuolten välillä ole juuri eroa, mutta pojat kirjoittivat tyttöjä huomattavasti useammin yhdysmerkkiä vaativat sanat väärin erilleen ilman yhdysmerkkiä.

Taulukko 5. Yhdysmerkin pois jättäminen.

		Alkuosa	Oikein yhteen, yhdysm. puuttuu			Väärin erilleen, ei yhdysm.		
			tytöt %	pojat %	yht. %	tytöt %	pojat %	yht. %
			(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)	(n = 69)	(n = 37)	(n = 106)
2-osaiset		Nominat.	0,5	0,0	0,3	0,0	4,5	1,6
3-osaiset	1. kohta	Nominat.	0,0	1,8	0,6	0,0	0,9	0,3
		Muu	1,0	0,5	0,5	0,2	0,9	0,5
		Yht.	0,6	0,9	0,5	0,2	0,9	0,4
	2. kohta	Nominat.	0,0	0,0	0,0	3,9	9,9	6,0
	Yht.		0,3	0,5	0,3	2,0	5,4	3,2
Yht.			0,3	0,4	0,3	1,7	5,3	3,0

Yhdysmerkin pois jättämisen lisäksi toinen yhdysmerkkivirhe on merkin liikakäyttö. Taulukosta 6 on nähtävissä yhdysmerkin liikakäyttö erilaisissa sanoissa sukupuolen mukaan jaoteltuna. Merkin liikakäyttöön saattaa johtaa myös se, ettei sanaan valmiiksi kuulu yhdysmerkkiä. Liikakäyttö on yleisempää niissä sanoissa, joihin ei kuulu yhdysmerkkiä (2,6 % vastauksista) kuin niissä, joihin merkki valmiiksi kuuluu (0,8 % vastauksista). Sanoista 2,2 prosenttiin oli kirjoitettu liika yhdysmerkki joko yhdistämään kaksi yhdysosan osaa suoraan toisiinsa tai sitomaan virheellisesti sanaliitoksi kirjoitettua määriteosaa yhdysosan perusosaan. Tyttöjen ja poikien välillä yhdysmerkin liikakäytössä ei ole juurikaan eroa. Mikäli ei oteta huomioon sanaa *uudenseelanninpellavasta*, oli liika yhdysmerkki kirjoitettu 1,5 prosenttiin sanoista. Sana ei vaikuttanut tyttöjen ja poikien väliseen eroon.

Taulukko 6. Yhdysmerkin liikakäyttö. ^a Laskettu pois luettuna sana *uudenseelanninpellavasta*.

	Yhdysmerkin liikakäyttö		
	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
Sanat, joissa ei yhdysm.	2,6	2,8	2,6
	1,7	1,9	1,8
Sanat joissa on yhdysm.	0,8	0,8	0,8
Yht.	2,1	2,3	2,2
	1,5	1,7	1,5

Taulukosta 7 on nähtävissä sukupuolen mukaan jaoteltuna yhdysmerkin liiakäyttö niissä sanoissa, joihin ei kuulu yhdysmerkkiä. Sanoista 3,0 % oli kirjoitettu oikein yhteen liian yhdysmerkin kanssa. Mikäli ei oteta huomioon sanaa *uudenseelanninpellavasta*, oli kyseisenlainen virhe tehty 4,7 prosentissa vastauksista. Mikäli ei edelleenkään oteta huomioon mainittua sanaa, oli virhe yleisimmin tehty kaksiosaisissa sanoissa, joiden alkuosa ei ole nominatiivi tai genetiivi (6,0 %), ja kolmiosaisen yhdyssanojen toisessa, nominatiivialkuisessa yhdysanakohdassa (6,6 %). Eniten virheitä olikin tehty sanassa *uudenseelanninpellavasta*, jonka kirjoittamista erisnimi *Uusi-Seelanti* eittämättä lienee ohjannut. Vastaajista 89,6 % olikin tehnyt yhdysmerkkivirheen kyseisessä sanassa. Lisäksi 21,7 % oli tehnyt tämän virheen sanassa *talousskandaaliuutinen*. Kaksiosaisista sanoista, joissa ei ole yhdysmerkkiä, oikein yhteen liian yhdysmerkin kanssa -virhettä oli tehty ainoastaan sanoissa *everstiluutnantillekin*, *kaarrekallistuman*, *saamelaiskäräjien* ja *ääniystudion*, joista viimeiseen liian yhdysmerkin oli kirjoittanut 26,4 % vastaajista. Kolmiosaisia sanoja, joissa ei ole yhdysmerkkiä, oli testissä 16 kappaletta. Näistä vain yhdessä sanassa *syvänmerenkaloilla* ei ollut tehty yhdysmerkkivirheitä. Taulukosta 9 on nähtävissä yhdysmerkin liiakäyttö sanoittain sukupuolen mukaan jaoteltuna.

Tyttöjen ja poikien välillä on jonkin verran eroa niissä kaksiosaisissa sanoissa, joiden alkuosa ei ole nominatiivi tai genetiivi. Sanoista 0,5 prosenttiin oli kirjoitettu yhdysmerkki sanaliiton sisältävän yhdyssanan mallin mukaan, eli ne oli kirjoitettu väärin erilleen ja niihin oli lisätty yhdysmerkki. Eniten tätä oli tehty kolmiosaisen yhdyssanojen jälkimmäisessä yhdyssanakohdassa, jossa edellinen sana on nominatiivissa (esim. *alueenluovutustarkastus*). Tässä virhetyypissä tyttöjen ja poikien väliset erot ovat varsin pieniä.

Niissä sanoissa, joihin yhdysmerkki luontaisesti kuuluu, yhdysmerkin liiakäyttöä on vähemmän kuin niissä sanoissa, joihin merkki ei kuulu. Taulukosta 8 on nähtävissä sukupuolen mukaan jaoteltuna yhdysmerkin liiakäyttö niissä sanoissa, joihin kuuluu yhdysmerkki. Oikein yhteen liian yhdysmerkin kanssa oli kirjoitettu 0,9 % ja väärin erilleen liian yhdysmerkin kanssa 0,8 % sanoista. Tyttöjen ja poikien väliset erot ovat pieniä, paitsi kolmiosaisen yhdyssanojen jälkimmäisessä yhdyssanakohdassa, jossa edellinen sana on nominatiivissa (esim. *tikku-ukkopiirroksilta*). Ainoana poikkeuksena tyttöjen paremmuuteen kyseisenlaisissa sanankohdissa 3,6 % tytöistä ja vain 0,4 % pojista oli kirjoittanut yhdyssanan osat oikein yhteen liian yhdysmerkin kanssa. Kuvailunlaiset sanankohdat ovat myös ainoita sanankohtia, joihin oli sovellettu sanaliiton sisältävän yhdyssanan yhdysmerkkisääntöä eli sanat oli kirjoitettu väärin erilleen yhdysmerkin kanssa (esim. *sohvanvaihto -viikot*). Vastaajista 0,6 % oli tehnyt kyseisenlaisen virheen.

Taulukko 7. Yhdysmerkin liiakäyttö sanoissa, joihin ei kuulu yhdysmerkkiä. ^a Laskettu pois luettuna sana *uudenseelanninpellavasta*.

		Alkuosa	Oikein yhteen, liika yhdysm.			Väärin erilleen, liika yhdysm.		
			tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
2-osaiset		Nominat.	4,0	5,4	4,5	0,0	0,0	0,0
		Genet.	0,0	0,5	0,2	0,0	0,0	0,0
		Muu	3,9	9,9	6,0	0,5	0,0	0,3
		Yht.	2,8	4,8	3,5	0,1	0,0	0,1
3-osaiset	1. kohta	Nominat.	2,2	2,7	2,4	0,0	0,7	0,2
		Genet.	15,0	14,9	14,9	0,0	0,0	0,0
			0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
		Muu	0,7	2,3	1,3	0,0	0,0	0,0
	Yht.	6,4	7,1	6,7	0,0	0,2	0,1	
		0,9	1,6	1,1	0,0	0,2	0,1	
	2. kohta	Nominat.	7,4	5,1	6,6	2,6	2,7	2,6
		Genet.	0,5	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0
			0,6	0,0	0,4	0,0	0,0	0,0
		Yht.	4,6	3,1	4,1	1,5	1,6	1,6
	5,0		3,3	4,4	0,2	1,7	1,7	
	Yht.	5,6	5,1	5,4	0,7	0,9	0,8	
2,8		2,4	2,7	0,8	0,9	0,8		
Yht.		4,6	5,0	4,7	0,5	0,6	0,5	
		2,8	3,3	3,0	0,5	0,6	0,6	

Taulukko 8. Yhdysmerkin liiakäyttö kolmiosaisissa sanoissa, joihin kuuluu yhdysmerkki.

		Alkuosa	Oikein yhteen, liika yhdysm.			Väärin erilleen, liika yhdysm.		
			tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
3-osaiset	1. kohta	Nominat.	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
		Genet.	0,0	0,7	0,7	0,0	0,0	0,0
		Muu	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
		Yht.	0,0	0,4	0,1	0,0	0,0	0,0
	2. kohta	Nominat.	3,6	0,4	4,0	1,8	1,4	3,6
		Genet.	0,0	0,7	0,7	0,0	0,0	0,0
Yht.		1,8	1,0	1,5	1,1	1,7	1,4	
Yht.		1,0	0,7	0,9	0,6	0,9	0,8	

Useimmin sanaliiton sisältäväksi yhdyssanaksi oli kirjoitettu sana *sohvanvaihtoviikot*, jonka 12,3 % vastaajista oli kirjoittanut muotoon *sohvan vaihto -viikot* tai *sohvanvaihto -viikot*. Muita variantteja ovat esimerkiksi *sohvan vaihto- viikot* ja ”*sohvan vaihto*” -viikot. Kirjoitusasuissa on havaittavissa sama ilmiö kuin varsinaisissa sanaliiton sisältävissä yhdys-

sanoissa: sanaliiton osat erotetaan lainausmerkkien sisään. Sana *tikku-ukkopiirroksilta* tuotti kahdeksan ja sana *matkailupropagandamainoksia* kuusi sanaliiton sisältäväksi yhdyssanaksi kirjoitettua varianttia. Sanoja oli hahmoteltu sanaliitoiksi, mutta toisinaan jätetty myös yhdys-sanoiksi (*matkailu propaganda -mainoksia*, *matkailupropaganda -mainoksia*). Myös yhdys-merkin paikka vaihteli (*tikku-ukko- piirroksilta*, *matkailupropaganda- mainoksia*). Sana *talousskandaaliuutinen* tuotti viisi sanaliiton sisältäväksi yhdyssanaksi tulkittavaa varianttia. Kaksi vastaajaa oli kirjoittanut sanan muotoon *talousskandaali -uutinen*. Muut variantit ovat *talous- skandaali uutinen*, *talous skandaali -uutinen*, *talous -skandaali uutinen*. Yksi tai kaksi kyseisenlaista varianttia tuottivat myös sanat *alueenluovutustarkastus*, *haja-asutusalueilla*, *hevosenkenkävököt*, *kauko-ohjainlaite*, *linja-automatkat*, *passiivienergiatalossa*, *yliopisto-opiskelu* ja *ylätunturien*.

Yleisintä sanaliiton sisältäväksi yhdyssanaksi kirjoittaminen oli kolmiosaisen yhdyssanojen jälkimmäisestä nominatiivialkuisesta kohdasta. Kyseisenlainen virhe ei ole kovin yleinen, mutta mielestäni se kertoo vakavahkosta yhdyssanojen hahmotusongelmista. Epäilen myös englannin kielen ortografian voivan vaikuttaa yhdysmerkin käytön hahmotusvaikeuksiin. Englannin kielessä yhdyssanoja muodostetaan kirjoittamalla sanoja sekä yhteen että erikseen, mutta myös yhdistämällä sanoja yhdysmerkin avulla (Rekiaro 1997: 160). Koska englannin kielen säännöt ovat epäselvät eikä suomen kielen vastaavia sääntöjä tunneta kunnolla, uskoisin sen vaikuttavan joidenkin ihmisten yhdyssana- ja yhdysmerkkitajuun.

Taulukko 9. Yhdysmerkin liikakäyttö sanoittain.

	Oikein yhteen, liika yhdysm.		
	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
2-osaiset			
ylätunturien	10,1	27,0	16,0
äänitysstudion	2,9	16,2	7,5
everstiluutnantillekin	27,5	24,3	26,4
liikenteenohjaus	0,0	2,7	0,9
osastopäälliköllä	1,4	0,0	0,9
saamelaiskäräjien	1,4	2,7	1,9

(jatkuu)

Taulukko 9 (jatkuu)

	Oikein yhteen, liika yhdysm.			
	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	
vaihteistoöljy	2,9	8,1	4,7	
kaarrekallistuman	1,4	0,0	0,9	
3-osaiset				Virhekohta
ylioppilastutkinnon	2,9	2,7	2,8	2.
luovutustarkastus	2,9	0,0	1,9	
alueenluovutustarkastus	2,9	0,0	1,9	2.
sisäasiainministeriö	1,4	0,0	0,9	1.
sisä-äänensäätimet	0,0	2,7	0,9	2.
uudenseelanninpellavasta	89,9	89,2	89,6	1.
suurjännitejohdon	1,4	5,4	2,8	1.
passiivienergiataloa	13,0	2,7	9,4	mol.
kauko-ohjainlaite	0,0	2,7	0,9	2.
huonekaluliikkeessä	0,0	2,7	0,9	2.
sohvanvaihtoviikot	10,1	8,1	9,4	2.
bassonsoittaja	1,4	0,0	0,9	
kontrabassonsoittaja	1,4	2,7	1,9	mol.
työnjohto-oikeus	0,0	2,7	0,9	1.
hevosenkenkäyököt	5,8	8,1	6,6	2.
erikoisammattimies	0,0	5,4	1,9	mol.
haja-asutusalueilla	2,9	0,0	1,9	2.
talousskandaaliuutinen	20,3	24,3	21,7	mol.
rata-alueopasteita	2,9	5,4	3,8	2.
matkailupropagandamainoksia	20,3	8,1	16,0	mol.
lainananto	1,4	0,0	0,9	
pikalainananto	2,9	2,7	2,8	mol.
tikku-ukkopiirroksilta	11,6	2,7	8,5	2.
Yht	4,6	5,0	4,7	

5.1.4. Sanaliiton sisältävät yhdyssanat

Sanaliiton sisältävät yhdyssanat osoittautuivat vaikeimmiksi oikein kirjoitettaviksi ilmauksiksi. Vain 26,7 prosentissa kaikista vastauksista, 30,9 prosentissa tyttöjen ja 18,9 prosentissa poikien vastauksista, ilmaukset oli kirjoitettu kokonaan oikein. Yleisin virhe oli kirjoittaa yhdysmerkki väärään kohtaan. Tämä virhe oli 32,0 prosentissa kaikista vastauksista. Mikäli otetaan huomioon myös ne tapaukset, joissa oli ylimääräisiä välimerkkejä, oli yhdysmerkin sijaintivirhe tehty 41,8 prosentissa vastauksista. Tyttöjen ja poikien välillä on tilastollisesti merkitsevä ero muuttujassa *kaikki sanat erillään, ei yhdysmerkkiä* ($F = 5,359$, $df = 105$, $p = 0,023^*$). Kuitenkin tätä virhetyyppiä edusti vain 4,3 % vastauksista. 6,3 prosentissa sanoja oli kirjoitettu väärin yhteen eikä ilmauksessa ollut käytetty yhdysmerkkiä (esim. *progradu tutkielman*). Koontitaulukosta 10 on nähtävissä yhdysmerkin käyttö sanoittain sukupuolen mukaan jaoteltuna ja taulukosta 11 eri muuttujien prosentuaaliset osuudet sekä ANOVA-testin tulokset.

Taulukko 10. Yhdysmerkin käyttö sanaliiton sisältävissä yhdyssanoissa.

	Koko ilmaus oikein			Sanat oikein, yhdysmerkin sijainti väärin yhteensä			Kaikki sanat erillään, ei yhdysmerkkiä yhteensä		
	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
avaimet käteen -sopimuksen	39,1	18,9	32,1	47,8	43,2	46,2	1,4	18,9	7,5
ota tai jätä -tarjouksen	31,9	18,9	27,4	46,4	59,5	50,9	1,4	10,8	4,7
pro gradu -tutkielman	21,7	18,9	20,8	30,4	24,3	28,3	2,9	2,7	2,8
Yht.	30,9	18,9	26,7	41,5	42,3	41,8	1,9	10,8	5,0

Taulukko 11. Sanaliiton sisältävien yhdyssanojen osaaminen.

	% vastauksista			Keskiarvo			Keskihajonta			df	F-arvo	p-arvo
	tytöt (n = 69)	pojat (n = 37)	yht. (n = 106)	tytöt	pojat	yht.	tytöt	pojat	yht.			
Kaikki sanat erillään, ei yhdysm.	2,0	9,0	4,3	0,06	0,27	0,13	0,035	0,107	0,045	105	5,359	0,023 *
Sanat oikein, yhdysm. väärin	31,0	34,3	32,0	0,93	1,03	0,96	1,062	1,013	1,041	105	0,218	0,641
Sanat ja yhdysm. oikein, ylim. välimerkkejä	6,7	4,7	6,0	0,20	0,14	0,18	0,502	0,419	0,474	105	0,490	0,486
Sanat oikein, yhdysm. väärin, ylim. välimerkkejä	10,7	8,0	9,7	0,32	0,24	0,29	0,556	0,548	0,551	105	0,450	0,504
Sanoja väärin yhteen, yhdysm. oikein	3,3	2,7	3,0	0,10	0,08	0,09	0,304	0,277	0,294	105	0,115	0,735
Sanoja väärin yhteen, ei yhdysm.	6,3	6,3	6,3	0,12	0,19	0,19	0,394	0,397	0,393	105	0,000	0,992
Sanoja väärin yhteen, yhdysm. väärin	9,3	10,7	9,7	0,28	0,32	0,29	0,539	0,530	0,534	105	0,201	0,655
Koko ilmaus oikein	30,9	18,9	26,7	0,93	0,57	0,80	1,129	1,015	1,099	105	2,623	0,108
Sanoja puuttuu	0,0	1,0	0,3	0,00	0,03	0,01	0,000	0,164	0,097	105	1,881	0,173
Väärä sanoja	0,0	0,0	0,0	0,00	0,00	0,00	0,000	0,000	0,000	105		
Sanoja väärin yhteen, yhdysm. oikein, ylim. välimerkkejä	0,0	1,0	0,3	0,00	0,03	0,01	0,000	0,164	0,097	105	1,881	0,173
Sanoja väärin yhteen, yhdysm. väärin, ylim. välimerkkejä	0,0	1,7	0,7	0,00	0,05	0,02	0,000	0,229	0,137	105	3,868	0,052
Kaikki sanat erillään, ei yhdysm., ylim. välimerkkejä	0,0	1,7	0,7	0,00	0,05	0,02	0,000	0,329	0,194	105	1,881	0,173

Huomiota herättävä virhe, joka ilmeni jo kolmiosaisissa yhdyssanoissa, on ylimääräisten välimerkkien eli lainausmerkkien lisääminen. Vastauksista 5,0 prosentissa sanat ja yhdysmerkki oli kirjoitettu oikein, mutta sanaan oli lisätty ylimääräisiä välimerkkejä (esim. ”avaimet käteen” -sopimuksen), ja 6,6 prosentissa sanat oli kirjoitettu oikein erilleen, mutta yhdysmerkki oli sijoitettu väärin ja sanaan oli lisätty ylimääräisiä lainausmerkkejä (esim. ”avaimet käteen” - sopimuksen tai ”avaimet käteen”-sopimuksen). Taulukosta 12 on nähtävissä ylimääräisten välimerkkien käyttö sukupuolen mukaan jaoteltuna. Kaikki tapaukset mu-

kaan luettuna ylimääräisiä välimerkkejä käytettiin kuitenkin vain 1,6 prosentissa tapauksista, eikä sanassa *pro gradu -tutkielman* kyseistä virhettä ollut tehty lainkaan. Kuitenkin virhe mielestäni kertoo yhdyssanatajunnan heikkoudesta: sanaliittoa ei tajuta yhdyssanan osaksi, mikäli sitä ei ikään kuin sidota sanaan esimerkiksi lainausmerkeillä. Asiaan voi vaikuttaa myös englannin kielen oikeinkirjoitus, jonka mukaan lainausmerkeillä tähdennetään esimerkiksi otsikot sekä kirjojen, artikkelien, sävelteosten, elokuvien, näytelmien ja palkintojen nimet (esim. *He received the "Man of the Year" award*) (Style Manual 2008: 215–216). Mikäli sääntöjä ei tunneta kunnolla, epäilen sen vaikeuttavan suomen kielen oikeinkirjoitussääntöjen hahmottamista.

Taulukko 12. Lainausmerkkien käyttö sanaliiton sisältävissä yhdyssanoissa

	Sanat ja yhdysmerkki oikein, ylimääräiset lainausmerkit			Ylimääräisiä lainausmerkkejä yhteensä		
	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
avaimet käteen -sopimuksen	8,7	5,4	7,5	21,7	24,3	22,6
ota tai jätä -tarjouksen	10,1	2,7	7,5	30,4	27,0	29,2
pro gradu -tutkielman	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Yht.	6,3	2,7	5,0	17,4	17,1	1,6

Toinen huomiota herättävä virhe on sanaliiton osien kirjoittaminen väärin yhteen. Kyseisenlainen virhe oli tehty yhteensä 20,1 prosentissa vastauksista. Näistä 64,0 prosentissa virheellinen yhdistäminen oli tehty yhdysmerkillä ja 36,0 prosentissa ilman yhdysmerkkiä. Sanassa *ota tai jätä -tarjouksen* yhdistäminen oli tehty pelkästään yhdysmerkkiä käyttäen. Taulukosta 13 on nähtävissä sanojen väärin yhteen kirjoittaminen sanoittain eriteltyinä. Viisi vastaajaa oli kirjoittanut sanaliiton muotoon *ota-tai-jätä*. Tätä tyyppiä edustavat monet englannin ilmaukset, kuten *do-it-yourself*, suom. tee se itse. Myös suomen kielessä on joitakin tätä tyyppiä edustavia sanoja, kuten *ei-kenenkään-maa*. Tämänkaltaiset ilmaukset ovat kuitenkin hyvin harvinaisia. Niistä voidaan käyttää myös nimitystä ketjusana. Sanojen väärin yhteen kirjoittamisen lisäksi kolme vastaajaa oli kirjoittanut sanoja oikein erilleen liian yhdysmerkin kanssa (esim. *avaimet- käteen- sopimuksen*). Tulkitseen tämänkaltaisen kirjoitusasun vastaajan haluksi kiinnittää sanaliiton osia toisiinsa.

Taulukko 13. Sanojen väärin yhteen kirjoittaminen sanaliiton sisältävissä yhdyssanoissa.

	Sanoja väärin yhteen, yhdysmerkin sijainti oikein yhteensä			Sanoja väärin yhteen, ei yhdysmerkkiä yhteensä			Sanoja väärin yhteen, yhdysmerkin sijainti väärin		
	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)	tytöt % (n = 69)	pojat % (n = 37)	yht. % (n = 106)
avaimet käteen -sopimuksen	1,4	2,7	1,9	0,0	0,0	0,0	1,4	2,7	3,8
ota tai jätä -tarjouksen	1,4	0,0	0,9	0,0	0,0	0,0	7,2	2,7	5,7
pro gradu -tutkielman	7,2	8,1	7,5	18,8	18,9	18,9	18,8	27,0	21,7
Yht.	3,4	3,6	3,5	6,3	6,3	6,3	9,2	10,8	10,4

5.2. Sanaliitot

Sekä tytöt että pojat osasivat testissä parhaiten kirjoittaa sanaliitot oikein erilleen. Tytöt kirjoittivat sanaliitoista oikein erilleen 94,0 ja pojat 89,7 %. Kaikki vastaajat huomioiden oikein erilleen sanaliitoista osattiin kirjoittaa 92,5 %. Tyttöjen ja poikien ero on tilastollisesti merkitsevä ($F = 4,144$, $df = 105$, $p = 0,044^*$). Vain pojat käyttivät liikaa yhdysmerkkiä kirjoittaessaan sanaliittoja väärin yhteen. Tämäkin ero on tilastollisesti merkitsevä ($F = 5,973$, $df = 105$, $p = 0,016^*$). Eri muuttujien prosenttiosuudet sukupuolen mukaan jaoteltuna on nähtävissä taulukosta 14.

Taulukko 14. Sanaliittojen osaaminen.

	% vastauksista			Keskiarvo			Keskihajonta			df	F-arvo	p-arvo
	tytöt (n = 69)	pojat (n = 37)	yht. (n = 106)	tytöt	pojat	yht.	tytöt	pojat	yht.			
Väärin yhteen	5,8	9,5	7,0	0,35	0,57	0,42	0,538	0,899	0,689	105	2,482	0,118
Väärin yhteen, liika yhdysm.	0,0	1,3	0,5	0,00	0,08	0,03	0,000	0,277	0,167	105	5,973	0,016 *
Oikein erilleen	94,0	89,7	92,5	5,64	5,38	5,55	0,568	0,721	0,634	105	4,144	0,044 *
Väärä sana	0,0	0,5	0,2	0,00	0,03	0,01	0,000	0,164	0,097	105	1,881	0,173
Puuttuva sana	0,2	0,5	0,3	0,01	0,03	0,02	0,120	0,164	0,137	105	0,201	0,655

Vaikka sanaliitot yleisesti ottaen osattiin hyvin, oli jokaista sanaliittoa kirjoitettu myös virheellisesti yhteen. Vaikeimmaksi osoittautui *käytännön työtä*, jonka oli yhdyssanaksi kirjoittanut peräti 20 vastaajaa. Sanaliiton *koko ajan* oli väärin yhteen kirjoittanut 12 vastaajaa. Ensin mainittu ilmaus alkaa genetiivimuotoisella sanalla, mikä saattaisi selittää hahmottamisen vaikeuden. Kuitenkin sanaliiton *luokan opettaja* oli virheellisesti yhteen kirjoittanut vain kolme vastaajaa. Muissa sanaliitoissa virheellistä yhteen kirjoittamista esiintyi yksittäistapauksina. Sanaliitto *neljä vuotta* oli kirjoitettu virheellisesti yhteen yhdysmerkin kanssa kolme kertaa. Ilman yhdysmerkkiä virheellisesti yhteen sanaliittoa ei ollut kirjoitettu. Yhdysmerkin käyttö selittyy sanaliiton sekoittumisella numeraalialkuisiin yhdysadjektiiveihin, kuten sana *4-vuotias*. Tämä havainto mielestäni tukee väitettä, ettei yhdysmerkin käytösääntöjä tunneta eikä sen funktiota hahmoteta.

6. TULOSTEN TARKASTELUA JA VERTAILUA

Tämän tutkielman aineistossa kaikista yhdyssanakohdista 16,7 % oli kirjoitettu virheellisesti. Lisäksi poikien yhdyssanataidot olivat tyttöjen taitoja absoluuttisesti heikommat kaikilla mitareilla mitattuna. Joissakin muuttujissa ero on myös tilastollisesti merkitsevä. Tulokset ovat samansuuntaisia aiempien tutkimusten kanssa. Irma Kakkurin (1993: 64) aikuisia käsittelevässä tutkimuksessa sanelukirjoituksesta suoriutumisessa ei naisten ja miesten välillä ollut tilastollisesti merkitsevää eroa. Samaan tulokseen päädyin myös omassa kandidaatintutkielmassani, vaikka poikien virhemäärä olikin tyttöjä suurempi. Yhdeksäsluokkalaisten yhdyssanataitoja kirjoitelmien avulla lisensiaatintyössään tutkineen Anneli Niinimäen (1991: 44, 218; 1992: 24) aineistossa väärin erilleen yhdyssanoista kirjoitettiin 11,1 % ja poikien yhdyssanataidot olivat tyttöjä heikommat. Heikkojen kirjoittajien ryhmä koostuikin melkein kokonaan pojista. Sekä Riikka Vuorinen (2003: 75) yhdeksäsluokkalaisten yhdyssanataitoja Riitta Pietilä ja Aino Saariaho viides- ja kuudesluokkalaisten oikeinkirjoitustaitoja selvittäneissä pro gradu -tutkielmissaan havaitsivat yhdyssanojen olevan vaikeampia pojille kuin tytöille. Maria Ylikulju (2004: 13–14) tutki pro gradu -tutkielmassaan *Internetin seuranhakuilmoitusten yhdyssanat*, millaisia yhdyssanoja seuranhakuilmoituksissa käytetään ja millaisia sanoja on erityisen vaikea hahmottaa. Ylikuljun aineistossa virheellisesti erikseen kirjoitettuja yhdyssanoja oli 10,7 %. Sukupuolella oli tässä aineistossa vaikutusta, miehet olivat tehneet yli 60 % aineiston yhdyssanavirheistä. Kakkurin (1993: 30) mukaan pojilla saattaisi kuitenkin esiintyä lukivaikeuksia hieman enemmän kuin tytöillä. Tämä ei kuitenkaan ole täysin varmaa. Testitulokseen vaikuttavat kaikenlaiset tekijät testattavien vireystilasta testihuoneen valaistukseen ja sanelijan äänenvoimakkuuteen.

Yhdyssubstantiiveissa oikeinkirjoituksen hallinnan osalta ratkaisevia tekijöitä ovat määriteosan muoto ja yhdyssanan pituus. Mitä pidempi sana, sitä helpommin se hahmottuu sanaliitoksi. Niinimäen (1992: 26) tuloksena oli, että yli puolet kaikista erilleen kirjoitetuista virhetapauksista oli nominatiivialkuisia yhdyssanoja. Ylikuljun (2004: 14) mukaan sen sijaan eniten vaikeuksia yhdyssubstantiiveista kirjoittajille tuottivat genetiivialkuiset determinatiiviset yhdyssanat. Näistä virheellisesti erikseen oli kirjoitettu joka viides. Vuorisen (2003: 80, 84) mukaan genetiivialkuiset yhdyssubstantiivit olivat vaikeita erityisesti pojille. Myös kandidaatintutkielmani tulokset yhtenivät Ylikuljun ja osittain myös Vuorisen tulosten kanssa, koska helpoimmiksi sanoiksi osoittautuivat sellaiset yhdyssanat, joiden määriteosa oli jokin muu kuin nominatiivi- tai genetiivialkuinen substantiivi. Tämän tutkielman tulokset yhtenevät ai-

empien tutkimusten kanssa: genetiivi osoittautui määriteosan muodoista eniten hahmotusta hankaloittavaksi. Lisäksi kolmiosaiset sanat osoittautuivat kaksiosaisia vaikeammaksi kuten kandidaatintutkielmanikin aineistossa.

Myös tulokset yhdysmerkin käytön vaikeudesta yhtenevät kandidaatintutkielmani ja aiempien tutkimusten kanssa. Pietilä ja Saariaho (1995: 64), Vuorinen (2003: 90) sekä Ylikulju (2004: 16) huomasivat yhdysmerkin käytön vaikeaksi. Saman havaitsi Pirjo Karjalainen (2008: 32) merkonomiopiskelijoiden yhdyssanavirheitä käsittelevässä pro gradu -tutkielmaansa ja Anneli Niinimäki (1991: 206), jonka aineistossa oikein yhteen kirjoitetuista sanoista yhdysmerkki puuttui 3,9 prosentista ja liika yhdysmerkki oli 8,3 prosentissa sanoista.. Yhdysmerkkivirheet kertovat siitä, ettei merkin käyttösääntöjä hallita. Anneli Niinimäen (1992: 24, 28) mukaan tämä johtuu siitä, ettei kouluopetus tavoita heikkoja kirjoittajia.

Kandidaatintutkielmani antoi viitteitä myös siitä, että sanan tuttuus vaikuttaa siihen, osataanko sen oikeinkirjoitus. Sanelutestini sisältää sekä vakiintuneita yhdyssanoja (*televisio*) että tilapäismuodosteita (*kananmuna-astia*). Tilapäismuodosteet eivät siis voi olla tuttuja. Kuitenkin esimerkiksi *kananmuna-astian* kaikki osat ovat tuttuja, kun taas vakiintunut termi *kaarrekallistuma* ei välttämättä sitä olekaan. Erityisen hankalilta vaikuttavatkin sanat, joissa on mukana vierasperäistä ainesta, kuten *matkailupropagandamainoksia*, *talousskandaaliuutinen* tai *pro gradu -tutkielman*.

Yhdyssanavirheet tuntuvat vaivanneen ylioppilaskokelaita jo ainakin neljä vuosikymmentä. Anneli Räikkälä (1980: 85) siteeraa vuoden 1976 Ylioppilaskirjoitusten valioaineita-kokoelman toimittajaa Matti Hakoa, jonka mukaan ”[y]hdyssanatajun hämärtymisessä on kysymys paljon vakavammasta asiasta kuin ortografian alkeiden laiminlyömisestä”. Räikkälä (1980: 87) tarkasteli vuosien 1970 ja 1978 ylioppilasaineiden yhdyssanavirheitä. Vuonna 1970 yhdyssanavirheen tai -virheitä tyyppiä väärin erilleen oli tehnyt 24 % kirjoittajista, kahdeksan vuotta myöhemmin 53 %. Väärin yhteen yhden tai useamman kerran oli vuonna 1970 kirjoittanut 39 % kokelaista ja 58 % vuonna 1978. Lyytikäisen (2000a: 130) esittelemä Hietanoro-Backmanin (1997) selvitys antaa viitteitä arvosanojen ja kielivirheiden yhteydestä. Korkeimman pistemäärän (90–99) saaneista vuonna 1972 yhdyssanavirheen tai -virheitä oli tehnyt 18 % kokelaista, kun taas vuonna 1996 40 %. Tieto on mielestäni hätkähdyttävä, kun sitä vertaa alempien pistemäärien tuloksiin: vuonna 1972 pisteitä 59 tai vähemmän saaneista 44 % oli tehnyt yhden tai useamman yhdyssanavirheen, kun vuonna 1996 sellaisen teki 100 % alhaisimpia pistemääriä saaneista kokelaista.

Räikkälä (1980: 87–92) luokitteli myös väärin kirjoitettuja variantteja. En esittele muita kuin omassa testissäni esiintyneitä tyyppejä. Vaikeita yhteen kirjoitettavia olivat Räikkälän

mukaan muiden muassa sellaiset yhdyssanat, jotka muodostuvat määritteestä ja teon- tai teki-jännimestä (esim. *lomanvietto*). Myös kontekstisidonnaisten genetiivialkuisen yhdyssanojen hahmotus oli melko hankalaa (esim. *kellonaika*, *kansanryhmä*). Erittäin suuri virheryhmä olivat nominatiivialkuiset yhdyssubstantiivit, joissa virheitä oli viidesosalla kirjoittajista. Nämä niin sanotun perustyyppin virheet kuitenkin painottuivat alimpia arvosanoja saaneisiin, sillä c:n tai korkeamman arvosanan saaneilla oli vain yksittäisiä virheitä. Räikkälä toteaa myös pidempien kuin kaksiosaisen yhdyssanojen jäsentyvän helposti erillisiksi sanoiksi, samoin sanojen, jotka alkavat konsonanttivartalolla. Myös vierasperäinen sana yhdyssanan osana saattaa vaikeuttaa hahmottamista (esim. *kulttuuriadressi*, *bassoklarinetti*, *ääniskaala*).

Professori Pentti Leino (1992) pohti ylioppilaskokeiden kielivirheitä vuoden 1992 äidinkielen ylioppilaskokeen uudistuksen jälkeen. Leino esittelee kymmenen tyypillisintä kielivirhettä, joista yhdyssanavirheet ovat luettelossa jo toisena. Viimeisenä yhdyssanatyypinä Leino (1992: 175) kiinnittää huomiota sanoihin, jotka vaativat yhdysmerkkiä. Erityisen hankalia ylioppilaskokelaille ovat Leinon mukaan sanaliiton sisältävät yhdyssanat.

Onko niin, että äärimmäisen heikko tulos sanelukirjoituksessa on tulkittavissa oppimisvaikeudeksi, lukivaikeudeksi tai muuksi vastaavaksi, ja vastaavasti keskinkertainen tai vähän virheitä sisältävä tulos kertoo vain opetuksen tai oppimisen puutteista? Niinimäen (1992: 25) mukaan on ”syytä tehdä ero niiden tapausten välillä, joissa on kyse kirjoittajan yhdys-sanakompetenssin häiriöstä, ja niiden tapausten, joissa on kyse normikielen taitamattomuudesta.” Yhdyssanatajuna puuttumisesta kuitenkin kertoo ainakin väärin yhteen kirjoittaminen (Niinimäki 1992: 27). Vaikka nominatiivialkuiset yhdyssanat olivat suurin virheryhmä Niinimäen tutkimuksessa, sivuutetaan ne oppikirjoissa pelkällä maininnalla (Niinimäki 1992: 28).

7. PÄÄTÄNTÖ

7.1. Syitä heikkoihin oikeinkirjoitustaitoihin

Ulkopuoliset pitävät selviönä, että äidinkielen opetuksen yksi perustehtäviä on opettaa suhteellisen virheetöntä kieltä. Täten ihmetystä aiheuttaa, eikä oikeinkirjoituksen opetus olekaan kaikkien opettajien prioriteettina. (Mäkinen 1983: 184.) Juha Rikama (1980: 76) totesikin jo kolmekymmentä vuotta sitten, ”että oikeakielisyyden opetus äidinkielenopetuksen osana on koko olemassaolonsa eli noin sadan vuoden ajan asemaltaan heikentynyt. Se on menettänyt mandaattiaan jatkuvasti muille äidinkielenopetuksen alueille.” Tosin Rikaman mukaan kehityksessä ei ole kyse tappioiden historiasta, vaan avartuvasta opetuksen kentästä. On eittämättä luonnollista, että uusien oppisisältöjen tullessa vanhat joutuvat väistämään. Mielestäni kuitenkin on oikeutettua kysyä, onko se aina ja kaikkialla oikein ja tarpeellista? Silloinen Oulun yliopiston suomen kielen lehtori ja ylioppilastutkintolautakunnan äidinkielen jaoksen apujäsen Irmeli Pääkkönen (1983: 214, 216, 219) vaati jo yli 25 vuotta sitten myös opettajien ammattiyhpeyttä: miksi opettajat ikään kuin pyytelevät anteeksi kielitiedon opettamista? Äidinkieli on itseisarvo: sitä on tarkasteltava ja opetettava sen itsensä tähden. Se ei myöskään ole pelkkä apuväline toisten aineiden oppimiseen. Äidinkielen opettajat olkoot ylpeitä itsestään ja työstään!

Pentti Leino (1992: 188) muistuttaa, että kirjakielen normien osaaminen mahdollistaa osallistumisen kirjalliseen kulttuuriin. Kirjallisessa yhteiskunnassamme jokainen joutuu arkielämässäänkin käyttämään kirjoittajan taitojaan. Miten tämä tavoite saavutetaan, jos oikeinkirjoituksen opetus kouluissa on puutteellista? Sari Maamies peräskin Kielikellossa vuonna 2002 kouluilta vastuuta elämän eväiden antamisessa.

Äidinkielen taitoihin harjaannutaan ennen muuta koulussa. – – suomalaisten lukutaito on osoittautunut kansainvälisessä vertailussa mainioksi. Toisaalta – – on käynyt ilmi, että merkittävä osa oppilaista ei saavuta peruskoulun äidinkielenopetuksen muita tavoitteita tyydyttävällä tavalla. – – Koulun ja kielenhuollon suhde on suora: jos koulujen äidinkielen opetuksen tavoitteita ei saavuteta syystä tai toisesta, seuraukset näkyvät mm. kielenhuoltoon kohdistuvissa odotuksissa. On vaarana, että työelämässä on vähitellen yhä enemmän ihmisiä, jotka tuntevat epävarmuutta päivittäin eteen tulevisssa äidinkielen taitoa vaativissa tehtävissä. Kielenhuollon keinoin tilanteen korjaaminen on vaikeaa. Kurssien ja opastuksen määrää voidaan ehkä yrittää lisätä, mutta se ei riitä paikkaamaan kielitaidon perusteiden heikkoutta. Lyhyeksi tuttavuudeksi jäävä konsulttikielenhuoltaja ei vedä vertoja todelliselle lähikielenhuoltajalle, äidinkielenopettajalle. Yhdeksän- tai

kaksitoistavuotinen koulunkäyntiaika on ainutkertainen tilaisuus harjaantua taidossa, joka on yhteiskunnassa täysivaltaisena toimimisen kannalta keskeinen. Surullista, jos tällainen mahdollisuus hukataan. (Maamies 2002: 3)

Anneli Niinimäki (1992: 24) esitti jo 18 vuotta sitten, ettei kouluopetus tavoita heikkoja kirjoittajia. Tällöin osan yhdeksäsluokkalaisista voidaan sanoa ”päättäneen peruskoulun ilman alkeellisiakaan yhdyssanan muodostamisen taitoja”. Peruskoulun pitäisi antaa perustaidot myös niille kirjoittajille, joille kielenoppaat ovat liian vaikeita. Mitkä sitten ovat koulun äidinkielen opetuksen tavoitteet, jos niihin ei kuulu oikeinkirjoituksen hyvä hallinta? Paula Sajavaara pohti kysymystä jo yli 25 vuotta sitten:

Koulun äidinkielen opetuksessa voidaan nähdä kolme keskeistä tavoitetta: (1) oppilaan tulee saada tärkeimmät kielenkäyttötaidot, (2) hänet pitää tutustuttaa systemaattisesti kielen rakenteen pääpiirteisiin ja kieleen itseensä sekä (3) hänessä tulisi pyrkiä herättämään myönteinen asenne kielikysymyksiin.

Päämäärinä ensimmäisessä korostetaan kielen välinearvoa, kielen avulla toimimista erilaisissa viestintätilanteissa. Nuorella pitäisi koulunsa lopettaessa olla niin paljon käytännön kielitaitoja, että hänen ilmaisutaitonsa ja tulkintakykynsä riittäisivät joustavasti selviytymiseen sellaisista viestintätilanteista, joita voidaan pitää tärkeinä yhteiskuntaan astuvan nuoren ihmisen elämässä. – – vaatimus edellyttää – – erilaisten käyttäytymisnormien tuntemista; näihin erilaisiin normeihin kuuluvat myös erilaiset kielelliset normit, oppivelvollisuuskoulussa tietenkin ensi sijassa sekä suullisen että kirjallisen yleiskielen hallinta. Monipuolinen käytännön kielitaito on tärkeytensä vuoksi asetettava äidinkielen opetuksen tehtävistä ensimmäiseksi – –. (Sajavaara 1983: 113.)

Mitä sitten voitaisiin pitää oikeinkirjoituksen opetuksen ohjenuorana? Eikö ylin ohjenuora ole opetussuunnitelma? Nykyisissä lukion opetussuunnitelman perusteissa (2003: 32) todetaan seuraava:

Äidinkielen ja kirjallisuuden opetus tähtää sellaisiin viestintä- ja vuorovaikutustaitoihin, jotka luovat riittävät edellytykset jatko-opinnoille, osallisuudelle työelämässä ja aktiiviselle kansalaisuudelle. – – Opetuksessa pyritään oppiaineen sisäiseen integraatioon, sillä eri tieto- ja taitoalueet ovat toiminnallisessa yhteydessä toisiinsa. – – Äidinkielen ja kirjallisuuden opetuksen tavoitteena on, että opiskelija

- syventää tietojaan kielestä, kirjallisuudesta ja viestinnästä ja osaa hyödyntää niihin liittyviä käsitteitä
- syventää ja monipuolistaa viestintä- ja vuorovaikutustaitojaan niin, että hän pystyy tavoitteelliseen ja tarkoituksenmukaiseen vuorovaikutukseen
- oppii käyttämään kieltä entistä tarkoituksenmukaisemmin sekä puheessa että kirjoituksessa
- –
- hallitsee kirjoitetun kielen normit ja ymmärtää yhteisen kirjakielen tarpeellisuuden

Lukiossa voidaan nojata myös ylioppilaskokeessa vaadittaviin taitoihin. Opetussuunnitelman ohella ylioppilaskokelaalta edellytetään kirjoitetun kielen normien hallintaa. Nyky-
muotoisen ylioppilaskokeen tekstitaidon kokeen arvosteluperusteissa todetaan muun muassa seuraavasti: ”Ansiokas vastaus osoittaa erinomaista luku- ja kirjoitustaitoa – –.” Erinomaiseen pistemäärään eli kuuteen pisteeseen pääseminen edellyttää, että ”kieli on moitteetonta ja ansiokasta asiatyylillä”. Esseekokeen arvosteluperusteissa erinomaiseen pistemäärään eli 60 pisteeseen pääseminen edellyttää muun muassa seuraavaa: ”Kirjoitus on sisällöltään, rakenteeltaan ja tyyliään ehyt. – – Tyyli on ansiokasta, hallittua ja yhtenäistä asiatyylillä. – – Kieli osoittaa terävää havainnoimisen ja sanottavan muotoilemisen kykyä; se on tuoretta ja vivah-teikasta, ja se voi olla persoonallista. – – Lause- ja virkerakenteet ovat sujuvia ja rytmittävät tehokkaasti tekstiä. Kokonaisuus on virheetön; mahdolliset oikeinkirjoitusrikkeet ovat satun-naisia lipsahduksia.” (Ylioppilastutkintolautakunta 2009: 213, 215, 221–222.)

Syitä oikeinkirjoitustaidon rapautumiseen on pohdittu jo kymmeniä vuosia. Eniten vi-
kaa on nähty koulun äidinkielen opetuksessa. Oppisisältöjen runsaus ja siitä aiheutuva ajan-
puute tuntuu olevan opettajien mielestä suurin syyllinen. Myös vieraiden kielten vaikutus ja
hyvien tekstimallien puute sekä muutamat muut syyt uhkaavat monen mielestä suomalaisten
oikeinkirjoitustaitoja.

Irmeli Pääkkönen (1983: 213) viittaa Anna-Liisa Mäenpähän (1982), jonka mukaan
lukion äidinkielen opetuksella on kahtalainen funktio: ”Toisaalta on tuettava käytännön kie-
lenkäytön tarpeita, siis huollettava kieltä, toisaalta perehdytettävä kielen olemusta koskevaan
tietoon. Näiden kahden aineksen synkronointi on ratkaisevan tärkeää.” Lukiolaiset osaavat
Pääkkösen (1983: 214–216) mukaan yhtä ja toista, mutta kielenhuollon kannalta tieto on pirs-
taleista, jäsentymätöntä. Oppilaat ja opettaja tarvitsevat kuitenkin yhteisen metakielen, jotta
jäsentynyt opetus olisi mahdollista. Kielitiedon opettaminen on sidottava käytäntöön, mutta
eri tavoin kuin vieraisissa kielissä: kielenkäytön ohjailu perustuu riittävään ja järjestelmälliseen
tietoon kielen ominaisuuksista. Myös lukion opettaja Vuokko Raivio (1985: 12) jatkaa samaa
ajatusta metakielen puutteesta: lukiolaiset eivät hallitse kielioppitermistöä, vaan pitävät oi-
keakielisyyksivaatimuksia ”pikkutarkkana näpertelynä” ja ”äidinkielentuntien välttämättömänä
pahana”. Oikeakielisyyden ei ymmärretä koskehtavan maailmaa äidinkielentunnin ulkopuolel-
la. Olen itse huomannut saman ilmiön: oikeakielisyydellä ei ole oppilaiden ja opiskelijoiden
mielestä merkitystä, jos siitä ei saa arvosanaa. Äidinkielenopettaja Mervi Murto (2009: 9)
toteaa kielenhuollon opetuksen olevan haastavaa, koska nuoret eivät tarvitse normitettua
yleiskieltä koulussa. Muihin käyttöyhteyksiin tutustutaan vasta aikuisiällä. Nuorelle kieli voi-
kin olla hyvin henkilökohtainen asia, ja käsitys kielestä on monen aikuisen tapaan atomisti-

nen, jolloin oppijan huomio kiinnittyy kokonaisuuden sijaan yksityiskohtiin.

Opettaja Marja Parviainen (1985: 10), kirjoittaa vielä suuremmin ja epäilee Niinimäen (1992) tavoin, ettei peruskoulussa kehitetä riittävästi yhdyssanatajua. Parviainen kuvailee yhteen ja erilleen kirjoittamista holtittomaksi ja toteaa, kuten Niinimäki joitakin vuosia myöhemmin, nominatiivialkuisten yhdyssanojen olevan väärin yhteen kirjoittamisen ohella suurin ongelma. Erkki Lyytikäinen (2000a: 128) esitti kolme syytä oikeinkirjoitustaitojen rapautumiseen. Yhtenä hän esittää oppilaiden puutteelliset pohjatiedot. Kirjakielen normeja on vaikeaa opettaa, kun opiskelijat eivät tunne esimerkiksi kielioppitermejä.

Yksi syy yhdyssanavirheisiin on Leinon (1992: 172) mukaan vieraantuminen kirjoitustusta perinteestä. Vieraantumisen Leinon mukaan osoittavat taajaan esiintyvät ja vakiintuneet virheet. Lisäksi Leino (1992: 187) on huolissaan lukemisen hiipumisesta: ”Ja se, joka pysyy säästämään itseään lukemiselta, varjeltuu myös kirjakieleltä ja välttyy omaksumasta sen käytänteitä.” Myös Lyytikäisen (2000a: 128–129) listassa yksi syistä on se, ettei nuoriso lue kaunokirjallisuutta. Kulttuuri omaksutaan jäljittelemällä: kirjakielen konventioihin tutustuu vain lukemalla. Lukiolaiset toki lukevat, ainakin oppikirjojaan, mutta Marja Parviainen (1982: 11) ei näe siitä olevan apua: oppikirjat ovat kapulakielisiä. Lisäksi Parviaisen mukaan lukiolaiset saavat vaikutteita pintafrasien rasittamasta lehtikielestä. Onko siis niin, ettei mikä tahansa lukeminen auta kirjakielen konventioiden tuntemuksessa? Mielestäni olisikin syytä miettiä nykyistä tarkemmin, millaisiin käyttötarkoituksiin opetusta ohjaava niin kutsuttu laaja tekstikäsitys sopii ja millaisiin ei.

Lyytikäinen (2000a: 128) esittää oikeinkirjoitustaidon rapautumisen syyksi koulun äidinkielen opetustuntien vähyyttä ja kirjavia oppisisältöjä. Lyytikäinen nimittää äidinkielen opettajaa kulttuurin moniottelijaksi ja siteeraa lukion äidinkielen opettajaa Marja Parviaista (1985), joka kertoo äidinkielenopetuksen haasteista: oppisisältöjä on niin paljon, että aika menee lähinnä sopeutumiseen. Myös toinen Lyytikäisen siteeraama äidinkielen opettaja Päivi Hytönen (1993) moittii liian kuormittavaa opetussuunnitelmaa. Parviaisen (1985: 10) mukaan oppisisältöjä pitäisi karsia: olisi mielekkäämpää opetella muutama asia kunnolla kuin vähän kaikesta. Jos jo 25 vuotta sitten opettajat kokivat opetussuunnitelman työlääksi, millaisiksi he kokevat sen nyt?

Leinokin (1992: 187) toteaa yhden mahdollisen syyn ylioppilaskokelaiden heikkoihin oikeinkirjoitustaitoihin voivan olla opetussuunnitelma ja tuntijako: äidinkielen tuntimäärä on pieni ja oppiainetta kuormitetaan jatkuvasti uusilla oppisisällöillä vanhempien joutuessa syrjään. Myös äidinkielen opettajain liiton silloinen puheenjohtaja Tuula Uusi-Hallila pohti joitakin vuosia sitten oikeinkirjoituksenopetuksen merkitystä. Työelämän vaatiessa yhä moni-

puolisempia kirjoitustaitoja Uusi-Hallilan (2002: 24–25) mukaan ylioppilastutkintolautakunnan tilastot osoittavat kokelaiden kirjoitustaiton heikentyneen vuosien mittaan. Äidinkielen kokeiden tulokset romahtivat 1990-luvun puolivälissä uuden tuntijaon ja pakollisten kurssien määrän vähennyksen myötä. Vaikka nuoria ei Uusi-Hallilan kokemuksen mukaan oikeinkirjoitus juuri kiinnosta, on aikapula sitäkin suurempi ongelma. Yhden tilaston mukaan tulokset ovat heikentyneet, mutta toisen tilaston mukaan tulokset ovat sitä parempia, mitä useamman äidinkielen kurssin kokelas on suorittanut. Kuitenkin pakollisten kurssien tulisi antaa riittävät valmiudet, joten aikapula on todellinen ongelma. Uusi-Hallila kaipaakin 1970-luvun resursseja. Mikäli resursseja olisi nykyistä enemmän, olisi tulos parempi. Lähestymistapa koulun äidinkielenopetuksessa on kuitenkin muuttunut; äidinkielen ja kirjallisuuden oppitunnit täyttyvät monista asioista, joita ei aiemmin käsitelty. Lisää näyttää tulevan kaikkea muuta kuin aikaa.

Äidinkielen opettaja Vuokko Raivio (1985: 12–13) haastatteli lukiolaisia ja lukion käyneitä. Osan mukaan vieraiden kielten käytänteet hämärtävät äidinkielen oikeinkirjoitussääntöjä. Myös Pentti Leino (1992: 174) hämmästelee sitä, kuinka paljon virheitä on nominatiivialkuisissa kahden substantiivin muodostamisessa yhdyssanoissa. Virheiden taajan esiintymisen Leino arvelee johtuvan englannin ortografiasta. Räikkälä (1980: 92) viittaa Osmo Ikolaan ja yhtyy tämän mielipiteeseen, ettei englannin kielen ylivalta voi olla vaikuttamatta suomalaisten kielitajuun. Myös opettaja Kirsti Mäkinen (1983: 185) kokee oppilaiden vieraiden kielten osaamisen hämärtävän yhdyssanojen, ison ja pienen alkukirjaimen ja sanajärjestyksen tunteista. Lisäksi oppilaat vastaanottavat joka päivä sellaista kirjoitettua kieltä, joka ei täytä oikeakielisyyden normeja. Anita Särkän (1985: 14) mukaan oikeinkirjoituksen opetuksen kannalta hyvin kiusallista on joukkoviestimien kieli. Nuoren on vaikea hahmottaa, miksi hänen ei ole hyväksyttävää kirjoittaa niiden mallien mukaan, joita he saavat lehdistöstä, radiosta ja televisiosta.

Räikkälä (1980: 92) esittää heikkoihin oikeinkirjoitustaitoihin kaksi syytä, joista toinen on mainittu englannin kieli ja toinen se, että jotkin kieliopin ohjeet on ymmärretty väärin tai muistetaan väärin. Sen sijaan Pentti Leino (1992: 172) esittää puhekielen olevan sekä syy että ratkaisu yhdyssanapulmiin:

Puhekielessä yhdyssana ja sanaliitto painottuvat eri tavoin – – Painotusta maistelemalla päätyy usein oikeaan ratkaisuun, mutta vuorevarma keino se ei ole. Puheen ja kirjoituksen vastaavuus ei nimittäin tässäkään ole täydellistä. – – Puheessa eivät kaikki näistä [esimerkeistä] painotu yhdyssanan tavoin, ja siksi niiden kirjakielinen asu tuottaa vaikeuksia. Kun kirjakielen sääntö on ristiriidassa puhekielen käytännön kanssa, sen rikkominen on ymmärrettävää.

Hankalimmiksi yhdyssanatapauksiksi Leino (1992: 173) mainitsee genetiivialkuiset sanat. Näissä sanoissa kirjakielen käytäntö vaihtelee, osa ilmauksista on yhdyssanoja, osa sanaliittoja. Raja ei aina ole selvä. Sanoissa on säännönmukaisuutta, mutta joskus molemmat vaihtoehdot ovat tasaveroisia mahdollisia, joskus taas kirjoitustapa ilmaisee merkityseroa. Leino (1992: 173–174) toteaaakin, ettei kieli ole umpinainen järjestelmä, jollaiseksi sitä yleensä luullaan. Aina ei kahdesta vaihtoehdosta yksi ole oikein ja toinen väärin. Lisäksi kieli elää ja muuttuu. Tästäkään huolimatta kielen epävakaisuus ei ole Leinon mukaan pääasiallinen syy ylioppilaskokelaiden yhdyssanavirheisiin.

Leino (1992: 170, 186) kysyy otsikossaan, mistä ylioppilasaaineiden kielivirheet kertovat ja vastaa kolmella seikalla: kirjoittaja ei osaa irtautua puhekielen malleista, kirjoittaja tuntee normin, mutta hallitsee sen puutteellisesti tai kirjoittaja epäonnistuu puheelle vieraiden kirjakielisten ilmaisujen käytössä. Leinon mukaan puheen ja kirjoituksen välimatka on siis luultua suurempi: suomea ei kirjoiteta niin kuin puhutaan.

Koska kirjoitetun ja puhutun suomen kielen uskotaan olevan lähellä toisiaan, uskovat monet myös, ettei kirjoittamista tarvitse juuri opetella. Vaikka tekstin ymmärtämiseen norminvastaisuudet vaikuttavat vain vähän, se on Leinon (1992: 187) mukaan pelkkä veruke olla opettelematta kirjakielen käytänteitä. Tekstin kielenkäyttö kertoo sen kirjoittajasta, kuten vaatteet kantajastaan. Kirjakielen käytänteitä rikkovan tekstin kirjoittaja leimautuu monen lukijan silmissä taitamattomaksi. Vaikka teksti on ymmärrettävää, ei sen sanomaa välttämättä oteta todesta, koska kielivirheet saattavat kirjoittajan asiantuntijuuden epäilyttäväksi. Ne ovat suoranainen todiste kirjoittajan taitamattomuudesta, eivät persoonallisuudesta. Normeja voi rikkoa vain, jos hallitsee ne hyvin. (Leino 1992: 187–188.)

Mutta jotta voidaan puhua virheestä, on määriteltävä virhe. Ovatko oikeinkirjoitusvirheet sittenkään niin ylitsepääsemätön asia? Sajavaaran (1983: 117–118) mukaan Matti Leiwo on korostanut kielellisen toleranssin ja suvaitsevaisuuden opettamisen tärkeyttä. Sajavaara yhtyy Leiwon mielipiteeseen: norminvastaisuutta ei tulisikaan nähdä virheenä, paheksunnan aiheena, vaan jokaisen persoonallinen kielenkäyttö on hyväksyttävä, koska kieli ei ole vain viestinnän väline, se on itseilmaisun väline. Tulevana opettajana mietin, eikö tällä viedä pohja koko opetukselta? Sajavaara jatkaa ajatustaan: koska kielenkäyttäjät tavoittelevat ”hyvää suomen kieltä”, osa kielenkäyttäjistä tuntee voimattomuutta ja osaamattomuutta, pelkää käyttää kieltä. Jatkan itse omaa ajatustani: mikäli kouluopetuksessa kiinnitettäisiin asiaan tarpeeksi huomiota, olisiko tällainen tilanne mahdollista välttää? Eikö hyvä yleiskielen hallinta kuitenkin ole jotakin tavoittelemisen arvoista?

Koska kirjakielipohjainen yleiskieli on tietoisesti normitettu kielimuoto, sen normit on myös enimmäkseen tietoisesti opittava. Tällöin joudutaan vastakkain kielivirheen eli normista poikkeavuuden kanssa. Kouluopetuksesta riippuu, miten oppilas kouluaihana ja sen jälkeen suhtautuu virheisiin ja ”virheisiin”. Ulf Telemann puhuu ”opitusta ärtymyksestä”, joka helposti häiritsee sanoman tulkintaa siten, että kuulijan tai lukijan huomio kiinnittyy muotoasuun (”puhuu tai kirjoittaa huolimattomasti kieltä”) asiasisällön sijasta. *Näin ollen normista poikkeaminen saattaa vaikeuttaa tekstin ymmärtämistä.* (Sajavaara 1983: 117.) (kursivointi minun)

Vuosikymmenten ajan on tuntunut olevan helppoa syyttää englannin kielen vaikutusta yhdyssana- ja oikeinkirjoitustajun hämärtymisestä. Englannin kielestä onkin vaivatonta osoittaa vastine osalle virheistä. Myös kouluopetuksen heikkous on nähty syyksi. Toki englannilla ja muilla vierailta kielillä on vaikutusta, mutta voisiko vaikutus olla niin suuri kuin on annettu ymmärtää? Jos syytä halutaan hakea, ongelma mielestäni lienee muuttuneessa kielikäsitteessä sekä opetussuunnitelmissa ja sitä kautta oppimateriaaleissa. Äidinkielen ja kirjallisuuden oppiaineen perustehtävä on muuttunut oikeinkirjoitusopetuksesta aivan muuksi. Kyse onkin siitä, mitä pidetään tärkeänä. Pidetäänkö tärkeänä sitä, että lukion, mutta myös oppivelvollisuuskoulun käyneet nuoret olisivat kielellisesti kompetenteja osallistumaan todella kirjalliseen yhteiskuntaamme? Oikeinkirjoituksen hallinta on mielestäni yhä yksi tärkeä kompetenssin osa-alue, vaikka yleinen suhtautuminen oikeinkirjoitusnormeihin onkin muuttunut ajan mittaan. On myös huomattava, että nykyään ylioppilastutkinnon suorittaa noin puolet ikäluokasta, yli 30 000 vuosittain. Kokelaiden joukko on siis varsin heterogeeninen. Alun perin tutkinnon suoritti vain ikäluokkien valiojoukko. En kuitenkaan hyväksy ajatusta, jonka mukaan oikeinkirjoitusnormeja tarvitsevat vain niitä tärkeinä pitävät. Kysymys on myös kieli- ja kansallispoliittinen. Kieli on osa kulttuuria ja tällöin vaalimisen arvoinen. Paula Sajavaara (1983: 111) tiivistää kielenhuollon olemuksen kauniisti: ”Kielenhuolto on kielestä huolehtimisesta, kielen hoitamisesta ja vaalimisesta, hellimisestäkin.” Sajavaara (1983: 111) viittaa myös Lauri Hakuliseen (1957), joka on todennut kaiken tietoisuuden suomen kielen vaalintatyylin merkittävän ”ennen kaikkea älyllisen tapakulttuurin keskitason kohottamista”. Vaikka näkemystä voidaan pitää elitistisenä, ei Sajavaaran mukaan siihen ole syytä.

7.2. Oppikirjojen tarkastelua

Oppikirjat ohjaavat tutkimuksen mukaan opetusta jopa enemmän kuin opetussuunnitelmat ainakin alakoulussa, ja käytetyllä oppikirjalla on vaikutusta myös oppimistuloksiin (Korkeakoski 2001: 159–162). Tämän tiedon valossa halusinkin tarkastella, mitä kolmessa lukion eri oppikirjasarjassa opetetaan yhdyssanoista. Tulos oli mielestäni hämmäntävä. Yhdyssanat kuitataan pienillä maininnoilla, ja pääasiassa ne käsitellään pelkkinä ortografisina ongelmina oikeinkirjoitusohjeiden muodossa. Ohjeissa sivutaan myös sanaliittoja ja yhdysmerkin käyttöä.

Kieli ja tekstit (WSOY Oppimateriaalit) on uudehko lukion oppikirjasarja. Sarjaan kuuluu kolme kirjaa, joista jokainen sisältää kaksi lukion pakollista kurssia. Ainoastaan sarjan ensimmäisessä osassa on suppea kielenhuolto-osio, jonka pituus on noin 25 sivua. Yhdyssanoja käsitellään reilun kahden sivun verran, joista suurin osa on oikeinkirjoitusohjeita. Yhdyssanoja ja sanaliittoja luonnehditaan yhdellä lyhyellä kappaleella, jossa todetaan yhdyssanan olevan sana, joka muodostuu vähintään kahdesta muusta sanasta ja jonka merkitys on eriytynyt samojen sanojen muodostamasta sanaliitosta. Sanaliittojen kerrotaan tarkoittavan sitä, että jotakin käsitettä täsmennetään toisella sanalla. (Aalto ym. 2006.)

Sarjan toisessa osassa yhdyssanoja tai kielenhuoltoa ei käsitellä lainkaan. Kolmannessa osassa olevassa kuudennessa kurssissa käsitellään suomen kielen ominaispiirteitä. Kirjassa on yksi sivu, jossa esitellään seitsemän suomen kielen ominaispiirrettä. Kutakin piirrettä esitellään yhden lyhyen kappaleen verran. Yksi piirteistä on yhdyssanat, joita suomen kielessä kerrotaan olevan runsaasti. Kaksisanaisissa yhdyssanoissa ensimmäisen sanan selitetään määrittävän jälkimmäistä. Vokaalisointua ei kirjan mukaan edellytetä yhdyssanoilta, mutta yhdyssanan päätteet noudattavat vokaalisointua jälkimmäisen perusosan mukaan. Esimerkkisanassa on kuitenkin pelkän sijapäätteen lisäksi liite (*äänirestauroijallako*). Lisäksi kerrotaan monien uudissanojen olevan yhdyssanoja. Kolmannessa kirjassa on myös tyyliä käsittelevä kieliopiosio, mutta se ei käsittele yhdyssanoja. Koko kirjasarjaan ei kuulu ainoatakaan yhdyssanojen oikeinkirjoitusta käsittelevää tehtävää. (Aalto ym. 2007; 2008.)

Äidinkieli ja kirjallisuus -sarjaan (WSOY) kuuluu kaikki lukion valtakunnalliset kurssit käsittävä *Käsikirja*, jota täydentävät yhdeksän kurssivihkoa ja kaikilla lukion kursseilla käytettäväksi tarkoitettu *Kielenhuollon vihko*. Tarkastelin sarjasta *Käsikirjaa* ja *Kielenhuollon vihkoa*. Massiivisessa *Käsikirjassa* yhdyssanoja käsitellään melko vähän. Kirjan alkupuolella on kaksi tietolaatikkoaukeamaa otsikkonaan *Tavallisia kielenpiirteitä*. Piirteitä käsitellään 32 esimerkin ja kuuden eri tekstilajin avulla. Ensimmäiset kolme esimerkkiä esittelevät sanan-

muodostusta. Kantasanasta *kala* voidaan johtaa esimerkiksi verbi *kalastaa*. Sana voidaan myös yhdistää toisiin sanoihin, jolloin saadaan esimerkiksi yhdyssanat *tonnikala* ja *kalamauste*, joista jälkimmäisessä *kala* on määriteosa ja *mauste* perusosa. (Mikkola ym. 2004: 16–19.) Myöhemmin kirjassa esitellään 14 suomen kielen keskeistä piirrettä mukaan lukien johtaminen, mutta yhdistämistä ei tähän yhteyteen ole kirjattu (Mikkola ym. 2004: 85). Myös sanaston kasvua esitellään esimerkkeinä lainaaminen, semanttinen kasvu ja metafora (Mikkola ym. 2004: 90–92), mutta yhdyssanojen muodostamisesta ei tässäkään yhteydessä kerrota.

Kirjan lopussa on kielenhuolto-osio *Kielenhuollon periaatteita ja käytäntöä*. Yhdyssanat ja sanaliitot käsitellään ortografisina yksiköinä. Kahden sanan yhteen kirjoittamiseen kerrotaan vaikuttavan ilmauksen vakiintuneisuus ja lauseyhteys. Yhdyssanan tuntomerkkejä esitellään neljä: ensimmäiseksi yhdyssanan osien väliin ei voi lisätä liitepartikkelia, toiseksi yhdyssanassa on vain yksi sanapaino, kolmanneksi yhdyssana ilmaisee käsitteen nimen (merkityksen muutos) ja neljänneksi sanakirja osoittaa joukon sanoja yhdyssanoiksi. Yhdysmerkin käytöstä annetaan kuusi sääntöä. Yhdysmerkkiä käytetään kirjan mukaan osien rajalla kahden saman vokaalin välissä, rinnasteisten yhdysosien välissä, poiston merkinä sekä silloin, kun toinen osa on erisnimi, lyhenne, numero, kirjain, muu merkki, harvinainen vieraskielinen sana tai alkuosa on *ei*. Sanaliiton sisältävistä yhdyssanoista annetaan muutama esimerkki. (Mikkola ym. 2004: 473–476.) En voi olla ihmettelemättä kahta esimerkkiä yhdysmerkin käytöstä: *1700 – 1800-luvulla* ja *20 – 25-vuotiaat*. *Kielitoimiston oikeinkirjoitusoppaan* (2007: 38–39) mukaan ilmaukset tulisi ajatusviivaa käyttäen kirjoittaa seuraavasti *1700–1800-luvulla* ja *20–25-vuotiaat*. Kuitenkin oppikirjassa käsiteltiin yhdysmerkin käyttöä. Ilmaukset on mahdollista kirjoittaa myös yhdysmerkkiä käyttäen seuraavasti: *1700 - 1800-luvulla* ja *20 - 25-vuotiaat*. Mikäli kirjassa oli tarkoituksena opettaa yhdysmerkin käyttöä ajatusviivan korvikkeena, tämä ei onnistunut, koska esimerkeissä käytettiin ajatusviivaa.

Kielenhuollon vihossa (Mikkola & Kauppinen 2004) on omistettu kaksi ja puoli sivua yhteen ja erikseen kirjoittamiselle. Tehtäviä on yhteensä neljä. Ensimmäisessä tehtävässä pyydetään kirjoittamaan yhdyssanat yhteen. Tehtävässä on 18 kohtaa, joissa opiskelijan on ratkaistava, kirjoitetaanko annetut kaksi sanaa yhteen vai erilleen (esim. *alaspäin, ikään kuin*). Toisessa tehtävässä on kahdeksan virkettä, joiden yhdyssanat pyydetään kirjoittamaan yhteen. Kaksi seuraavaa tehtävää käsittelee yhdysmerkin ja ajatusviivan käyttöä. Jokaisesta sanasta on kolme eri vaihtoehtoa, joista on valittava oikea (esim. *75 vuotis syntymäpäivät, 75-vuotissyntymäpäivät, 75-vuotis-syntymäpäivät*). Näiden tehtävien jälkeen on puolen sivun kokoinen laatikko, jossa käsitellään erilaisten erikoismerkkien (esim. *et-merkki*) nimityksiä. Kahdella seuraavalla sivulla on kaksi tehtävää, joissa pyydetään yhdyssanojen lisäksi merkit-

semään puuttuvat alkukirjaimet. Lisäksi ensimmäisessä tehtävässä pyydetään käyttämään yhdysmerkkiä. Kaiken kaikkiaan *Kielenhuollon vihon* tehtävät ovat hyvin perinnäisiä, ja ne käsittelevät yhdyssanoja yksinomaan ortografisina yksiköinä.

Kivijalka-sarjaan (Tammi) kuuluu oppikirja, tehtävä- ja aineistokirja sekä kielenhuollon kirja. Oppikirjassa esitellään sanaston muuttumista, mikä kirjan mukaan tapahtuu yhdistämällä, johtamalla ja lainaamalla (Grünn, Grünthal & Uusi-Hallila 2005a: 29–31). Muussa yhteydessä yhdyssanoja ei käsitellä, eikä yhdyssanan rakenteita eritellä. Tehtävä- ja aineistokirjassa ei käsitellä lainkaan yhdyssanoja tai sananmuodostusta (Grünn, Grünthal & Uusi-Hallila 2005b). *Kielenhuollon Kivijalassa* yhdyssanoja käsitellään ortografian kannalta, mutta yhdessä tekstikappaleessa käsitellään myös yhdyssanojen semantiikkaa. Kirjassa todetaan seuraavaa:

Kun sanat muodostavat uuden käsitteen nimen, se kirjoitetaan yhteen – – Yhdyssanan ja sanaliiton välinen ero ei aina ole selvä, ja on olemassa ilmauksia, joilla on olemassa eri merkitys sen mukaan, kirjoitetaanko ne yhteen vai erikseen. Usein kirjoitusasu on pääteltävissä tekstiyhteydestä sen periaatteen mukaan, että sanaliitto ilmaisee sananmukaisista asioista ja yhdyssana osista koostuvaa, vakiintunutta käsitettä. (Panhelainen 2005: 9.)

Tämän jälkeen esitellään 16 ortografista sääntöä yhteen ja erilleen kirjoittamisesta. Yhdysmerkin käytöstä annetaan yhdeksän sääntöä. Yhteen ja erilleen kirjoittamisesta on myös tehtäviä, joista kahdessa on valittava oikea muoto (yhteen vai erilleen), kahdessa korjattava virkkeistä yhdyssana- ja alkukirjainvirheet sekä yhdessä muodostettava lauseita, joissa ohessa olevat ilmaisut ovat a) yhdyssanoja ja b) sanaliittoja.

7.3. Lopuksi

Kuten jo esitin, sekä lukion opetussuunnitelman perusteissa että ylioppilastutkinnon äidinkielen kokeen arvosteluohjeissa edellytetään, että lukion päättävä hallitsee kirjoitetun kielen normit. Tilastojen valossa oikeinkirjoitusvirheet ovat kuitenkin ajan mittaan lisääntyneet. Tätä tutkielmaa varten testatut abiturientit eivät hallitse yhdyssanoja erityisen hyvin. Miten yhdyssanojen osaamista voitaisiin parantaa vai onko se tarpeen ollenkaan? Onko opetussuunnitelman tavoite kirjoitetun kielen normien hallinnasta velvoittavampi sanamuodoltaan kuin vaikkapa tavoite tietojen syventämisestä muilla osa-alueilla?

Anneli Niinimäki (1992: 28) esitti jo 18 vuotta sitten, että yhdyssanat pitäisi käsitellä selkeästi sananmuodostuksen keinona ortografisten yksiköiden sijaan, jolloin nykyistä selke-

ämmin voitaisiin kiinnittää huomiota yhdyssanojen rakenteisiin ja merkityksiin. Samaa näkökulman muutosta vaati Maria Ylikulju (2004: 17) pro gradu -tutkielmansa yhteydessä 12 vuotta myöhemmin. Luulen, että Anneli Niinimäen päätelmät olisi vihdoin otettava todesta. Korostamalla merkityksen muutosta yhdyssanatajua voidaan mielestäni kehittää ja opettaa: onhan aivan eri asia, onko näytteillä *sarja kuvia* vai *sarjakuvia*. Todistamani oivallukset ovat nostaneet hymyn huulilleni: juuri tätä haluan opettajana, auttaa oivaltamaan itse. Näkökulman muutos opetussuunnitelmassa heijastuisi myös oppikirjoihin, jotka eivät mielestäni kriittisesti tarkasteltuna ole kovinkaan hyödyllisiä yhdyssanojen opetuksen tukena. Mervi Murto (2009: 9) muistuttaa alakoulun opettajien vastaavan 80 prosentista perusopetuksen äidinkielen tunneista, mutta luokanopettajien koulutuksen äidinkielen opinnot ovat hyvin suppeat. Tällöin alakoulussa on kohtuuttoman haastavaa opettaa kokonaisvaltaisen kielikäsitystä. En kuitenkaan usko ongelman tulevan ratkaistuksi luokanopettajien koulutuksen muutoksella, vaikka toki tulevana äidinkielen ja kirjallisuuden opettajana soisin luokanopettajien hallitsevan oppiaineen lähes yhtä hyvin kuin aineenopettaja. Tämä ei kuitenkaan ole mahdollista, mutta saataisihan luokanopettajien äidinkielen tuntemuksen parantaminen auttaakin. Sen sijaan kaipaan näkökulman muutosta nimenomaan oppikirjoihin, jotka ohjaavat luokanopettajien opetusta.

Mäkinen (1983: 185–186) korostaa, että kun oikeakielisyyden normit nähdään vallan välineinä, se vaikuttaa kielenkäyttäjien ja erityisesti koululaisten itsetuntoon murentavasti. Opettamisen selkiyttämiseen Mäkinen (1983: 187–190) tarjoaa muutamia näkökulmia. Kyse on kirjoitetun kielen normeista. Oikeinkirjoitusohjeet eivät ole ilmaisua kahlitseva pakkopaita, vaan kirjalliseen kielimuotoon totuttautuminen on osa lapsen ja nuoren aikuistumisprosessia. Opettajan tehtävä on siis auttaa oppilasta selviämään aikuismaailman erilaisista kielenkäyttötilanteista. Oikeinkirjoituksen opettaminen tulee sitoa ensisijaisesti kirjoittamisen opetukseen.

Myös Juha Rikama (1980: 83–84) esitti 30 vuotta sitten neljä seikkaa oikeakielisyyden ja kielenhuollon aseman vahvistamiseksi lukiossa. Ensimmäiseksi hän ehdotti ryhmäkokojen puolittamista peruskoulun äidinkielenopetuksessa. Tällöin tavoitetasoa voitaisiin nostaa. Toiseksi Rikama esitti lukion oppimääräsuunnitelman täsmennystä siten, että jokaisella kurssilla on tavoitteita myös oikeakielisyyden ja sen hallinnan osalta. Kolmas seikka oli, että oikeakielisyyden opetus on kytkettävä kielitiedon opetukseen, jotteivät säännöt ja suositukset jää irrallisiksi. Rikamalla kuitenkin oli myös eräs omaperäinen ehdotus. Hän ehdotti, että lukion äidinkielen opetus on kytkettävä muihin oppiaineisiin. Ehdotus sisälsi niin sanotun seurantatunnin, jonka turvin äidinkielen opettaja toimisi oppilaidensa muiden aineiden opettajille tekemien äidinkielisten kirjallisten töiden toisena ohjaajana ja kielentarkastajana. Rikaman mukaan

tämä käytäntö hävittäisi sitkeän harhaluulon, jonka mukaan hyvä kielenkäyttö on tarpeellista vain äidinkielen tunneilla. Lisäksi käytäntö herkistäisi myös muiden aineiden opettajien oikeakielisyysskorvaa, mikä heijastuisi myös opetukseen. Rikaman ehdotukset ovat mielestäni yhä ajankohtaisia. Erityisesti seurantatunti toisi oikeinkirjoituksen ulos äidinkielen luokasta ja saattaisi mielestäni olla vastaus Mervi Murron (2009: 9) kysymykseen: ”[M]iten päästä nippeleistä kokonaisvaltaisempaan kieli ja tekstitajuun?”

Tämä tutkielman tarkoituksena oli selvittää abiturienttien yhdyssanataitoja tavalla, jolla aiempaa tutkimusta ei ollut tehty. On mielestäni tärkeää selvittää oikeinkirjoitustaitoja myös fokuoituen johonkin tiettyyn kielenainekseen. Verrattuna esimerkiksi ylioppilastekstien analysointiin tämänkaltaisen tutkimus antaa melko eksaktia tietoa halutusta osa-alueesta, koska testattava ei kirjoittaessaan tarvitse muita prosesseja, kuten tekstin jäsentely ja analyysi. Koska muut prosessit olivat suurimmaksi osaksi eliminoidut, olisi yhdyssanataitojen pitänyt olla parempia kuin vapaista tuotoksista analysoituna. Mielenkiintoista onkin, miksi näin ei ole. Fokusoivaa tutkimusta tarvittaisiinkin mahdollisesti lisää. Samoin käsin ja tekstinkäsittelyllä kirjoittamisen eroja voisi olla syytä selvittää. Olisi myös mielenkiintoista tehdä kokeellinen tapaustutkimus siitä, millä menetelmillä oikeinkirjoitusopetuksen tuloksia voitaisiin tehokkaimmin parantaa. Toinen vaihtoehto voisi olla esimerkiksi Rikaman (1980) ehdotusten pohjalta tehty kokeellinen tapaustutkimus oikeinkirjoitusopetuksesta. Lukioon on myös melko vähän saatavilla testimateriaalia, joten niiden laatiminen ja käytännön sovellusten etsiminen sekä oppimateriaalin laatiminen olisi yksi tapa hyödyntää tämän tutkielman tuloksia.

LÄHTEET

- AALTO, MIKA – PARKO, KAIJA – HYTÖNEN, PÄIVI – ROMSI, ANNA – ROUTARINNE, SARA – VIRKKUNEN, JOHANNA 2006: Kieli ja tekstit 1. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.
- 2007: Kieli ja tekstit 2. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.
- 2008: Kieli ja tekstit 3. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit.
- GRÜNN, KARL – GRÜNTAL, SATU – UUSI-HALLILA, TUULA 2005a: Kivijalka. Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden oppikirja. Helsinki: Tammi.
- 2005b: Kivijalka. Lukion äidinkielen ja kirjallisuuden tehtäviä ja aineistoja. Helsinki: Tammi.
- Guinness World Records 2006, 2005. – Synnöve Takala & Juhani Kohonen (toim.) suomenkielinen laitos. Suom. Aslak Breck & Hannele Hautakangas. Helsinki: Sanoma Magazines.
- HAKANEN, AIMO 1973: Assosiaatio, motivaatio ja presuppositio. – Sananjalka 15 s. 5–23.
- HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2005: Iso suomen kielioppi. 3. painos. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 950. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 2000: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5. muuttamaton painos. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HELLSTEN, ALEX 2009: Kevään 2009 tilastotietoa. alex.hellsten@ylioppilastutkinto.fi 25.8.2009.
- HÄKKINEN, KAISA 1985: Suomen kielen sanaston historiallista taustaa. Fennistica 7. Turku: Åbo Akademi, Finska institutionen.
- 1997: Mistä sanat tulevat. Tietolipas 117. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HÄMEEN-ANTTILA, VIRPI 2008: Ei vain ylioppilaskoetta varten. – Anne Helttunen ja Anita Julin (toim.), Kiittäen hyväksytyt. Äidinkielen ylioppilaskokeen historiaa ja nykypäivää s. 179. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 2008. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Äidinkielen opettajain liitto.
- HÄMÄLÄINEN, HANNELE – KEPANEN PIRKKO 1997: Sanelukoe lukion 2. ja 3. luokille. Arja Huhtala & Virpi Ravolainen (toim.) Lukemisen ja kirjoittamisen testejä s. 119. FinRA ry:n julkaisusarja A7/1985 (uudistettu painos 1997). Jyväskylä: FinRA ry.
- IISA, KATARIINA – OITTINEN, HANNU – PIEHL, AINO 2002: Kielenhuollon käsikirja. Uudistetun ja päivitetyn laitoksen 1. painos. Helsinki: Yrityskirjat.
- IKOLA, OSMO 2001: Nykysuomen opas. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 65. 2. painos. Turku.
- ITKONEN, ERKKI 1966: Kieli ja sen tutkimus. Universitas 4. Helsinki: WSOY.
- ITKONEN, TERHO – MAAMIES, SARI 2000: Uusi kieliopas. Helsinki: Tammi.
- JAAKOLA, MINNA 2004: Suomen genetiivi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 995. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KAKKURI, IRMA 1993: Aikuisten lukemis- ja kirjoittamisongelmat ammatillisessa aikuiskoulutuksessa, työvoimakoulutuksessa ja kansanopistossa. Research reports n:o 40. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, erityispedagogiikan laitos.
- KARJALAINEN, PIRJO 2008: Yhdyssanavirheet merkonomiopiskelijoiden itsearvioinneissa. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- KARLSSON, FRED 1982: Suomen peruskielioppi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 378. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kielikello. Kielenhuollon tiedotuslehti. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Kielitoimiston oikeinkirjoitusopas 2007. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 147. 2. korjattu painos. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- KORKEAKOSKI, ESKO 2001: Opettajat opetuksen laadun rakentajina. – Esko Korkeakoski, Krisse Hannén, Tim Lamminranta, Eero K. Niemi, Marja-Leena Pernu & Juhani Uurto Opetuksen laatu perusopetuksen 1.–6. vuosiluokkien kouluissa vuonna 2000 s. 147–190. Arviointi 1/2001. Helsinki: Opetushallitus.
- LEINO, PENTTI 1992: Ylioppilasaineiden kielivirheet: Mistä ne kertovat? – Anita Julin, Kaija Parko, Pirkko Riuraniemi & Sakari Viinamäki (toim.) Ylioppilasaineita 1992 s. 170–188. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Äidinkielen opettajain liitto.
- Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003. Helsinki: Opetushallitus.
- LUUKKONEN, MARSJA 2006: Hauskaa kielenhuoltoa! Kielenhuollon opas. Helsinki: WSOY.
- LYYTIKÄINEN ERKKI 2000a: Kaikki tekevät virheitä. – Anita Julin, Sirpa Koski, Hilka Lamberg & Kirsti Lehtinen (toim.) Ylioppilasaineita 2000 s. 127–134. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Äidinkielen opettajain liitto.
- 2000b: Ylioppilasaineiden kielivirheet – lisääntymään päin? – Virittäjä 104 s. 602–609.
- MAAMIES, SARI 2002: Koulun eväin maailmalle. – Kielikello 2 s. 3.

- METSÄMUURONEN, JARI 2006: Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Tutkijalaitos. 3. laitos, 2. korjattu painos. Helsinki: International Methelp.
- MIKKOLA, ANNE-MARIA – KOSKELA, LASSE – HAAPAMÄKI-NIEMI, HELJÄ – JULIN, ANITA – KAUPPINEN, ANNELI – NUOLIJÄRVI, PIRKKO – VALKONEN, KAIJA 2004: Käsikirja. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: WSOY.
- MIKKOLA, ANNE-MARIA – KAUPPINEN, ANNELI 2004: Kielenhuollon vihko. Äidinkieli ja kirjallisuus. Helsinki: WSOY.
- MURTO, MERVI 2009: Äidinkielen opetus ja kielenhuolto. – Kielikello 3 s. 9–10.
- MÄKINEN, KIRSTI 1983: Kielenhuollon ongelmia – onko niitä? – Raija Ruusuvuori (toim.) Kielemme tuntemus. Näkökulmia suomen kielen tutkimukseen ja opetukseen s. 184–193. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXX. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- MÄKISALO, JUKKA 2000a: Grammar and Experimental Evidence in Finnish Compounds. *Studies in Languages* 35. Joensuu: Joensuun yliopisto, humanistinen tiedekunta.
- 2000b: Miten yhdyssanat ovat leksikon ja kieliopin rajapinnalla? Väitöksenalkajaisitelmä Joensuun yliopistossa 21.6.2000. *Virittäjä* 104 s. 576–579.
- NIINIMÄKI, ANNELI 1991: Yhdyssanojen hahmotus ja oikeinkirjoitus peruskoulun päättävien oppilaiden tekstissä. Suomen kielen lisensiaatintyö. Tampereen yliopisto.
- 1992: Kouluopetuksen yhdyssanakäsite liian suppea. – *Virke* 1 s. 24–28.
- PAARMA, JUKKA 2008: Ei vain ylioppilaskoetta varten. – Anne Helttunen ja Anita Julin (toim.), Kiittäen hyväksytyt. Äidinkielen ylioppilaskokeen historiaa ja nykypäivää s. 170. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja 2008. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Äidinkielen opettajain liitto.
- PANHELAINEN, IRMELI 2005: Kielenhuollon Kivijalka. Uudistettu laitos. Helsinki: Tammi.
- PARVIAINEN, MARJA 1985: Mikä kirjakielen normien opettamisessa on vaikeaa? – *Kielikello* 1 s. 9–12.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: Suomen kielioppi. 2., tarkistettu painos. Helsinki: WSOY.
- PIETILÄ, RIITTA – SAARIAHO, AINO 1995: Äidinkielen oppikirjat ja oikeinkirjoitusvirheet: tutkimus 5. ja 6. luokan oppilaiden tyypillisimmistä oikeinkirjoitusvirheistä sekä oppikirjojen sisältämästä harjoitusmateriaalista. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- PURMA, JUKKA 2008: Minimalistinen yhdyssanateoria ja käsitteiden yhdistely. *Kognitiotieteen pro gradu -tutkielma*. Helsingin yliopisto.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1983: Kielentuntemuksen opettamisesta lukiossa. – Raija Ruusuvuori (toim.) Kielemme tuntemus. Näkökulmia suomen kielen tutkimukseen ja opetukseen s. 213–220. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXX. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- RAIVIO, VUOKKO 1985: Mikä kirjakielen normien opettamisessa on vaikeaa? – *Kielikello* 1 s. 12–14.
- RAVILA, PAAVO 1975: Johdatus kielihistoriaan. *Tietolipas* 3. 4. painos. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- REKIARO, PÄIVI 1997: Nykyenglannin preppauskirja. Viiden painos. Jyväskylä: Gummerrus.
- RIKAMA, JUHA 1980: Oikeakielisyyden ja kielenhuollon asema lukion muuttuvassa äidinkielenopetuksessa. – Heikki Paunonen & Riitta Koivumäki (toim.) Näkökulmia äidinkielenopetukseen ja kielenhuoltoon s. 76–84. *Folia fennistica & linguistica*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 2. Tampere: Tampereen yliopisto.
- RÄIKKÄLÄ, ANNELI 1980: Yhdyssanojen hahmotusongelmia ylioppilasaineiden valossa. – Heikki Paunonen & Riitta Koivumäki (toim.) Näkökulmia äidinkielenopetukseen ja kielenhuoltoon s. 85–92. *Folia fennistica & linguistica*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 2. Tampere: Tampereen yliopisto.
- RÄISÄNEN, ALPO 1986: Sananmuodostus ja konteksti. – *Virittäjä* 90 s. 155–163.
- RÖNTY, SIMO 1997: Yläasteen luku- ja kirjoitustesti. – Arja Huhtala & Virpi Ravolainen (toim.) Lukemisen ja kirjoittamisen testejä s. 98–117. *FinRA ry:n julkaisusarja A7/1985* (uudistettu painos 1997). Jyväskylä: FinRA ry.
- SAJAVAARA, PAULA 1983: Kielenhuollon asemasta. – Raija Ruusuvuori (toim.) Kielemme tuntemus. Näkökulmia suomen kielen tutkimukseen ja opetukseen s. 111–133. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXX. Helsinki: Äidinkielen opettajain liitto.
- Sananjalka. Suomen kielen seuran vuosikirja. Turku.
- SAUKKONEN, PAULI 1973: Suomen kielen yhdyssanojen rakenne. – *Commentationes Fenno-Ugricae in honorem Erkki Itkonen sexagenarii die XXVI mensis aprilis anno MCMLXXIII*. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 150. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.
- SIISKONEN, TIINA – ARO, MIKKO – HOLOPAINEN, LEENA 2001: Lukeminen ja kirjoittaminen. – Timo Ahonen, Tiina Siiskonen & Tuija Aro (toim.), Sanat sekaisin? Kielelliset oppimisvaikeudet ja opetus kouluikässä s. 58–80. 2. tarkistettu painos. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Style Manual 2008. An official guide to the form and style of Federal Government printing. Washington D.C.: United States Government Printing Office.

- SÄRKKÄ, ANITA 1985: Mikä kirjakielen normien opettamisessa on vaikeaa? – Kielikello 1 s. 14–15.
- UUSI-HALLILA, TUULA 2002: Mitä mieltii opettaja? – Kielikello 2 s. 24–27.
- VALLI, RAINE 2001: Johdatus tilastolliseen tutkimukseen. Jyväskylä: PS-kustannus.
- VESIKANSA, JOUKO 1978: Miljoona sanaa. Helsinki: WSOY.
- 1989: Yhdyssanat. – Jouko Vesikansa (toim.) Nykysuomen sanavarat s. 213–258. Helsinki: WSOY.
- Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.
- Virke. Äidinkielen opettajain liiton jäsenlehti. Helsinki.
- VUORINEN, RIIKKA 2003: Peruskoulun päättävien oppilaiden yhdyssanojen oikeinkirjoituksen osaaminen. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- YLIKULJU, MARIA 2004: Helppoja ja vaikeita yhdyssanoja. – Kielikello 1 s. 14–17.
- YLIOPPILASTUTKINTOLAUTAKUNTA 2009: Äidinkielen kokeen määräykset ja ohjeet. – Kirsi Heikkinen & Sirkku Leppilähti (toim.) Ylioppilastekstejä 2009 s. 212–222. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Äidinkielen opettajain liitto.

LIITTEET**Liite 1. Testilomake****KIRJOITUSTESTI**

Vastaa ensin kahteen taustatietokysymykseen. On erittäin tärkeää, että vastaat näihin kysymyksiin, jotta testivastauksia voidaan käsitellä oikein. **Ympyröi** oikea vaihtoehto.

Sukupuolesi: 1 tyttö

2 poika

Äidinkielesi: 1 suomi

2 muu

Kuulet äänitteeltä virkkeitä, jotka toistetaan kaksi kertaa. Kirjoita viivalle kuulemasi sana tai sanat.

HARJOITUS 1. Lainasin _____ viisi kirjaa.

HARJOITUS 2. _____ ovat tänään tarjouksessa.

1. _____

lähetetään paljon erilaisia _____.

2. _____

alue on Suomen puolella pieni.

3. _____

suorittaa joka vuosi yli 30 000 lukiolaista.

4. _____

sujui huomautuksitta.

5. Rakennuttaja voi aina tehdä myös niin sanotun _____

_____.

6. Vanhassa Corvetessa on _____

_____.

7. _____

on sisäisen turvallisuuden ja maahanmuuton ministeriö.

8. _____

ovat kallistuneet tänä vuonna useita prosentteja.

9. Auton viallinen _____

aiheutti onnettomuuden.

10. _____ molemmat

_____ olivat rikki.

11. _____ Virtanen harrastaa sienestystä.

12. Joko sinä omistat _____?

13. _____

myönnetään _____.

14. _____

tehdään kauniita liinoja.

15. _____

jännite voi olla jopa 400 kilovolttia.

16. Tuossa _____

asustaa huskyja.

17. _____

rakennetaan uutta _____.

18. _____

voi vaurioitua pudotessaan lattialle.

19. _____ joku olisi liikkunut yön hiljaisuudessa.

20. _____

bakteerit kuolevat.

21. Kauppias teki _____

_____.

22. _____

on hyvin itsenäistä.

23. Monilla _____

on valoa tuottavia ominaisuuksia.

24. _____ on

_____.

25. Onko sinun pakko huutaa _____?

26. Kaupungeissa _____

toteutetaan yleensä liikennevaloilla.

27. _____

ovat ihmiselle erittäin vaarallisia.

28. Sinfoniaorkesteriin kuuluu myös _____

_____.

29. Mitä työkaluja tarvitaan _____

_____?

30. _____

on alaisiinsa nähden _____.

31. _____

ovat pieniä lepakoita.

32. Maisterin tutkinnon suorittavat kirjoittavat myös _____

_____.

33. Käsivarren Lapin pohjoisen osan _____

_____ on ainutlaatuista.

34. Opettajan käyttämä _____

ei ollut havainnollinen.

35. Tiedätkö, mitä tekee _____?

36. _____

toimikausi kestää _____.

37. _____

ei ole riittävästi palveluja.

38. _____

ravistelee Amerikkaa.

39. Pentti Virtanen pelaa pesäpalloa _____

_____ sarjassa.

40. _____

_____ voi valmistua

_____.

41. _____

tarkennetaan onnettomuuksien välttämiseksi.

42. Monet ihmiset oppivat ammattinsa tekemällä _____

_____.

43. Auton _____

on vaihdettava säännöllisesti.

44. Teiden varsilla on runsaasti _____

_____.

45. _____

on nykyaikainen _____.

46. Tämän _____

on Maija Virtanen.

47. _____

ammatti on vaativa.

48. Vanhat kalliomaalaukset näyttävät aivan _____

_____.

49. _____ mukana pitää

aina olla myös _____.

50. _____ myydään uudenlaisia

_____.

51. Aluksen _____

laskeminen on erittäin tärkeää _____.

52. Mihin aikaan _____ alkaa?

Kiitos osallistumisestasi! Voit vielä halutessasi osallistua kahden elokuvaalipun arvontaan.

Liite 2. Testilomakkeen vastaukset**KIRJOITUSTESTI**

Vastaa ensin kahteen taustatietokysymykseen. On erittäin tärkeää, että vastaat näihin kysymyksiin, jotta testivastauksia voidaan käsitellä oikein. **Ympyröi** oikea vaihtoehto.

Sukupuolesi: 1 tyttö

2 poika

Äidinkielenä: 1 suomi

2 muu

Kuulet äänitteeltä virkkeitä, jotka toistetaan kaksi kertaa. Kirjoita viivalle kuulemasi sana tai sanat.

HARJOITUS 1. Lainasin kirjastosta viisi kirjaa.

HARJOITUS 2. Maito ja piimä ovat tänään tarjouksessa.

1. Televisiossa lähetetään paljon erilaisia luonto-ohjelmia.
2. Ylätunturien alue on Suomen puolella pieni.
3. Ylioppilastutkinnon suorittaa joka vuosi yli 30 000 lukiolaista.
4. Alueenluovutustarkastus sujui huomautuksitta.
5. Rakennuttaja voi aina tehdä myös niin sanotun avaimet käteen -sopimuksen.

6. Vanhassa Corvetessa on hammastanko-ohjaus.
7. Sisäasiainministeriö on sisäisen turvallisuuden ja maahanmuuton ministeriö.
8. Linja-automatkat ovat kallistuneet tänä vuonna useita prosentteja.
9. Auton viallinen taka-akselinkiinnike aiheutti onnettomuuden.
10. Äänitysstudion molemmat sisä-äänensäätimet olivat rikki.
11. Luokanopettaja Virtanen harrastaa sienestystä.
12. Joko sinä omistat kananmuna-astian?
13. Kunniamerkki myönnetään everstiluutnantillekin.
14. Uudenseelanninpellavasta tehdään kauniita liinoja.
15. Suurjännitejohdon jännite voi olla jopa 400 kilovolttia.
16. Tuossa vetokoira-aitauksessa asustaa huskyja.
17. Asuntomessuille rakennetaan uutta passiivienergiataloa.
18. Kauko-ohjainlaite voi vaurioitua pudotessaan lattialle.
19. Aivan kuin joku olisi liikkunut yön hiljaisuudessa.
20. Ultrapastöroinnissa bakteerit kuolevat.
21. Kauppias teki ota tai jätä -tarjouksen.

22. Yliopisto-opiskelu on hyvin itsenäistä.
23. Monilla syvänmerenkaloilla on valoa tuottavia ominaisuuksia.
24. Huonekaluliikkeessä on sohvanvaihtoviikot.
25. Onko sinun pakko huutaa koko ajan?
26. Kaupungeissa liikenteenohjaus toteutetaan yleensä liikennevaloilla.
27. Lyijy-yhdisteet ovat ihmiselle erittäin vaarallisia.
28. Sinfoniaorkesteriin kuuluu myös kontrabassonsoittaja.
29. Mitä työkaluja tarvitaan uppopuu-urakassa?
30. Osastopäälliköllä on alaisiinsa nähden työnjohto-oikeus.
31. Hevosenenkäyököt ovat pieniä lepakoita.
32. Maisterin tutkinnon suorittavat kirjoittavat myös pro gradu -tutkielman.
33. Käsivarren Lapin pohjoisen osan luonnonmaantiede on ainutlaatuista.
34. Opettajan käyttämä esimerkki-ilmaus ei ollut havainnollinen.
35. Tiedätkö, mitä tekee erikoisammattimies?
36. Saamelaiskäräjien toimikausi kestää neljä vuotta.
37. Haja-asutusalueilla ei ole riittävästi palveluja.

38. Talousskandaaliuutinen ravistelee Amerikkaa.
39. Pentti Virtanen pelaa pesäpalloa yli-ikämiesten sarjassa.
40. Teknillisestä yliopistosta voi valmistua diplomi-insinööriksi.
41. Rata-alueopasteita tarkennetaan onnettomuuksien välttämiseksi.
42. Monet ihmiset oppivat ammattinsa tekemällä käytännön työtä.
43. Auton vaihteistoöljy on vaihdettava säännöllisesti.
44. Teiden varsilla on runsaasti matkailupropagandamainoksia.
45. Pikalainananto on nykyaikainen rahoitusmuoto.
46. Tämän luokan opettaja on Maija Virtanen.
47. Vanginvartijan ammatti on vaativa.
48. Vanhat kalliomaalaukset näyttävät aivan tikku-ukkopiirroksilta.
49. Kahvinkeitin mukana pitää aina olla myös kalkinpoisto-ohjeet.
50. Rautakaupoissa myydään uudenlaisia ulko-ovenlukkoja.
51. Aluksen kaarrekallistuman laskeminen on erittäin tärkeää merenkulkijoille.
52. Mihin aikaan jalkapallo-ohjelma alkaa?